

Jan Šír

Denuklearizace
Ukrajiny,
Běloruska
a Kazachstánu

Denuklearizace Ukrajiny, Běloruska a Kazachstánu

PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Recenzovali:

PhDr. Petr Suchý, Ph.D.

Mgr. Tomáš Šmíd, Ph.D.

Redakce Petra Bílková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Jan Šír, 2013

ISBN 978-80-246-2169-2

ISBN 978-80-246-2410-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

Denuklearizace Ukrajiny*

Úvod

Evropa prochází stadiem přerodu. Zánik, nebo přinejmenším podstatné zmírnění bipolárního charakteru uspořádání mezistátních vztahů, symbolicky završený rozložením sovětského bloku s centrem v Moskvě, znamenal zásadní posun v rovnováze sil v regionálním i globálním měřítku. Na jedné straně konec studené války přinesl Evropě, a nejen jí, značné uvolnění napětí – snížila se hrozba vzniku všezničujícího globálního konfliktu. Na druhé straně nelze jednoznačně tvrdit, že by se spolu s tím nutně zvýšila stabilita našeho kontinentu jako celku či bezpečnost každé z jeho částí nebo že by se soustava mezinárodních vztahů a její vývoj všude za všech okolností staly přehlednější, ne-li předvídatelnější. Citelné oslabení, mnohde přímo vyklizení někdejších pozic sovětského Ruska v geopolitickém i ideologickém ohledu zanechalo některé nové nezávislé nebo zcela nové státy, včetně evropských, v jistém mocenském a bezpečnostním vakuu. Jakým způsobem, popř. kým bude toto vakuum nakonec vyplněno, není dodnes rozhodnuto. Důležité místo, pokud ne klíčové, v pomalu se rýsující nové bezpečnostní architektuře Evropy zaujímá Ukrajina, útvar na mezinárodní scéně mladý a v našem prostoru paradoxně zatím málo známý, leckdy neprávem opomíjený. Studie, která se právě dostává čtenáři do rukou, zachycuje nejvýznamnější momenty evoluce zahraniční a bezpečnostní politiky nezávislé Ukrajiny v letech 1991–1994 na příkladě formování přístupu této nové východoevropské republiky k problematice jaderných zbraní.

Do kolébky sudičky nadělily novorozeněti třetí (po Rusku a Spojených státech) největší arzenál jaderných zbraní na světě jak taktického,

* Dřívější verze studie byla publikována jako Jan Šír, „Jaderné zbraně v nezávislé Ukrajině“, *Slovanské historické studie* 28 (Praha: Historický ústav AV ČR, 2002): 69–138.

tak strategického určení, několikanásobně přesahující, co do kvantitativních ukazatelů, arzenál ostatních tří oficiálních jaderných mocností – Číny, Francie a Velké Británie – dohromady.⁴⁰ Otázka malých, mobilních taktických jaderných zbraní, které, i s ohledem na specifické danosti kontroly taktických zbraní technické povahy, představovaly nejobávanější destabilizační a proliferační rizika, sice stihla být v celosvazovém kontextu vyřešena – byť, jak si ještě ukážeme, s některými obtížemi – k všeobecnému ulehčení relativně rychle a zhruba podle stanoveného harmonogramu. Mimořádný zájem světového společenství přesto po dlouhou dobu přitahovala ne zcela jasná budoucnost sovětského arzenálu strategických útočných zbraní dislokovaných na území nově nezávislého ukrajinského státu. Na dvou základnách bývalé 43. raketové armády Sovětského svazu, v Pervomajsku (v Nikolajevské oblasti) a v Chmelnickém (v Chmelnické oblasti), jmenovitě zůstalo rozmístěno 176 mezikontinentálních balistických řízených střel typu RS-22 (v terminologii NATO: SS-24 Scalpel) a RS-18 (SS-19 Stiletto), vyzbrojených celkem 1240 samostatně naváděnými jadernými bojovými hlavicemi. Další 44 strategické bombardéry typu Tu-95 (Bear) různých modifikací a Tu-160 (Blackjack), vyzbrojené celkem 588 bojovými hlavicemi či leteckými řízenými střelami s plochou drahou letu, se nacházely na dvou základnách bývalé 46. armády dálkového letectva v Uzinu u Bílé Cerkve (v Kyjevské oblasti) a v Prilukách (v Černigovské oblasti).⁴¹

Stanovisko Ukrajiny k sovětskému jadernému dědictví se přitom ještě na prahu nezávislosti zdálo být i na nejvyšší politické úrovni pevně dáno. V poměrně progresivní Deklaraci státní suverenity, přijaté Nejvyšší radou

40 V tomto směru byla Ukrajina jen těsně „následována“ nově nezávislým Kazachstánem. Značný arzenál jaderných zbraní bývalého Sovětského svazu zůstal rozmístěn rovněž v Bělorusku. Blíže viz následující případové studie.

41 Jedná se o data ze září 1990 vztahující se k rozmístěným systémům, jež Sovětský svaz přiznal v sovětsko-americkém memorandu porozumění pro účely smlouvy START. Faktický stav se však i s ohledem na dohodnutá „kalkulační pravidla“ (zvláště pak v případě strategických bombardérů a příslušných zbraní) mohl od údajů uváděných pro účely smlouvy lišit (i směrem nahoru). Souhrnný statistický přehled o jaderném arzenálu nástupnických států Sovětského svazu podává publikace *Nuclear Successor States of the Soviet Union: Status Report on Nuclear Weapons, Fissile Material, and Export Controls*, No. 5, March 1998, published by the Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, in cooperation with the Monterey Institute of International Studies, Monterey, CA. Z ní (str. 20) byly čerpány i výše uváděné číselné údaje. Odlišná kvantitativní data ohledně části arzenálu strategických útočných zbraní na Ukrajině (43 bombardéry, celkem vyzbrojené 670 střelami s plochou drahou letu) uvedl náměstek ministra obrany Ruské federace gen. Boris Gromov pro deník *Nezavisimaja gazeta*, 7. dubna 1993. Odchyly zároveň mohly nasvědčovat tomu, že v kritickém období došlo mezi jednotlivými svazovými republikami k některým obtížně dokladovatelným přesunům.

Ukrajinské SSR 16. července 1990 ještě za hluboké existence Sovětského svazu, nejprve ukrajinský parlament slavnostně prohlašoval „záměr [Ukrajiny] stát se v budoucnosti trvale neutrálním státem, který se neúčastní vojenských bloků a drží se tří nejaderných principů: nepřijímat, nevyrábět ani nenabývat jaderných zbraní“.⁴² Oficiální postoj republiky v dané záležitosti stačila pak Nejvyšší rada podrobněji rozpracovat a rovné dva měsíce po samotné deklaraci nezávislosti předložit mezinárodní veřejnosti v podobě Prohlášení o nejaderném statusu Ukrajiny z 24. října 1991. V něm Ukrajina mj. označovala přítomnost jaderných zbraní bývalého Sovětského svazu dislokovaných na jejím území za dočasnou, jako způsob dosažení proklamovaného cíle stát se nejaderným státem předpokládala úplnou likvidaci těchto zbraní a také oznamovala svůj záměr stvrdit nejaderný status země formou přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderná strana.⁴³ Dne 1. prosince 1991 výsledkem celonárodního referenda, v němž se drtivá většina obyvatel republiky vyslovila za státní nezávislost, vstupovala Ukrajina definitivně na mezinárodní scénu.

Dohody z Alma-Aty a Minsku

Základní multilaterální rámec pro podchycení nežádoucích důsledků rozpadu největší světové jaderné velmoci byl ustaven během prvních dvou setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Alma-Atě a v Minsku v druhé polovině prosince 1991. V problematice závazné Almaatské deklaraci z 21. prosince 1991 nejprve jedenáct nástupnických států Sovětského svazu, utvořivších nové Společenství nezávislých států či právě přistoupiвших k organizaci,⁴⁴ ujistilo světovou veřejnost o tom, že „za účelem zajištění mezinárodní strategické stability a bezpečnosti bude

42 Deklaracija Pro deržavnyj suverenitet, *Verchojna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=55-12&print=1>. (Platnost každé z elektronických adres, na něž je v naší práci odkazováno, byla ověřena k 20. červnu 2009. Proto v textu nebudeme dále uvádět datum pořízení jednotlivého dokumentu.)

43 Zajava Pro bez"jadernyj status Ukrajiny, *Verchojna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=1697-12&print=1>.

44 Vedle tří ustavujících států společenství – Běloruska, Ruska a Ukrajiny (na základě tzv. bělověžských dohod z 8. prosince 1991) – se dále jednalo o Arménii, Ázerbájdžán, Kazachstán, Kyrgyzstán, Moldavsko, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán. Gruzie, coby poslední nástupnický stát bývalého Sovětského svazu, byla na schůzce v Alma-Atě zastoupena pouze jako pozorovatel a až do podzimu 1993 se na dění organizace nepodílela. (Pobaltské republiky Estonsko, Litva a Lotyšsko obnovily svoji státnost ještě před rozpadem Sovětského svazu. Ani z mezinárodně-právního hlediska tudíž nemohou být považovány za nástupnické státy Sovětského svazu.)

zachováno sjednocené velení nad vojenskostrategickými silami a jednotná kontrola nad jadernými zbraněmi“.⁴⁵ V zvláštním protokolu se pak týchž jedenáct států, „vycházejíc z ustanovení o zachování společného vojenskostrategického prostoru pod sjednoceným velením a jednotné kontroly nad jadernými zbraněmi“, shodlo, že až „do vyřešení otázky reformování ozbrojených sil“ bude velení ozbrojených sil svěřeno maršálu letectva Jevgeniji Šapošnikovovi (poslednímu ministru obrany Sovětského svazu).⁴⁶ Hlavní pozornost zahraničí se však v Alma-Atě logicky soustředovala především na rozhovory těch čtyř nástupnických států bývalého Sovětského svazu, na jejichž území zůstaly rozmístěny jaderné zbraně.

Rusko, které se již, v mezitím ratifikované bělověžské dohodě, zavázalo respektovat přání Běloruska a Ukrajiny stát se nejaderným státem, v Alma-Atě nejvíce ze všech zúčastněných akcentovalo obavy světového společenství z hrozící neřízené dezintegrace velitelských struktur ozbrojených sil bývalého Sovětského svazu a z toho případně plynoucích neblahých důsledků pro mezinárodní bezpečnost, strategickou stabilitu a režim nešíření jaderných zbraní. V souvislosti s tím dalo najevo svoji ochotu převzít veškeré jaderné zbraně rozmístěné na území všech nových sousedů pod vlastní jurisdikci a kontrolu, stejně jako zorganizovat a neprodleně zahájit odsun těchto zbraní na území Ruska, včetně taktických.⁴⁷ Stanovisko Ruska, potažmo Ruskem předkládané kroky, bylo v hrubých rysech sdíleno Běloruskem.

Ruský podíl na jaderném dědictví Sovětského svazu nikým zpochybnován nebyl. Případný nárok na držení jaderných zbraní kromě Ruska rovněž nikdo neuplatňoval. Ukrajina nicméně neuvažovala o tom ponechat ve vztahu k jaderným zbraním rozmístěným na jejím území požadovanou volnost v jednání žádnému nadstátnímu ani mezistátnímu orgánu, v němž by neměla adekvátní zastoupení, natož pak případným armádním složkám cizího státu, a v souvislosti s tím navrhovala, aby na přechodné období byla vypracována procedura kolektivního přijímání rozhodnutí ve vztahu k případnému použití těchto zbraní, zahrnující mj. právo veta pro každého člena.⁴⁸

45 Alma-Atinskaja Deklaracija, in *Vnešnjaja politika Rossii. Sbornik dokumentov. 1990–1992* (Moskva: Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii. Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1996), dok. č. 47, 138–139.

46 Protokol soveščanja glav nezavisimych gosudarstv, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 51, 142.

47 Technickou diskuzi k možným limitům centrální kontroly taktických jaderných zbraní viz Frank Umbach, *Das nukleare Erbe der militärischen Supermacht UdSSR – Teil II* (Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1992) (Berichte des BIOst, Nr. 47/1992), 9–12.

48 *Izvestija*, 23. prosince 1991.

Stanovisko Ukrajiny se setkávalo s pochopením u zástupců Kazachstánu. Republika Kazachstán doposud žádné oficiální prohlášení o svém eventuálním záměru stát se nejaderným státem nečinila. A ani během almaatské schůzky nebyl prezident této středoasijské republiky připraven podepsat cokoli, z čeho by bylo možno jen usuzovat, že se Kazachstán v nejbližší době k něčemu podobnému chystá.⁴⁹

Výsledný a co do rozsahu vzájemného plnění velmi nevyrovnaný kompromis, čtyřstranná Dohoda o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním,⁵⁰ tak musel nějakým způsobem odrážet všechny naznačené preference.

K hlavním bodům dohody patřila tato ustanovení:

Za prvé. Bělorusko, Kazachstán, Rusko a Ukrajina budou společně vypracovávat politiku ve vztahu k jaderným zbraním (čl. 3). Způsob, jakým bude vykonávána jednotná kontrola nad jadernými zbraněmi bývalého Sovětského svazu, byl přitom formulován (čl. 4) takto: „Do úplné likvidace jaderných zbraní na území Republiky Bělorusko a Ukrajiny se rozhodnutí o nutnosti použití těchto zbraní činí prezidentem RSFSR ve shodě s hlavami účastnických států dohody, na základě procedur vypracovaných společně účastnickými státy.“ Převedeno do srozumitelné podoby: Právo disponovat jadernými zbraněmi bylo dáno (de facto ponecháno) Ruské federaci. Bezprostředně však bylo omezeno tím, že případné použití jaderných zbraní ze strany Ruska bylo vázáno na souhlas tří zbývajících republik. Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina tedy, na papíře, získaly právo veta.

Za druhé. Bělorusko, Kazachstán, Rusko a Ukrajina budou dodržovat mezinárodní režim nešíření jaderných zbraní. Tzn. „nepředávat nikomu, ať by to byl kdokoli, jaderné zbraně ani jiná jaderná výbušná zařízení nebo technologie, jakož i kontrolu nad takovými jadernými nebo výbušnými zařízeními, a to ani přímo ani nepřímo; stejně jako žádným způsobem nepomáhat, nepodněcovat ani nepovzbuzovat jakýkoli stát, který nedisponuje jadernými zbraněmi, k produkci nebo nabytí jader-

49 Kromě nespočtu taktických zbraní byly v případě této středoasijské republiky ve hře též 104 mezikontinentální balistické střely vyzbrojené samostatně naváděnými bojovými hlavicemi, jakož i 40 strategických bombardérů vyzbrojených řízenými leteckými střelami s plochou drahou letu. Blíže k jaderné politice Kazachstánu v období bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu viz John W. R. Lepingwell, „Kazakhstan and Nuclear Weapons“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 8 (19. února 1993): 59–61. Podrobně k utváření přístupu nově nezávislého Běloruska a Kazachstánu k jaderným zbraním viz následující samostatné případové studie.

50 Soglašenije o sovместnyh merach v otnošenii jadernogo oružija, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 52, 143 a násl. Odtud i následující citace.

ných zbraní nebo jiných jaderných výbušných zařízení, jakož i kontroly nad takovými zbraněmi nebo výbušnými zařízeními, jakýmkoli jiným způsobem“.⁵¹ A sice s výhradou, že předchozí ustanovení „nebrání transferu jaderných zbraní z území Republiky Bělorusko, Republiky Kazachstán a Ukrajiny na území RSFSR s cílem likvidace těchto zbraní“ (čl. 5, odst. 2 a 3).

Za třetí. Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina zajistí k 1. červenci 1992 (tj. v poměrně ambiciózním termínu) odsun taktických jaderných zbraní na ústřední zpracovatelské základny (nacházející se na území Ruska) „za účelem demontáže těchto zbraní pod společným dohledem“. Signatářské státy současně budou „napomáhat likvidaci jaderných zbraní“ (čl. 6).

Za čtvrté. Bělorusko a Ukrajina přistoupí (v blíže nespecifikovaném termínu) k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako státy, které nedisponují jadernými zbraněmi, a uzavřou s Mezinárodní agenturou pro atomovou energii příslušné dohody o garancích (čl. 5, odst. 1).

Za páté. Vlády Běloruska, Kazachstánu, Ruska a Ukrajiny předloží Nejvyššímu sovětu toho kterého státu k ratifikaci smlouvy START (čl. 7).⁵²

Za šesté. Začátek skutečně nové éry v mezistátních vztazích po konci studené války, zdálo se, signalizoval světovému společenství závazek jmenovaných nástupnických států Sovětského svazu zafixovaný v tomto mezinárodněprávním dokumentu, že signatářské státy nepoužijí jaderné zbraně jako první (čl. 2).

Dohoda tedy, jak patrně, na jedné straně škytala poměrně slušný výchozí rámec pro další vyjednávání. Na druhé straně však, kvůli vágní formulaci prakticky ve všech bodech, po případném rozpracování v konkrétní prováděcí nařízení přímo volala.

K plánovanému setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Minsku 30. prosince 1991 již ukrajinští zástupci odjížděli jako představitelé nezávislého státu, jehož mezinárodněprávní subjektivita byla mezitím uznána prakticky všemi významnými členy světového společenství. Snad i tímto posilněna, mohla si Ukrajina dovolit, aby se profilovala jako vůdčí článek skupiny disidentských států prakticky ve všech diskutovaných oblastech. Co se bezpečnostněpolitické agendy týče, Ukrajina zde, spolu s Ázerbájdžánem a Moldavskem, do jednoho ze závěrečných dokumentů schůzky, Dohody Rady hlav účastnických států

51 Citované ustanovení odpovídá závazkům oficiálních jaderných států v souladu s čl. 1 Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968. (Zeugma již v ruském originále.) Zde ani dále v textu citované pasáže nemusejí být nutně identické s českým zněním smlouvy, jak byla vyhlášena ve Sbírce zákonů, č. 61/1974, částka 10: 193–196.

52 K osudu smlouvy START po rozpadu Sovětského svazu blíže viz následující kapitoly.

Společenství nezávislých států o ozbrojených silách a pohraničních vojskách,⁵³ prosadila uznání „zákonného práva“ každého státu na vytvoření vlastních ozbrojených sil. Dohoda mimo to sice stanovovala dvouměsíční lhůtu, během níž měly signatářské státy spolu s vrchním velitelem ozbrojených sil projednat a vyřešit otázku způsobu řízení uvažovaných společných konvenčních ozbrojených sil společenství, jakož i postupu při případné realizaci přiznaného práva na vytvoření vlastních ozbrojených sil toho kterého státu. Nicméně Ukrajina tu pro sebe explicitně vyhrazovala přechod státu na vlastní armádu již k 3. lednu 1992.⁵⁴

Zásadní otázky týkající se budoucnosti sovětského jaderného arzenálu byly pak mírně rozpracovány v Dohodě mezi účastnickými státy Společenství nezávislých států o strategických silách,⁵⁵ rovněž podepsané hlavami všech jedenácti tehdejších členů společenství. V tomto klíčovém dokumentu minské schůzky účastnické státy společenství především opětovně uznávaly nutnost zachování jednotné kontroly nad jadernými zbraněmi, jakož i ostatními druhy zbraní hromadného ničení ozbrojených sil bývalého Sovětského svazu (čl. 3). Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina si zde pro případ nasazení jaderných zbraní ze strany Ruska formálně podržely právo veta. Přičemž kontrolní pravomoci byly v omezené míře rozšířeny též na hlavy ostatních států společenství. Těm bylo pro takový případ přislíbeno právo konzultace (čl. 4, odst. 1).

Dohoda o strategických silách rovněž výrazným způsobem omezovala funkční rozsah a dobu trvání dislokace jaderných zbraní na území Ukrajiny. Dohoda jmenovitě určovala, že „do úplné likvidace těchto zbraní se jaderné zbraně rozmístěné na území Ukrajiny nacházejí pod kontrolou sjednoceného velení strategických sil s cílem nepoužití a demontáže těchto zbraní ke konci roku 1994, z toho taktických jaderných zbraní k 1. červenci 1992“. Spolu s tím, co se předpokládaného procesu likvidace jaderných zbraní rozmístěných na území Republiky Bělorusko a Ukrajiny týče, bylo dohodnuto, že tento proces bude uskutečňován „při účasti Republiky Bělorusko, Ruské federace a Ukrajiny, pod společným dohledem států společenství“ (čl. 4, odst. 2 a 3).

Účastnické státy společenství dále potvrdily, že budou dodržovat mezinárodní smlouvy SSSR a provádět koordinovanou politiku v oblasti mezi-

53 Soglašenije Soveta glav gosudarstv-učastnikov Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o voružennych silach i pograničnych vojskach, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 63, 161–162.

54 Ibid.; *Izvestija*, 31. prosince 1991; *Izvestija*, 2. ledna 1992.

55 Soglašenije meždju gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv po strategičeskim silam, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 62, 159–161. Odtud i následující citace.

národní bezpečnosti, kontroly zbrojení a odzbrojení, stejně jako participovat na přípravě a realizaci programů na snižování stavů zbrojních arzenálů a ozbrojených sil. Současně se zavázaly, že neprodleně vstoupí v jednání mezi sebou navzájem a též s ostatními státy, které dříve tvořily součást SSSR a nevstoupily ve společenství, s cílem zajištění garancí a vypracování příslušných mechanismů pro vyplnění jmenovaných dohod (čl. 2).

V neposlední řadě se dohoda pokoušela stanovit podrobnou definici samotného složení strategických sil společenství, které měly na základě téže dohody zůstat pod sjednocenou kontrolou transformovaného armádního velení, nominálně odpovědného nejvyššímu koordinačnímu orgánu společenství – Radě hlav států. Do textu dokumentu (čl. 1) ruská delegace na jedné straně prosadila celkem pružné vymezení diskutovaného termínu „strategické síly“. Strategické síly společenství tak měly zahrnovat „svazy [vojsk], uskupení, jednotky, zařízení a vojenská výcviková střediska raketových vojsk strategického určení, válečného letectva, válečného námořnictva, protivzdušné obrany, řízení náčelníka kosmických prostředků, paradesantních vojsk, strategické a operační rozvědky a jaderných technických jednotek, jakož i síly, prostředky a ostatní vojenské objekty určené pro řízení a zabezpečení strategických sil bývalého SSSR“. Jinými slovy, prakticky vše, snad s výjimkou části pozemních sil a pohraniční stráže. Na druhé straně Ukrajina, jejíž zástupci se příliš netajili tím, že takto široké pojetí nevyhovuje národním zájmům ani mezitím přijatým vnitrostátním právním aktům Ukrajiny, v tomtéž článku uplatnila klauzuli, podle níž soupis částí (jednotek), které tvoří součást strategických sil, se pro každý stát určuje separátním protokolem. A jelikož případné vypracování, natož pak vzájemné odsouhlasení takového dokumentu lze i při maximu politické vůle a ochoty k nezbytným kompromisům na straně všech zúčastněných aktérů zvládnout během několika málo hodin nebo dní jen s obtížemi, daly se pro předpokládaný přesun jurisdikce nad značnou částí ozbrojených sil bývalého Sovětského svazu nejpozději k 3. lednu 1992 (k němu Ukrajina v předchozí dohodě vyhrazovala pro sebe přechod státu na vlastní armádu) předvídat některé komplikace.

Eroze „společného vojenskostrategického prostoru“

Dne 3. ledna 1992 Ukrajina, jako první z nástupnických států bývalého Sovětského svazu, přistoupila k přejímání ozbrojených sil Sovětského svazu dislokovaných na území té které republiky pod vlastní jurisdikci.

Hromadné provádění ukrajinských vojenských přísah, s nímž bylo fyzické přebírání zhruba třičtvrtémilionové armády spojeno, a na to navazující (v některých případech rovněž hromadné) převelování do zálohy, popř. propouštění těch, kteří přísahu, že budou „bránit ukrajinskou deržavu a neochvějně stát na stráži její svobody a nezávislosti“, odepřeli (na povolávané brance se tato možnost pochopitelně nevztahovala), okamžitě vyvolalo kritickou odezvu ze strany ústředních vojenských orgánů společenství. V ty bylo ministerstvo obrany bývalého Sovětského svazu – které se i v důsledku rozpadu státu fakticky vymklo efektivní politické kontrole – mezitím nominálně transformováno. Maršál Šapošnikov ještě tentýž víkend označil ukrajinský postup za „uspěchaný“ a obvinil ukrajinské vedení z porušení minských dohod s poukazem na skutečnost, že Ukrajina k podobným krokům sáhla jednostranně, aniž by se snažila využít předpokládané dvouměsíční lhůty určené pro vypracování reformy armády bývalého Sovětského svazu, a především že pod svoji jurisdikci zahrnovala též ty jednotky, které měly, podle názoru nejvyšších vojenských orgánů společenství a v souladu s jejich výkladem čl. 1 Dohody o strategických silách, zůstat, jakožto součást strategických sil, podřízeny vrchnímu velení sjednocených ozbrojených sil společenství.⁵⁶

Kritéria, jimiž se Ukrajina při vlastním výběru jednotek, které bylo nutno považovat za strategické (a které tudíž byly z přechodu pod ukrajinskou jurisdikci vyňaty, alespoň prozatím) a které nikoli, důsledně řídila, vysvětloval ukrajinský ministr obrany Konstantin Morozov takto: „Strategické síly na Ukrajině se určují jejich statusem. Statusem jaderných zbraní. V minské dohodě byly přesně stanoveny lhůty pro jejich odsun z našeho území. Vycházejíce z toho se domníváme, že by do svazu strategických sil měly být zahrnuty [právě a jen] ty části a prostředky, které budou postupně redukovány a likvidovány v souvislosti s likvidací jaderných zbraní.“⁵⁷ Poměrně úzkému vymezení strategických sil, předkládanému ukrajinským vedením, tedy v praxi vyhovovala pouze raketová vojska strategického určení a strategické letectvo. Jakékoli širší pojetí strategických sil (tak jak je, jakkoli z průhledných důvodů, prosazovaly např. vojenské orgány společenství se stěží napadnutelným argumentem, že i raketová vojska nebo strategické letectvo tvoří integrální součást širšího armádního komplexu, bez jehož patřičného zajištění a podpory nemohou efektivně plnit zadané funkce) by tedy s ohledem na omezení doby dislokace jaderných zbraní na území Ukrajiny ke konci roku 1994

56 *Izvestija*, 6. ledna 1992; *Izvestija*, 10. ledna 1992.

57 *Izvestija*, 16. ledna 1992.

v souladu s minskou dohodou o strategických silách znamenalo pouze odkládat definitivní rozhodnutí o budoucnosti zbývajících částí strategických sil dislokovaných na území Ukrajiny na pozdější dobu.

Jestliže ve většině případů se vojenské orgány společenství omezily pouze na verbální protesty a „nelegálnímu“ přebírání „strategických“ jednotek pod ukrajinskou jurisdikci nebránily (Ukrajina také úzkostlivě dbala na to, aby přechod jurisdikce nad ozbrojenými silami probíhal co možná spořádaně a aby se nedotýkal jednotek vyzbrojených jadernými zbraněmi), nesmělý pokus Kyjeva zorganizovat vojenské přísahy mezi vybranými posádkami Černomořského loďstva již konkrétní protiopatření ze strany vojenských orgánů společenství, nepokryté podporovaných politickým vedením Ruské federace, vyprovokoval. Skutečnost, že některé jednotky ze svazu Černomořského loďstva, jak velení sjednocených ozbrojených sil společenství, ústy admirála Vladimira Čerňavina, záhy přiznalo a začalo svůj odpor proti přebírání jednotek pod ukrajinskou jurisdikci také odůvodňovat, byly vyzbrojeny taktickými jadernými zbraněmi,⁵⁸ přitom nemusela nutně sehrát určující roli. Ruský prezident Boris Jelcin se hned 9. ledna 1992 nechal ne příliš šťastně citovat, že „Černomořské loďstvo bylo, je a bude ruské“.⁵⁹ A spolu s patrným zostřením situace kolem samotného Černomořského loďstva začala též vzrůstat pozornost Moskvy ke krymské otázce vůbec.⁶⁰

58 Douglas L. Clarke, „The Battle for the Black Sea Fleet“, *RFE/RL Research Report* 1, č. 5 (31. ledna 1992): 55.

59 *Nezavisimaja gazeta*, 11. ledna 1992.

60 Nutno připomenout, že 23. ledna 1992 vydal Nejvyšší sovět Ruské federace první ze svých památných rezolucí, jimiž v průběhu následujícího půldruhého roku čtyřikrát zpochybnil nebo výslovně popřel sounáležitost Krymské oblasti nebo města Sevastopolu (nebo obojího) s Ukrajinou. Text rezoluce byl otištěn v deníku *Izvestija*, 1. února 1992. K situaci na Krymu bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu souhrnně viz Roman Solchanyk, „Ukrainian-Russian Confrontation over the Crimea“, *RFE/RL Research Report* 1, č. 8 (21. února 1992): 26–30. Rusko-ukrajinský spor o Černomořské loďstvo (leden 1992 – květen 1997) nezřídka bývá, nejen v ruské publicistice, vykládán velmi zjednodušeně jako spor o dělení loďstva. Podstatu sporu nicméně nikdy netvořilo samo dělení armádních jednotek nebo snad majetku (o jejichž použitelnosti pro případ válečného konfliktu koluje v Sevastopolu dodnes řada anekdot). Nýbrž, a to i v tom nejužším smyslu, otázka práv ozbrojených sil Ruské federace na pobyt na území Ukrajiny (jako délka trvání pobytu, kvalitativní a kvantitativní limity pro dislokaci ruských jednotek a jejich arzenál, vymezení pravomocí a působnosti ruských vojsk na ukrajinském území atp.) a s tím související otázka teritoriálního statusu města, v němž se nachází hlavní základna Černomořského loďstva Ruské federace na území Ukrajiny, Sevastopolu. Jakkoli spor o Černomořské loďstvo prakticky po celé období sloužil víceméně jako zástěrka pro jiný, daleko závažnější problém ve vztazích mezi oběma státy, a sice otázku budoucí (formální i faktické) příslušnosti Krymu, včetně fyzické vojenské kontroly nad poloostrovem, v některých momentech nabíral též výraznou vlastní dynamiku.

Delegace vojenských expertů Ruské federace a Ukrajiny, sotva obě strany realisticky usoudily, že se od nadcházejícího pracovního setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni, plánovaného do Moskvy na 16. leden 1992, hmatatelné výsledky očekávat dost dobře nedají, se již 11. ledna 1992 v zájmu bezprostředního uklidnění situace kolem Černomořského loďstva dohodly, že se nadále zdrží ve vojensko-politických záležitostech jakýchkoli jednostranných kroků. Strany se dále zavázaly, že budou veškeré případné sporné otázky řešit cestou vyjednávání. Ukrajina poté přistoupila na kompromisní formulaci, podle níž z Černomořského loďstva, „strategického“ jako celek, budou vyčleněny (blíže neurčené) jednotky, které budou předány do svazu ozbrojených sil Ukrajiny.⁶¹ Spor ohledně vymezení strategických sil v případě jedné konkrétní části tím snad byl na nějakou dobu zakonzervován. Rozhodně ale nebyl vyřešen ve své podstatě. Potenciálně výbušnou situaci, vyznačující se dvojitou subordinací a nejasným statusem nezanedbatelné části „reformujících se“ ozbrojených sil více neexistujícího Sovětského svazu, dokreslovaly i četné personální rošády, nevyhýbající se ani těm nejvyšším armádním postům.⁶²

Během příštího setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Minsku 14. února 1992 byla hlavami deseti států společenství podepsána předem avizovaná Dohoda mezi účastnickými státy Společenství nezávislých států o statusu strategických sil,⁶³ již byly rámcově vymezeny kompetence strategických sil společenství, fungujících jako samostatné strategické těleso, na území účastnických států. Jmenovaná dohoda formálně odevzdávala velení a řízení strategických sil společenství tímto zřízovanému vrchnímu velení strategických sil SNS. Současně s tím bylo také dosaženo shody o tom, co by mělo předávané velení a řízení přibližně pojímat (mj. výcvik, bojovou službu a podporu vojsk, operační kontrolu nad jadernými zbraněmi). Rámec pro skutečně funkč-

61 *Izvestija*, 13. ledna 1992; Kommjunkte o peregororach gosudarstvennych delegacij Ukrainy i Rossijskoj Federacij po vojenno-političeskim voprosam, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 68, 167–168. Z čistě formálního hlediska (jelikož se jednalo o spor mezi Ukrajinou a vojenskými orgány Společenství nezávislých států) se celá záležitost Ruska bezprostředně ani netýkala. Rusko nicméně vyslalo vyjednavče do Kyjeva z pocitované „zvláštní odpovědnosti“ za vývoje dění v prostoru bývalého Sovětského svazu.

62 Ke krizi na základně v Uzínu v reakci na svévolné opuštění jednotky ze strany vojenských pilotů, kteří odmítali sloužit v nově utvořené ukrajinské armádě a i se stroji přeletěli do Ruska, souhrnně viz reportáž v deníku *Nezavisimaja gazeta*, 29. února 1992.

63 Soglašenije meždú gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o statuse strategičeskich sil, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 116, 278–283. Dohodu nepodepsalo Moldavsko.

ní velení a řízení strategických sil společenství nicméně nebyl nikdy naplněn, i kvůli neschopnosti členských států dospět ke konsenzu ve věci konkrétního vymezení strategických sil, jakož i v detailním rozpracování dalších otázek nezbytných pro efektivní fungování takové instituce (jako způsobu společného financování či materiálně technického zabezpečení vojsk nebo způsobu doplňování vojsk branci z jednotlivých států).⁶⁴ Ukrajina, třebaže byla signatářem dohody, odmítla přiložit podpis pod ustanovení předpokládající společné financování strategických sil (které mělo být zajišťováno na proporcionálním základě formou fixních příspěvků jednotlivých účastníků dohody). A svoji účast (tj. pobyt strategických sil společenství na území Ukrajiny) znovu omezila do konce roku 1994 (tj. do stanoveného termínu ukončení plánované demontáže jaderných zbraní rozmístěných na území Ukrajiny v souladu s předchozí minskou dohodou o strategických silách).

Během následujícího setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Kyjevě 20. března 1992 byla hlavami sedmi států společenství podepsána Dohoda o sjednocených ozbrojených silách na přechodné období,⁶⁵ jíž byla formálně dotvořena organizační struktura uvažované společné armády účastnických států společenství. Dle jmenované dohody se sjednocené ozbrojené síly společenství měly definitivně skládat ze strategických sil, formálně ustavených na základě dohody všech jedenácti tehdejších států společenství o strategických silách z Minsku z 30. pro-

64 Snad nejlíže k alespoň trochu realistickému vymezení strategických sil společenství pod sjednoceným velením dospěli zástupci zainteresovaných států v předvečer schůzky na nejvyšší úrovni v Minsku ve dnech 21. a 22. ledna 1993. Tehdy bylo diskutováno minimalistické řešení, tak jak je prosazovala Ukrajina od samého počátku: „vojenské formace a objekty, které jsou vyzbrojeny strategickými jadernými zbraněmi nebo je přechovávají, jednotky, které zajišťují fungování těchto zbraní, jakož i ostatní jednotky po dohodě mezi zainteresovanými stranami.“ Viz Soglašenije o vnesení izmenenij v Soglašenija po Strategičeskim silam, *Verchovna Rada Ukrajiny*, http://www.rada.kiev.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=997_348&print=1. Ovšem v té době se již proti jakýmkoli snahám o udržení sjednocených strategických sil stavělo samo Rusko, považující vojenské struktury společenství spíše za překážku pro etablování vlastních ozbrojených sil a pro nárokané převzetí zbývajících strategických sil rozmístěných v ostatních státech společenství, zvláště pak jaderných zbraní, pod výlučnou vlastní jurisdikci a kontrolu. K historii konceptu sjednocených strategických sil společenství stručně viz Andrei Zagorski, Vladimir Egorov, *Die militärisch-politische Zusammenarbeit der GUS-Staaten* (Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1993) (Berichte des BIOst, Nr. 18/1993), 10–13. Skutečnost, že většina států společenství projevovala poměrně zdrženlivý přístup k financování sjednocených ozbrojených sil, zároveň Rusku značně usnadnila rozhodování, zdali nadále udržovat společnou armádu, nebo souhlasit s jejím rozpuštěním.

65 Soglašenije ob Ob'jedinennyh voooružennyh silach na perechodnyj period, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 141, 316–317. Dohodu nepodepsaly Ázerbájdžán, Moldavsko, Turkmenistán a Ukrajina.

since 1991, a z konvenčních sil (sily obščego naznačenija), formálně ustavených na základě dosud neuváděné dohody osmi států společenství o silách obecného určení na přechodné období z Minsku z 14. února 1992.⁶⁶ Vedle vymezení pravomocí velitelských struktur předpokládaných sjednocených ozbrojených sil společenství a jejich jednotlivých složek se zainteresované strany v Kyjevě shodly i na konkrétním personálním obsazení klíčových armádních funkcí jako funkce náčelníka generálního štábu sjednocených ozbrojených sil nebo funkce vrchních velitelů obou kategorií vojsk.⁶⁷ Ovšem skupina států, které byly nadále ochotny setrvat s ostatními republikami pod sjednoceným velením, v Kyjevě opět prořídla. Řady „disidentů“ již nastálo obohatil zkušenosti a sebevědomí teprve sbírající Turkmenistán. A svůj záměr převést v horizontu dvou let mezitím „znárodněnou“ armádu (vyjma strategických sil) na území té které republiky pod vlastní velení oznámilo rovněž Bělorusko.⁶⁸

Poslední ránu skomírajícím iluzím o možném zachování v určité podobě integrovaných vojenských struktur společenství, poté co svoji účast v takovém projektu perspektivně odřekly mj. všechny evropské republiky bývalého Sovětského svazu mimo Rusko, včetně obou slovanských (čímž tato myšlenka nutně v očích ne jednoho moskevského politika nebo generála pozbyla na atraktivitě), zasadilo Rusko samo. Dne 7. května 1992 definitivně ustavilo vlastní ministerstvo obrany, zodpovědné za budování ozbrojených sil Ruské federace.⁶⁹ Aby vzápětí s těmi, které k tomu byly momentálně svolny,⁷⁰ dalo u příležitosti taškentského summitu Společenství nezávislých států na základě Smlouvy o kolektivní bezpečnosti vzniknout vojenské alianci států, formované na základě národních armád a v některém ohledu, např. co do organizační struktury, ne nepřipomínající již rozpuštěnou organizaci Varšavské smlouvy.⁷¹

66 Poslední dohodu nepodepsaly Ázerbájdžán, Moldavsko a Ukrajina.

67 *Izvestija*, 21. března 1992. U příležitosti kyjevského summitu, jehož průběh byl výrazně poznamenán předchozím přerušením odsunu jaderných zbraní z Ukrajiny (viz následující kapitolu), Ukrajina nepodepsala ani jeden z diskutovaných dokumentů bezpečnostněpolitické agendy.

68 *Ibid.*

69 *Izvestija*, 8. května 1992.

70 Arménie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán a Uzbekistán.

71 Dogovor o kolektivnoj bezopasnosti, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 166, 357–360. V současnosti svazek, po několikerém přeskupení, zahrnuje tyto státy: Arménii, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko a Tádžikistán. Název smlouvy, sugerující, že by se mohlo jednat o systém kolektivní bezpečnosti, třeba jen v zárodečné podobě, by nás však v žádném případě neměl mást. Smlouva se nijakým způsobem nedotýká regulace vzájemných vztahů mezi signatářskými státy, tj. vztahů uvnitř organizace. Ale naopak, je namířena navenek. Jádrem smlouvy (čl. 4, definující casus foederis analogicky čl. 5 Washingtonské smlouvy NATO) zavazuje signatáře k vzájemnému poskytnutí pomoci při odvrácení vnější agrese vykonané proti některé-

Rozklad „společného vojenskostrategického prostoru“ pak byl během téhož setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Taškentu 15. května 1992 de iure dovršen, když ty nástupnické státy Sovětského svazu, které teritoriálně spadají pod působnost Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě,⁷² se překvapivě snadno domluvily na konkrétním rozdělení národních stropů pro jejich konvenční arzenály pro účely smlouvy.⁷³

Odsun taktických zbraní

Na pozadí zostřujících se sporů mezi ukrajinským vedením a vrchním velením sjednocených ozbrojených sil Společenství nezávislých států, potažmo politickým vedením Ruské federace, byl zahájen plánovaný odsun jaderných zbraní taktického určení. K odsunu těchto zbraní, jejichž celkový počet byl přitom jen v případě Ukrajiny odhadován až na 3 tisíce kusů a zahrnoval mj. bomby bitevního letectva, jaderné bloky protivzdušných řízených střel, námořní torpéda s jadernou náloží, jakož i letecké a námořní střely taktického určení s plochou drahou letu,⁷⁴ Ukrajinu zavazovala již zmiňovaná dohoda o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním z Alma-Aty z 21. prosince 1991.

V prvních týdnech probíhal odsun taktických zbraní z Ukrajiny nad očekávání hladce, takže již 6. února 1992 mohl prezident republiky Leonid Kravčuk oznámit, že z území Ukrajiny byla mezitím vyvezena více

mu z nich. V případě taškentského paktu se tak, per definitionem, nemůže jednat o organizaci kolektivní bezpečnosti, nýbrž o organizaci kolektivní obrany. Jinými slovy, o organizaci, jež má ryze blokový charakter.

72 Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Gruzie, Kazachstán, Moldavsko, Rusko a Ukrajina.

73 Soglašenije o principach vypolnenija Dogovora ob obyčnych voooružennych silach v Jevrope, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 170, 371–374; Douglas L. Clarke, „Implementing the CFE Treaty“, *RFE/RL Research Report* 1, č. 23 (5. června 1992): 50–55. K vojensko-politickému vývoji nástupnických států v období bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu souhrnně viz Heinrich Tiller, *Die militärpolitische Entwicklung in den Nachfolgestaaten der ehemaligen Sowjetunion (Teil I)* (Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1995) (Berichte des BIOst, Nr. 24/1995); Andrei Zagorski, „CIS regional security policy structures“, in *Security Dilemmas in Russia and Eurasia*, ed. Roy Allison a Christoph Bluth (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998), 281–300; Zagorski, Egorov, *Die militärisch-politische Zusammenarbeit*.

74 *Izvestija*, 6. května 1992. V případě identifikace parametrů sovětského jaderného arzenálu taktického určení jsme zřejmě odkázáni na pouhé odhady. Stávající neformální režim kontroly zbrojení a ozbrojení v oblasti taktických jaderných zbraní totiž není, na rozdíl od strategických útočných zbraní, kodifikován v žádné mezinárodní dohodě, v jejímž rámci by zúčastněné strany byly povinny zveřejňovat citlivé vojenské informace.

než polovina těchto zbraní.⁷⁵ Spokojenost s „přístupem ukrajinských vedoucích činitelů k problematice jaderných zbraní, zejména přesným určením lhůty pro odsun a likvidaci těchto zbraní“, mohl během své lednové návštěvy Kyjeva vyjádřit státní tajemník Spojeného království pro zahraniční věci Douglas Hurd.⁷⁶ A obdobné dojmy si z metropole na Dněpru, poté co ho o zatímním průběhu operace osobně informovali nejvyšší ukrajínští představitelé, mohl poslední týden v únoru odvážet i generální tajemník Organizace Severoatlantické smlouvy Manfred Wörner.⁷⁷ Dosavadní tempo odsunu zbraní tak skýtal některé důvody k mírnému optimismu. Vedoucí vojenští činitelé sjednocených ozbrojených sil Společenství nezávislých států se dokonce netajili svými ambicemi časový harmonogram pro odsun taktických jaderných zbraní korigovat tak, aby poslední bojová hlavičce překročila státní hranici mezi Ruskou federací a danou neruskou republikou již počátkem května 1992, tedy dva měsíce před původně předpokládaným termínem.⁷⁸ Popisovaná situace trvala ještě necelé dva týdny v březnu.

Dne 12. března 1992 vystoupil během tiskové konference v Kyjevě ukrajinský prezident Kravčuk s oznámením, že právě vydal příkaz k „dočasnému pozastavení“ odsunu jaderných zbraní z území Ukrajiny. Svůj krok Kravčuk odůvodnil zejména pochybnostmi Ukrajiny o tom, že vyvážené zbraně jsou skutečně likvidovány (a ne pouze skladovány, ne-li přímo přidávány k stávajícímu „ruskému“ arzenálu), a z toho plynoucími obavami o další osud těchto zbraní. „Vzhledem k stávající politické nestabilitě a zmatku nemůžeme být přesvědčeni, že námi vyvážené rakety jsou ničeny a že nepadají do nedobrych rukou. [...] Chceme garance, že nebudou moci být nikde použity. [...] Nechci dělat nikoho silnějším,“ doslova řekl Kravčuk.⁷⁹ Navzdory dohodám z Alma-Aty a Minsku, pravidlo se pak v oficiálním prohlášení prezidentské kanceláře pro tisk, předpokládaný proces demontáže a likvidace jaderných zbraní v Rusku není uskutečňován pod společným dohledem zemí Společenství nezávislých států, Ukrajina tudíž nemá o tomto procesu žádné informace. S poukazem na zjevně nepostačující ruské kapacity ukrajinský prezident navrhl, aby na území Ukrajiny bylo, pro potřeby celého společenství, vybudováno analogické zařízení na zpracování jaderných materiálů. Současně však

75 Mark D. Skootsky, „An Annotated Chronology of Post-Soviet Nuclear Disarmament 1991–1994“, *The Nonproliferation Review* (jaro/léto 1995): 69.

76 *Izvestija*, 20. ledna 1992.

77 *Izvestija*, 24. února 1992; *Nezavisimaja gazeta*, 25. února 1992.

78 Skootsky, „An Annotated Chronology“, 69.

79 *Izvestija*, 13. března 1992.

zdůraznil nutnost, aby byl nad celým procesem demontáže a likvidace jaderných zbraní ustaven efektivní mezinárodní dohled. Jak Kravčuk dále uvedl, Ukrajina hodlá pro svoje návrhy hledat podporu u zemí západní Evropy a u Spojených států.⁸⁰

Zdali jmenované důvody byly skutečně těmi pravými, případně jedinými pravými, které ukrajinského prezidenta přiměly k natolik rozhodnému opatření, samozřejmě můžeme spekulovat.⁸¹ S jistotou nicméně můžeme konstatovat jedno. Pokud v Kyjevě opravdu počítali s podporou mezinárodního společenství proti tomu, jakým způsobem bylo s odsunutými jadernými zbraněmi v Rusku nakládáno, pak následnou reakcí Západu museli být asi zklamáni. Vedoucí zastupitelské mise Spojených států na Ukrajině Joe Gunderson se následujícího dne obrátil na ministerstvo zahraničních věcí s prosbou o audienci, aby se mohl podrobně seznámit s oficiálním stanoviskem Ukrajiny v této záležitosti. A třebaže Bílý dům v tomto případě ještě vyjádřil nad podaným vysvětlením uspokojení (Gunderson byl ujištěn, že Ukrajina hodlá dodržet konečný termín pro odsun taktických zbraní, stejně jako že se hodlá domáhat udělení spolehlivých garancí, že vyvážené zbraně jsou skutečně ničeny),⁸² ve vztazích mezi Spojenými státy a Ukrajinou byla patrná narůstající nervozita. O deset dní později, na schůzce amerického prezidenta George Bushe s kancléřem Spolkové republiky Německo Helmutem Kohlem v prezidentově sídle v Camp Davidu, již byla ze strany vyspělých průmyslových států vůči Ukrajině otevřeně zvažována případná odvetná opatření finanční a hospodářské povahy. „Rusko a Ukrajina musejí dospět k nějaké dohodě,“ nechal se slyšet spolkový kancléř. „Tato okolnost bude hrát roli, až budeme jednat o pomoci zemím SNS.“⁸³ S ostrou kritikou vůči posledním krokům ukrajinského vedení vystoupilo rovněž ministerstvo zahraničních věcí další jaderné mocnosti – Francie.⁸⁴ A když zadržování odsunu přetrvávalo již déle než měsíc, byla skutečnost, že Spojené státy mohou poskytovat hospodářskou pomoc „především těm státům, které prokáží svoji oddanost svobodě, demokracii a volnému trhu, jakož i jaderné bezpečnosti“, znovu, tentokrát s mimořádným důrazem na druhé části výpovědi, připomenuta

80 Ibid.; *Nezavisimaja gazeta*, 14. března 1992; Zajavlenije press-sluzby Prezidenta Ukrainy, *Rossijsko-ukrajinskije otnošenija 1990–1997 gg. Sbornik dokumentov* (Moskva: Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii. Moskovskij gosudarstvennyj institut meždunarodnyh otnošenij, 1998), 172–173.

81 Spekulace na dané téma viz např. John W. R. Lepingwell, „Ukraine, Russia, and the Control of Nuclear Weapons“, *RFE/RL Research Report 2*, č. 8 (19. února 1993), zejména str. 8–10.

82 *Izvestija*, 17. března 1992.

83 *Izvestija*, 23. března 1992.

84 *Izvestija*, 17. března 1992.

ministru obrany Ukrajiny z úst státního tajemníka Spojených států Jamese Bakera během Morozovovy pracovní návštěvy ve Washingtonu.⁸⁵

Ukrajinská exekutiva, dlužno dodat, byla ve věci posledních opatření přinejmenším kryta podporou ze strany vlastního zákonodárného sboru. Dne 9. dubna 1992, ve stejný den, kdy vojenští představitelé členských států Organizace Severoatlantické smlouvy vyjadřovali „vážné znepokojení Spojenců nad přetrvávajícím pozastavením odsunu jaderných zbraní z Ukrajiny do Ruska“,⁸⁶ vyústila několikadenní parlamentní rozprava na dané téma doma ve schválení dalšího z řady pozoruhodných dokumentů, v nichž ukrajinský zákonodárný sbor precizoval postoj země k jaderným zbraním, s názvem Usnesení Nejvyšší rady Ukrajiny o dodatečných opatřeních ve vztahu k zajištění nejaderného statusu Ukrajiny.⁸⁷ V prvním bodě rezoluce Ukrajina sice opětovně potvrzovala svůj perspektivní „záměr držet se v budoucnosti tří nejaderných principů“, nicméně v ostatních bodech, mohlo se zdát, ukrajinští poslanci podtrhovali svoje právo, ne-li přímo odhodlání, revidovat doposud praktikovanou oficiální zahraničněpolitickou linii.

Jmenovitě Nejvyšší rada, obdobně jako předtím prezident Ukrajiny, považovala za vhodné „nepokračovat v odsunu taktických jaderných zbraní z území Ukrajiny, dokud nebude vypracován a za spoluúčasti Ukrajiny realizován mechanismus mezinárodního dohledu nad průběhem likvidace těchto zbraní“. Jestliže prezidentu Ukrajiny bylo doporučeno, aby vstoupil v jednání s představiteli jaderných států o otázkách souvisejících s jaderným odzbrojením, kabinet ministrů byl přímo pověřen, aby neprodleně učinil nezbytná opatření k „zajištění operační technické kontroly nad nepoužitím jaderných zbraní rozmístěných na jejím [tj. na ukrajinském] území“. Ministerstvo obrany mělo mezitím zajistit, aby údržba strategických sil dislokovaných na území Ukrajiny byla nadále prováděna výlučně příslušníky ozbrojených sil Ukrajiny. Příslušný parlamentní výbor byl zase úkolován, aby za pomoci expertů a z hlediska zajištění národní bezpečnosti a zahraničněpolitických zájmů Ukrajiny prošetřil celý komplex problémů souvisejících s jaderným odzbrojením Ukrajiny, zvláště pak ekonomické, finanční, ekologické a organizační aspekty tohoto procesu. Pravděpodobně nejvážnější výzvu vůči oficiální linii státu v sobě ovšem skrýval poslední bod rezoluce. V něm ukrajinští zákonodárci žádali vlá-

85 *Izvestija*, 17. dubna 1992.

86 *Izvestija*, 11. dubna 1992.

87 Postanovia Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro dodatkovii zachody ščodo zabezpečennja nabuttja Ukrajinuju bez"jadernoho statusu, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=2264-12&print=1>. Odtud i následující citace.

du, aby parlamentu předložila dokumenty Společenství nezávislých států z Alma-Aty z prosince 1991, jakož i příslušné dohody o strategických silách z Minsku z prosince 1991 a února 1992 k ratifikaci.

O přednostech vlastního návrhu na mezinárodní monitoring procesu demontáže a likvidace jaderných zbraní z Ukrajiny, který měl být prováděn na centrálních výrobních závodech v Rusku, se nakonec ukrajinským diplomatům přesvědčit jejich zahraniční protějšky přece nepodařilo. Ruská federace, slovy předpokládaného šéfa čerstvě zřízovaného ministerstva obrany, gen. Pavla Gračova, označila takový požadavek za „nepřijatelný“ hned záhy.⁸⁸ A z pochopitelných důvodů (případný takto vytvořený precedent by někdy v budoucnosti mohl svádět Rusko k tomu, aby podobný nárok samo recipročně uplatňovalo vůči těm kterým členům exkluzivního jaderného klubu) se k ukrajinskému návrhu stavěly zdrženlivě také ostatní jaderné velmoci. „Kdyby k nám taková žádost postoupila,“ hodnotil šance, že by se zmiňovaného procesu případně účastnili američtí inspektoři, velice střízlivě státní tajemník Spojených států Baker, „asi bychom proti tomu nezačali namítat, při předpokladu že by podobnou myšlenku podpořily všechny [zainteresované] strany.“⁸⁹ S příznivou odezvou mezinárodního společenství se nesetkal ani později vznesený, „kompromisní“ návrh Ukrajiny na vyslání komise pozorovatelů složené výlučně ze zástupců účastnických zemí Společenství nezávislých států.⁹⁰

Pod rostoucím mezinárodním tlakem, aniž by přitom byla Ukrajina dosáhla splnění všech vytyčených požadavků, rozhodlo 16. dubna 1992 republikové vedení konečně o obnovení odsunu taktických jaderných zbraní do Ruska. Učinilo tak poté, co prezidentí obou států téhož dne uzavřeli příslušnou mezistátní dohodu, v níž byl právně ošetřen pořádek odsunu jaderných zbraní z Ukrajiny na centrální výrobní závody Ruské federace za účelem demontáže a likvidace. V navazujícím protokolu k dohodě pak byly specifikovány podmínky, za nichž mělo být zástupcům Ukrajiny umožněno provádět dohled nad průběhem transportu, skladování, demontáže a následné likvidace vyvážených zbraní. Uvedené dohody nepředpokládaly, že by se totéž právo mělo vztahovat na případné pozorovatele z třetích zemí.⁹¹

88 *Izvestija*, 2. dubna 1992. V Rusku dost možná byly v tomto požadavku spatřovány domnělé snahy ostatních států získat prostřednictvím Ukrajiny přístup k citlivým informacím o utajovaném ruském zbrojním programu.

89 *Izvestija*, 15. dubna 1992.

90 *Izvestija*, 2. dubna 1992.

91 *Izvestija*, 17. dubna 1992; Soglašenije meždu Rossijskoj Federacijej i Ukrainoj o porjadke pere-meščenija jadernych bojepripasov s territorii Ukrainy na central'nyje predzavodskije bazy Rossijskoj Federacii s cel'ju ich razukomplektovanija i uničtoženija; Protokol k Soglašeniju meždu

Oznámení o zdárném ukončení odsunu jaderných zbraní taktického určení z Ukrajiny bylo vrchním velením sjednocených ozbrojených sil Společenství nezávislých států vydáno 6. května 1992, během oficiální návštěvy ukrajinského prezidenta Kravčuka ve Washingtonu. Prohlášení ústředních vojenských orgánů společenství stavělo ukrajinskou hlavu státu do poněkud trapného světla. Prezident Kravčuk, jeho komunikace s vrchním velením sjednocených ozbrojených sil občas vázla, nebyl v prvních chvílích schopen svým americkým kolegům tuto pozorně očekávanou zprávu oficiálně potvrdit. Bezprostředně ji vyvrátil. Následujícího dne musel svá dementa zase odvolat.⁹² Navzdory tomuto malému nedopatření Kravčukova návštěva Washingtonu více než symbolicky korunovala dosavadní ani ne půlroční působení nezávislé Ukrajiny na mezinárodní scéně. Ukrajině zde bylo nabídnuto, aby po boku velmocí zaujala místo v odzbrojovacích rozhovorech. A spolu s vlastní židli u prestižního jednacího stolu získala i další prostor pro zviditelnění státu v zahraničí.

Smlouva START a lisabonský protokol

Smlouva mezi Svazem sovětských socialistických republik a Spojenými státy americkými o snížení a omezení strategických útočných zbraní,⁹³ podepsaná prezidenty Sovětského svazu a Spojených států Michaiilem Gorbačovem a Georgem Bushem v Moskvě 31. července 1991, byla výsledkem devítiletého vyjednávání mezi zástupci obou supervelmocí. Znamenala zásadní průlom ve snaze o kontrolu zbrojení a odzbrojení, když vůbec poprvé zavazovala velmoci k radikálnímu snížení stávající úrovně strategických zbrojních arzenálů, oproti pouhému omezení bu-

Rossijskoj Federacijej i Ukrainoj o porjadke peremeščeniija jadernych bojeprizasov s territorij Ukrainy na central'nyje predzavodskije bazy Rossijskoj Federacij s cel'ju ich razukomplektovanija i uničtoženija, o porjadke kontrolja za uničtoženijem jadernych bojeprizasov, vyvozimych s territorij Ukrainy, na predprijatijach promyšlennosti Rossijskoj Federacij; Priloženije k Protokolu meždu Rossijskoj Federacijej i Ukrainoj o porjadke kontrolja za uničtoženijem jadernych bojeprizasov, vyvozimych s territorij Ukrainy, na predprijatijach promyšlennosti Rossijskoj Federacij o procedurach i dejatel'nosti po kontrolju za uničtoženijem jadernych bojeprizasov na predprijatijach promyšlennosti Rossijskoj Federacij, in *Rossijsko-ukraínskije otnošenija*, 174–180. Novější edice dokumentů datují podpis dohody již k 11. dubnu 1992.

92 *Izvestija*, 6. května 1992; *Izvestija*, 7. května 1992; *Izvestija*, 8. května 1992. Souhrnně ke Kravčukově návštěvě ve Washingtonu viz Dunbar Lockwood, „Ukraine to Join START and NPT; All Tactical Nukes Removed“, *Arms Control Today* 22, č. 4 (květen 1992): 16, 21.

93 Dogovor meždu Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščeniij i ograničeniij strategičeskich nastupatel'nyh vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 23, 65–106.

doucí úrovně, jež bylo předmětem doposud uzavíraných dohod ve vztahu k strategickým útočným zbraním.⁹⁴ Dříve však, než vůbec stačila být předložena příslušným zákonodárným sborům k projednání, Sovětský svaz přestal existovat. Okolo dalšího osudu smlouvy zavládla nejistota.

Mezi zástupci Běloruska, Kazachstánu, Ruska a Ukrajiny, tj. států, na jejichž území se v momentě zániku společného státu nacházel jaderný arzenál, sice bylo již v prosinci 1991 během setkání na nejvyšší úrovni v Alma-Atě a v Minsku formálně dosaženo shody o tom, že Rusko se stane jediným jaderným dědicem Sovětského svazu (přesněji řečeno tím, kdo bude mít právo disponovat jadernými zbraněmi). Nejvyšší představitelé zemí Společenství nezávislých států rovněž v obecné rovině ujistili světovou veřejnost o tom, že jejich státy jsou připraveny převzít veškeré smluvní závazky bývalého Sovětského svazu, jakož i provádět koordinovanou politiku v oblasti mezinárodní bezpečnosti a v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení, a pravidelně využívat k těmto účelům vzájemných konzultací. Stále však zbývalo upřesnit důležité podrobnosti, konkrétně jakým způsobem by přejímané závazky, včetně ustanovení smlouvy START, měly být převzaty a naplněny.

Velmoci, tj. Spojené státy a nyní nově Rusko, deklarovaly svůj zájem na pokračování v nastoupeném kurzu a již v lednu 1992, aniž by cítily výraznější potřebu přizvat k jednacímu stolu ostatní zainteresované strany, byť jen ke konzultaci, zahájily na podkladě smlouvy START další kolo rozhovorů o kontrole zbrojení a odzbrojení. Tyto rozhovory pak poměrně brzy vyústily v rámcovou dohodu o ještě podstatnějším snížení stávajících strategických arzenálů, kodifikovanou počátkem následujícího roku v dokumentu známém jako smlouva START II. Na dosud ne-realizovanou smlouvu START (START I) přitom nadále pohlížely jako na ryze bilaterální, nyní již rusko-americkou záležitost a v případné multilateralizaci smlouvy, nebo jen v jejím rozšíření na zbývající dotčené nástupnické státy, spíše spatřovaly dodatečné komplikace, jež by podobný krok nesporně přinesl. Zvláště když jiné řešení než zachování bilaterální

94 Smlouva START (START I) ukládala každé straně redukovat ve lhůtě sedmi let její rozvinutý strategický arzenál na maximální počet 6 000 bojových hlavic rozmístěných na maximálně 1 600 nosičích. Z toho celkový počet bojových hlavic rozmístěných na mezikontinentálních balistických střelách a na balistických střelách odpalovaných z ponorek nesměl převyšovat 4 900 kusů, mobilní mezikontinentální střely směly být vyzbrojeny nanejvýš 1 100 hlavicemi, zatímco pevné mezikontinentální střely směly nést nanejvýš 1 540 hlavic. (I přes tyto dílčí limity smlouva ponechávala oběma stranám relativní dostatek volnosti k vlastnímu uvážení, jaké zbraně konkrétně budou eliminovat.) Smlouva rovněž diktovala hrubý časový harmonogram odzbrojení, určovala některá kvalitativní omezení pro rozmisťování nových zbrojních systémů, zpřesňovala podmínky pro verifikaci plnění dohod aj.

ho charakteru smlouvy, jak shrnoval oficiální stanovisko Moskvy tiskový mluvčí ruského prezidenta Sergej Jastržemskij, mohlo „podkopávat režim nešíření jaderných zbraní“.⁹⁵

Takový přístup se ovšem nesetkával s plným pochopením v těch státech, jichž se probíhající rozhovory bytostně dotýkaly, zvláště na Ukrajině. A to i proto, že se jednalo o zbraně rozmístěné též na jejich území. „Můžete redukovat pouze ty zbraně, které jsou vaše,“ reagoval se špatně skrývaným pobouřením ukrajinský prezident Kravčuk na skutečnost, že ruský prezident o svých posledních jednostranných odzbrojovacích iniciativách (za které sklízel na Západě ovace) ani neuvědomil Radu hlav států SNS. „Pokud [Boris Jelcin] hovořil [s Georgem Bushem na přelomu ledna a února 1992 v Camp Davidu] o strategických jaderných silách celého společenství, pak takový mandát od nás nedostal.“⁹⁶ Ukrajinstí představitelé při svém sebevědomém vystupování na mezinárodní scéně vycházeli od samého počátku důsledně z toho, že Ukrajina byla, stejně jako např. Ruská federace, uznána za jednoho z mnoha nástupnických států Sovětského svazu, formálně rovnoprávných, a že jako s takovou by s ní i mělo být ze strany mezinárodního společenství také nakládáno ve všech záležitostech, včetně těch ohledně kontroly zbrojení a odzbrojení.

Ukrajinské protesty by ale samy o sobě sotva přiměly velmoci k výraznější změně postoje. Budoucnost Smlouvy o snížení a omezení strategických útočných zbraní totiž nebyla přirozeně jediným problémem souvisejícím s rozpadem největší jaderné velmoci. Daleko závažněji, jak dokládá mj. výrok tajemníka ruského prezidenta citovaný výše, byla vyhlášenými jadernými státy vnímána otázka jak za podmínek dezintegrace ústředních sovětských struktur zabránit obávanému vzniku několika nových jaderných států na místě bývalého Sovětského svazu. Nakolik křehký rámec pro jaderné odzbrojení Běloruska a Ukrajiny skýtal neratifikované, velice vágní dohody (Kazachstán byl do nich zahrnut ještě volněji, pokud vůbec), uzavřené v prosinci 1991 v rámci amorfní, narychlo utvořené struktury nazvané Společenství nezávislých států, napověděly mj. hned v zimě a na jaře 1992 kroky ukrajinského vedení ve věci již zmiňovaného dočasného pozastavení odsunu taktických zbraní z území Ukrajiny. Ukazovalo se tedy vhodným zapojit tyto státy do sítě mezinárodních dohod v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení.

95 *Izvestija*, 10. dubna 1992. Viz také Zajavlenije MID Rossijskoj Federacii 16 aprelja, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 9–10 (15. mája – 31. mája 1992): 24. Oficiální stanovisko Washingtonu v dané záležitosti se od stanoviska Moskvy lišilo minimálně.

96 *Izvestija*, 20. února 1992.

Svoji roli tu sehrála i skutečnost, že smlouva START (čl. 5, bod 28) výslovně zakazovala smluvním stranám držet strategické útočné zbraně, podléhající smlouvě, mimo vlastní území toho kterého státu. V praxi toto ustanovení, nyní již za změněných podmínek, kdy na území nově vzniklých, formálně uznaných států Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny zůstal nashromážděn ohromný strategický arzenál, znamenalo, že tyto zbraně nebylo možno ve smyslu smlouvy (tedy pokud ta měla být naplněna) považovat za ruské. Okamžité uskutečnění smlouvy START by za takovýchto podmínek vlastně implicitně sankcionovalo případné nároky toho kterého z uvedených nástupnických států na držení jaderných zbraní rozmístěných na jeho území. A tyto okolnosti by se zase zpětně mohly projevit jako překážka pro kýžené dosažení prvotního cíle Ruska a Spojených států, jímž bylo zajistit kompletní jaderné odzbrojení Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny.⁹⁷

Docenění naznačených implikací, spíše než neúnavná diplomatická aktivita Ukrajiny v tomto směru, nakonec vedlo představitele Ruska a Spojených států k souhlasu se zahrnutím uvedených nově nezávislých států do sítě závazků smlouvy START. Několik týdnů mnohostranného vyjednávání přineslo výsledek v podobě právního dodatku k smlouvě START, tzv. lisabonského protokolu,⁹⁸ podepsaného na úrovni ministrů zahraničních věcí Běloruska, Kazachstánu, Ruska, Spojených států a Ukrajiny v portugalské metropoli 23. května 1992.⁹⁹ Protokol především uznával Bělorusko, Kazachstán, Rusko a Ukrajinu za „nástupnické státy bývalého Svazu sovětských socialistických republik pro účely smlouvy“. Z toho titulu zde tyto čtyři státy přebíraly závazky Sovětského svazu ve vztahu k smlouvě (čl. 1). Dokument dále vyzýval jmenované nástupnické státy, aby mezi sebou uzavřely dohody nezbytné pro realizaci limitů a omezení daných smlouvou (čl. 2).

Uvažovaný krok se zároveň jevil, třebaže ne ideální, celkem přijatelnou a snad i elegantní možností jak spolu se zajištěním realizace smlouvy START upravit otázku definitivního jaderného odzbrojení tří postsovětských republik. Kritický článek 5 protokolu určoval: „Republika Bělorusko, Republika Kazachstán a Ukrajina přistoupí v nejkratší možné době

97 Podobně např. Peter van Ham, *Ukraine, Russia and European Security. Implications for Western Policy* (Paris: Institute for Security Studies of Western European Union, February 1994) (Chaillot Paper, 13), 15.

98 Protokol k Dogorovu meziú Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennyimi Štatami Ameriki o sokraščenii i ograničenii strategičeskich nastupatel'nyh vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 178, 390–392. Odtud i následující citace.

99 Kazachstán byl zastoupen osobním vyslancem prezidenta Nazarbajeva se zvláštním pověřením.

k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968 jako státy, které nedisponují jadernými zbraněmi, a v souladu s jejich ústavní praxí neprodleně přijmou všechny nezbytné kroky k tomuto cíli.“ Toto, jak se později ukázalo, problematické ustanovení mělo zcela klíčový význam. Vytvářelo totiž ono nezbytné pojítko, jakkoli volné, mezi smlouvou START a závazkem tří nástupnických států ke kompletnímu jadernému odzbrojení. Navíc, jak dokazovali experti ruské a americké strany, údajně z něho bylo možno implicitně odvodit, že Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina již v tento moment, potažmo v době vzniku státu, byly nejadernými státy ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Právě tento článek, spolu s osobním příslibem ukrajinského prezidenta obsaženým v Kravčukově dopise přiloženém k protokolu, měl tvořit právní základ pro jaderné odzbrojení Ukrajiny.

V předaném dopise adresovaném prezidentu Spojených států Bushovi, datovaném dnem 7. května 1992, se ukrajinský prezident Kravčuk zavázal, že „Ukrajina bude garantovat likvidaci všech jaderných zbraní rozmístěných na jejím území, včetně strategických útočných zbraní, v souladu s příslušnými dohodami a ve lhůtě sedmi let, jak je to předvídáno smlouvou START“. Zároveň tu, „v souladu s Deklarací státní suverenity Ukrajiny, přijatou Nejvyšší radou Ukrajiny 16. července 1990, a Prohlášením Nejvyšší rady Ukrajiny o nejaderném statusu Ukrajiny, přijatým 24. října 1991“, zopakoval závazek, že „Ukrajina bude mít nejaderný status [a] bude se v budoucnosti přidržovat tří nejaderných principů“.100 Zahnutí takovýchto ustanovení, která Ukrajinu zavazovala k plné denuklearizaci, do doprovodného prohlášení k protokolu bylo nutným předpokladem pro to, aby Spojené státy a Rusko svolily s uznáním Ukrajiny, stejně jako Běloruska a Kazachstánu, za stranu smlouvy START.

Na druhé straně Kravčuk pečlivě zvolenou formulací, že „při vykonávání této činnosti bude Ukrajina brát v úvahu zájmy své národní bezpečnosti“, poněkud relativizoval podmínky, za kterých Ukrajina bude ochotna pokračovat v eliminaci strategických útočných zbraní. Současně zde znovu podtrhl „právo [Ukrajiny] na kontrolu nad nepoužitím zbraní rozmístěných na jejím území“, tj. nárok na tzv. negativní kontrolu, potažmo

100 Prezident Ukrainy Jogo Prevoschoditel'stvu Džordžu Bušu, Prezidentu Sojedinennych Štátov Ameriki, in *Vnešnjaja politika Rossii*, 392–393. Stojí za zmínku, že v ruské verzi Kravčukova dopisu, otištěné v oficiálních edicích pocházejících z dílny ministerstva zahraničních věcí Ruské federace, se v kritické pasáži vyskytuje přítomný slovesný čas (*Ukraina imejet nejadernyj status*). V anglickém originále dopisu byl přítom použit modální způsob (*Ukraine shall have a non-nuclear status*). Stejně tak v obou původních ukrajinských aktech, na něž je v dopise odkazováno, se hovořilo pouze o perspektivním, časově blíže neurčeném „záměr[*u*] Ukrajiny [...] držet se tří nejaderných principů“ (*namir Ukrajiný [...] dotrymuvatysja tr'och nejaderných princypiv*), a nikoli o současném (ať již jaderném, nebo nejaderném) statusu republiky.

na získání vlastního „jaderného tlačítka“, které by ukrajinskému vedení umožňovalo efektivně blokovat případné vypuštění střel z odpalovacích zařízení rozmístěných na území Ukrajiny. A v neposlední řadě též zmínil požadavek, že „proces likvidace jaderných zbraní na Ukrajině by měl být uskutečňován pod spolehlivým mezinárodním dohledem, který by měl zajistit, že komponenty jaderných náloží nebudou využity k opětovné výrobě zbraní, a zamezit jejich export do dalších zemí“.¹⁰¹ Všechny jmenované výhrady, ať již si o jejich opodstatnění můžeme myslet cokoli, dávaly Ukrajině určité páky k případnému ovlivňování tempa, jakým v praxi bude ve stanoveném časovém horizontu probíhat odsun jaderných zbraní z území Ukrajiny, potažmo demontáž těchto zbraní a jejich likvidace.

O závazku zabezpečit eliminaci všech strategických útočných zbraní rozmístěných na území toho kterého státu ve lhůtě sedmi let od vstupu smlouvy START v platnost ujistili prezidenta Spojených států Bushe v poněkud stručnějších dopisech také prezident Republiky Kazachstán, Nursultan Nazarbajev, a předseda Nejvyššího sovětu Republiky Bělorusko, Stanislav Šuškevič.¹⁰²

Ruská federace, oproti ostatním nástupnickým státům, zvolila pro vyjádření vlastního stanoviska k vybraným aspektům odzbrojovacího procesu, které byly v lisabonském protokolu ošetřeny nedostatečně, případně v něm nebyly upraveny vůbec, formu písemného prohlášení ministra zahraničních věcí. Andrej Kozyrev tu, v návaznosti na přísliby nejvyšších představitelů Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny, především konkretizoval navrhované rozdělení odzbrojovacích závazků bývalého Sovětského svazu vyplývajících ze smlouvy START mezi dotyčné čtyři nástupnické státy. Rozdělení závazků, které v samotném protokolu bylo předvídáno (čl. 2), ale již nebylo explicitně rozvedeno, mělo podle názoru ruské strany vyhlížet takto: „Ruská federace [...] vychází z toho, že po uplynutí

101 Ibid.

102 Prezidentu Sojedinennych Štátov Ameriki Gospodinu Dž. Bušu, in *Vnešnjaja politika Rossii*, 393; Jego Prevoschoditel'stvu Gospodinu Dž. Bušu, Prezidentu Sojedinennych Štátov Ameriki, in *Vnešnjaja politika Rossii*, 393–394. Všechny oficiální edice dokumentů vydané ruským ministerstvem zahraničí, s kterými autor měl možnost pracovat, označují Kravčukův, Nazarbajevův a Šuškevičův dopis adresovaný americkému prezidentu Bushovi za „dodatky“ (priloženija) k protokolu. Okolo právní síly a závaznosti těchto „dodateků“, které, na rozdíl od protokolu samotného, postihovaly nejdůležitější a zároveň nejvíce problematické aspekty jaderného odzbrojení postsovětských států, ovšem byly na Ukrajině během následujících měsíců vzneseny vážné pochybnosti. (Viz následující kapitoly.) Na jedné straně bývají podobná prohlášení v mezinárodněprávní praxi obvykle považována za integrální součást dokumentu, u příležitosti jehož uzavření byla učiněna. Na druhé straně však nelze jednoznačně tvrdit, že by právní síla těchto dopisů, zvláště když mohly obsahovat některá navzájem kontradiktorní ustanovení, musela být nutně rovnocenná formální síle samotného protokolu, potažmo smlouvy.

sedmileté lhůty od vstupu Smlouvy o snížení a omezení strategických útočných zbraní v platnost se na území Republiky Bělorusko, Republiky Kazachstán a Ukrajiny nebudou nacházet ani jaderné bojové hlavičky strategických zbraní ani strategické prostředky jejich dopravy na cíl [tj. nosiče].“ Podstatná část redukce zbrojních systémů bývalého Sovětského svazu podléhajících smlouvě tedy měla připadnout na Bělorusko, Kazachstán a Ukrajinu. Rusko by vlastně převzalo proporcionalně menší, až zbývající díl celkových odzbrojovacích závazků bývalého Sovětského svazu, de facto na úkor ostatních uznaných nástupnických států, zatímco ty by se tímto podrobily totálnímu jadernému odzbrojení.¹⁰³

Za druhé, Kozyrev zvýraznil domnělé junktum mezi smlouvou START a Smlouvou o nešíření jaderných zbraní, založené článkem 5 právě podepsaného protokolu. Jmenovitě: „Ruská strana pokládá závazek Republiky Bělorusko, Republiky Kazachstán a Ukrajiny přistoupit v nejkratší možné době k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako státy, které nedisponují jadernými zbraněmi, za nedílnou a mimořádně důležitou součást balíku [dohod]. Ruská strana očekává od uvedených stran protokolu [přijetí] bezodkladných kroků [vedoucích] k zahájení procesu přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní s cílem zavřít tento proces co nejdříve.“ Konečnou lhůtu pro takový krok, v samotném protokolu však blíže nespécifikovanou, se ruský ministr zahraničních věcí pokusil zpřesnit formulací: „Očekáváme, že přistoupení těchto států k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní neproběhne později než vstup smlouvy START v platnost. Rusko bude brát tuto skutečnost v úvahu při plánování doby pro výměnu ratifikačních listin k smlouvě START.“ Můžeme se dohadovat, nakolik bylo citované vystupňování podmínek, za nichž Rusko svolí s konečnou realizací smlouvy START, určeno také Spojeným státům. Ty, jakožto strana vážně zainteresovaná na brzkém uskutečnění smlouvy, tím mohly být dodatečně motivovány k tomu,

103 Toto byla i ústřední myšlenka, která stála za konečným souhlasem Ruska a Spojených států s rozšířením smlouvy START na Bělorusko, Kazachstán a Ukrajinu. Zamýšlená kompletní denuklearizace Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny měla proběhnout v rámci implementace smlouvy START. Přičemž posledně jmenované tři neruské republiky by do nezanedbatelné míry vyplnily odzbrojovací závazky namísto Ruské federace. Stojí rovněž za povšimnutí, že se ruský ministr zahraničních věcí Kozyrev při zmínce o předpokládaném dalším osudu zbraní dislokovaných na území Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny obezřetně vyhnul výrazům typu „demonťáž“ nebo „likvidace“. Použitá formulace tak připouštěla možnost, že strategické útočné zbraně budou (nehledě na dřívější ustanovení dohod uzavřených v rámci Společenství nezávislých států) po dokončení odsunu z území jmenovaných neruských republik opětovně rozvinuty v Rusku. (Případ běloruských mobilních mezikontinentálních balistických střel typu SS-25, jež byly vzápětí znovu rozvinuty na ruské základně v Joškar-Ole. Viz *RFE/RL Daily Report*, 9. května 1994.)

aby se svým partnerským působením aktivně spolupodílely na vytváření příhodného klimatu, stimulujičího Bělorusko, Kazachstán a Ukrajinu k tomu, aby tyto tři státy stvrdily svůj nejaderný status co nejdříve.

A za třetí, v daném prohlášení poskytl ruský ministr zahraničních věcí stanovisko své strany k snad nejvýznamnější otázce, jejíž jednoznačné zodpovězení bylo v protokolu zastřeno, totiž otázce současného právního statusu nástupnických států Sovětského svazu. Z osobovaného titulu Ruské federace coby „státu-pokračovatele“ Svazu sovětských socialistických republik¹⁰⁴ Kozyrev vyvozoval automatické, a hlavně vylučné nástupnictví Ruska ve vztahu k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní (jíž byl Sovětský svaz jedním z deponitářů, a přirozeně jadernou stranou). Jak Kozyrev zdůrazňoval, „Ruská federace [...] pokládá Republiku Bělorusko, Republiku Kazachstán a Ukrajinu za státy, které v momentě podpisu protokolu nedisponují jadernými zbraněmi, a vítá, že jejich účast v protokolu potvrzuje a posiluje jejich nejaderný status“. Současně zde nedvojsmyslně odmítl nárok ukrajinského prezidenta (implicitně obsažený v Kravčukově dopise) týkající se prodloužení lhůty určené k eliminaci strategických útočných zbraní rozmístěných na území Ukrajiny, když dodal: „Podpisující protokol, s uspokojením jsme vzali na vědomí, že jeho ustanovení zcela a plně odpovídají těm dohodám ve vztahu k jaderným zbraním, jichž bylo dosaženo v rámci SNS, zejména minské dohodě o strategických silách z 30. prosince 1991, předpokládající pořádek a lhůty demontáže těchto zbraní, včetně těch, které se nyní nacházejí na Ukrajině, do konce roku 1994.“¹⁰⁵

V podobném duchu jako vyjádření ministra zahraničních věcí Ruské federace se neslo doprovodné prohlášení státního tajemníka Spojených států amerických Jamese Bakera. Také dle oficiálního stanoviska ame-

104 Rusky *gosudarstvo-prodolzitel*, anglicky *continuer state*. Z hlediska teorie i praxe mezinárodního práva se jedná o velmi zajímavý, dosud neznámý a nikdy neuplatněný institut. Vedle automatického vylučného nástupnictví Ruské federace ve vztahu k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní vyvozovali ruští právní experti z této konstrukce pro Rusko dodatečně např. převzetí křesla v Radě bezpečnosti OSN (třebaže Rusko nikdy předtím formálně ani členem organizace nebylo), dále třeba vztahení jurisdikce na sovětskou armádu v Pobaltí a v zemích střední a východní Evropy, převzetí sovětských zastupitelských úřadů v zahraničí, převzetí závazků a pohledávek SSSR ve vztahu k zahraničním subjektům aj. Zajímavý o to více, že pro případy právního nástupnictví států dvě vídeňské konvence (jichž byl Sovětský svaz signatářem) stanovují celkem podrobná pravidla, podle nichž se má v takových případech postupovat. K problematice sukcese v případě zániku Sovětského svazu (pojetí nevybočující z interpretačního rámce běžného v postsovětském Rusku) souhrnně viz V. V. Cybukov, *Problemy pravoprejmestva v Soderžestve Nezavisimych Gosudarstv* (Moskva: Izd-vo MGIMO MID RF, 1994).

105 Pis'mennoje Zajavlenije Rossijskoj Storony pri podpisanii Protokola k Dogovoru o SNV 23 maja 1992 goda v Lissabone, in *Vnešnjaja politika Rossii*, 394–395.

rické strany lisabonský protokol „potvrzuje a posiluje nejaderný status Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny“. Přitom se rozumí, že „protokol a s ním související tři dopisy [adresované] prezidentu Bushovi od Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny jsou právně závazné dokumenty“. Jak Baker dále upozornil, vláda Spojených států očekává, že zmíněné tři nástupnické státy neprodleně přijmou veškeré nezbytné kroky k přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní. A tuto naléhavost doložil výmluvnými argumenty z jiné oblasti. Konkrétně, pro případ že by se těmto státům přesto nepodařilo dostat dikci článku 5 protokolu, použil americký zástupce formulace, která ve vybraném diplomatickém slovníku obvykle slouží spíše k označení možnosti sankcí v podobě mezinárodní izolace: „Přistoupení Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní představuje krok, který obecně bude mít důležitý význam pro pozitivní a konstruktivní politické a hospodářské vztahy se Spojenými státy a ostatními členy mezinárodního společenství.“ Ve svém prohlášení Baker taktéž nepřímo podepřel Ruskem upomínaný nárok na výlučnou ruskou („jednotnou“) kontrolu nad jadernými zbraněmi bývalého Sovětského svazu.¹⁰⁶

Přetrvávající rozdíly v názorech byly natolik evidentní, že státní tajemník Baker požádal všechny zúčastněné delegace, aby se při příležitosti podpisu protokolu a bezprostředně poté zdržely jakýchkoli vysvětlujících komentářů, narušujících výsledný dojem z právě dosaženého velkolepého konsenzu.¹⁰⁷

Lisabonský protokol, jako tomu obvykle bývá v případě mnohostranných dohod, představoval křehký politický kompromis. V mnoha ohledech byl příliš vágní, mnoho otázek nechával otevřených, mnoha jiných se nedotýkal vůbec. Jeho přínos lze spatřovat v tom, že usnadnil zapojení

106 Zajavlenije Gosudarstvennogo sekretarja SŠA Dž. Bejkera pri podpisanii Protokola k Dogovoru o SNV, in *Vnešnjaia politika Rossii*, 395–396. K mezitím započatému rusko-ukrajinskému sporu o kontrolu jaderných zbraní na Ukrajině viz následující kapitulu.

107 Lepingwell, „Ukraine, Russia, and the Control“, 11. Ne zrovna uvolněné atmosféry si samozřejmě všimaly i ruské sdělovací prostředky, jen málokteré to však přičítaly prozatím poslednímu, do té doby bezprecedentnímu útoku na územní celistvost Ukrajiny. Dne 21. května 1992 Nejvyšší sovět Ruské federace schválil rezoluci, jíž prohlašoval právní akty, jimiž byla v roce 1954 Krymská oblast vyňata ze svazu RSFSR a předána do svazu Ukrajinské SSR, za nicotné od momentu, kdy byly přijaty, a v souvislosti s tím považoval za „nutné upravit otázku Krymu cestou mezistátních rozhovorů Ruska a Ukrajiny, při účasti Krymu a na základě projevu vůle jeho obyvatel“. Viz Postanovlenije Verchovnogo Soveta Rossijskoj Federacii o pravovoj ocenke rešenij vyssich organov gosudarstvennoj vlasti RSFSR po izmeneniju statusa Kryma, prinjatych v 1954 godu, in *Vnešnjaia politika Rossii*, dok. č. 174, 380–381. K vývoji krymské otázky na jaře a v létě 1992 souhrnně viz Roman Solchanyk, „The Crimean Imbroglio: Kiev and Moscow“, *RFE/RL Research Report* 1, č. 40 (9. října 1992): 6–10.

jmenovaných nástupnických států bývalého Sovětského svazu do procesu kontroly zbrojení a odzbrojení a že odstranil některé překážky pro následnou realizaci smlouvy START v nových mezinárodně politických podmínkách daných rozpadem Sovětského svazu. V ostatních ohledech selhal. Svou nejednoznačnou dikcí navíc vnášel do záležitosti okolo budoucnosti sovětského jaderného arzenálu nemalé zmatení, když skýtal základ pro nové, navzájem často neslučitelné interpretace odzbrojovacích závazků jednotlivých stran. Z takto rozdílných výkladů závazků pak mohla pramenit některá vážná nedorozumění.

První nevyjasněný problém, jak již bylo naznačeno, tvořila otázka statusu tří postsovětských republik. Smlouva o nešíření jaderných zbraní, jakožto jediný mezinárodněprávní dokument, který kodifikuje jaderný, potažmo nejaderný status států,¹⁰⁸ ani žádná jiná známá dohoda sice neobsahují nějaké ustanovení, které by explicitně zakazovalo zemím majícím nejaderný status brát na sebe určité odzbrojovací závazky. Přesto skutečnost, že nejaderné (dle shora citovaného oficiálního názoru Ruska a Spojených států) státy Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina byly v lisabonském protokolu uznány ze strany oficiálních jaderných mocností *de iure* za strany Smlouvy o snížení a omezení strategických útočných (tj. jaderných) zbraní, vyvolávala celou řadu zásadních otázek nejrůznější povahy. Právě na tento moment, na údajný rozpor, „logický a právní nonsens“,¹⁰⁹ bylo ukrajinskými poslanci později poukazováno jako na podstatnou překážku, která brání Ukrajině v očekávaném bezpodmínečném přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderné straně.¹¹⁰ Předpokládané přistoupení Ukrajiny k smlouvě „v nejkratší

108 Čl. IX odst. 3 Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968 definuje jako jaderný stát pro účely smlouvy takový stát, který „vyrobil a provedl výbuch jaderných zbraní nebo jiného jaderného zařízení před 1. lednem 1967“. Viz *The Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, *Carnegie Endowment for International Peace*, <http://www.ceip.org/files/projects/npp/resources/npptext.htm>. Tomuto hledisku tedy v praxi vyhovovalo pouze pět států: Čína (Čínská lidová republika), Francie, Sovětský svaz (ten se v roce 1991 rozpadl na řadu formálně rovnoprávných nástupnických států, z toho na území čtyř zůstaly rozmístěny jaderné zbraně), Spojené státy a Velká Británie.

109 Národnědemokratický poslanec, někdejší ministr spravedlnosti Ukrajiny Sergej Golovatyj, během parlamentní rozpravy, jež předcházela poslednímu pokusu o ratifikaci smlouvy START a lisabonského protokolu k smlouvě. Cit. dle John W. R. Lepingwell, „Ukrainian Parliament Removes START-1 Conditions“, *RFE/RL Research Report* 3, č. 8 (25. února 1994): 40.

110 Zřídka bylo v této souvislosti možno se v ruských odborných kruzích setkat s názorem, podle něhož uznání Ukrajiny za rovnoprávnou a plnoprávnou stranu smlouvy START ze strany velmoci představovalo fatální pochybení ruské diplomacie, jež pouze povzbuzovalo a legitimizovalo domnělé (skrývané) jaderné aspirace Ukrajiny. Viz Sergej Rogov, „Perejdet li Ukraina jadernyj rubikon?“, *Moskovskije novosti*, č. 29 (675), 18. července 1993.

možné době“, jež jako jediné mohlo v dané věci učinit jednou provždy jasno, se tak v praxi mohlo protáhnout na několik desítek měsíců, zatímco jaderné zbraně, o jejichž jurisdikci a kontrolu byly vedeny spory, se nadále nacházely na ukrajinském území.

Druhým neošetřeným problémem se ukazovala otázka kontroly nad zbraněmi rozmístěnými na území jmenovaných postsovětských republik. Ruská strana vyvozovala z ustanovení citovaných výše, mj. že lisabonský protokol potvrzuje výlučné nástupnictví Ruska ve vztahu k jaderným zbraním v prostoru bývalého Sovětského svazu. (Ostatní tři státy, nejaderné, nemohou ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní převzít, tudíž ani vykonávat kontrolu nad jadernými zbraněmi.) A na základě toho záhy začala pro sebe nárokovat výlučnou kontrolu nad vším sovětským jaderným arzenálem, tedy včetně toho, který byl rozmístěn na území cizích států. Takový názor ovšem nemusel být jednoznačně přijímán mimo Rusko, zvláště na Ukrajině, ale ani v Kazachstánu. (Dohody z Alma-Aty a Minsku uzavřené v rámci Společenství nezávislých států, upravující v hrubých rysech otázku kontroly, přitom předpokládaly společnou kontrolu Běloruska, Kazachstánu, Ruska a Ukrajiny nad jaderným arzenálem bývalého Sovětského svazu do doby, než budou eliminovány zbraně dislokované na území Běloruska a Ukrajiny.)

Třetí zásadní otázkou, kterou protokol nepostihoval, byla do určité míry analogická otázka vlastnictví jaderných zbraní rozmístěných v nástupnických státech bývalého Sovětského svazu.

Operační versus administrativní kontrola

Řečeno zjednodušeně, systém velení a řízení každého jaderného státu plní ve vztahu k jaderným zbraním dvě hlavní funkce. O první funkci uvažujeme pro krajní případ ozbrojeného konfliktu, který již přerostl v jadernou válku. Tehdy, v okamžiku kdy nejvyšší politické (či vojenské) vedení státu učiní rozhodnutí o nutnosti použít jaderné zbraně, systém velení a řízení musí zajistit, že se dané příkazy včas dostanou k příslušným podřízeným složkám a že budou řádně provedeny. (Takovou schopnost státu nazýváme pozitivní kontrolou jaderných zbraní.) Oproti tomu druhá funkce nachází uplatnění v době míru, jakož i v době ozbrojeného konfliktu, který dosud nestačil eskalovat do jaderného stadia. V tomto případě velící a řídicí infrastruktura udržuje v bojové pohotovosti odpovídající síly, které mají za úkol zamezit případné neautorizované použití jaderných zbraní jako jaderný incident v důsledku

teroristického útoku nebo diverze, náhodné vypuštění střely v důsledku technického selhání atp. (Takovou funkci nazýváme negativní kontrolou jaderných zbraní.) Logicky, chce-li být jaderné odstrašení toho kterého státu považováno za věrohodné, stejně tak jako mají-li být i prostředky vynaložené k tomu účelu optimálně zhodnoceny, musí být systém velení a řízení daného státu s to efektivně vykonávat obě jmenované funkce.¹¹¹

Odpovědné orgány takového státu (který disponuje plnou operační kontrolou jaderných zbraní) současně stojí před závažným dilematem. Na jedné straně přijímaná opatření, která mají za cíl na minimum redukovat nebezpečí nechtěného použití jaderných zbraní (které by mohlo vyvolat řetězovou reakci a ve svých potenciálních důsledcích, vyplývajících již ze samotné povahy zbraní hromadného ničení, vést ke zhoubné katastrofě planetárního dopadu), se mohou v kritický moment ukázat jako kontraproduktivní. Může jimi být nežádoucím způsobem ochromena operativní schopnost státního vedení sáhnout v případě potřeby k jaderným zbraním. Na druhé straně ale čím spolehlivěji je garantována schopnost odvetného jaderného úderu (samotná podstata jaderného odstrašení, v globálním měřítku též předpoklad strategické stability), tím méně dokonalé mohou být kontrolní mechanismy (technického, organizačního nebo personálního charakteru) proti případnému neautorizovanému použití jaderných zbraní, se všemi potenciálními důsledky uváděnými výše. Naznačené dilema operační kontroly tedy spočívá v ustavičném hledání křehké rovnováhy mezi oběma jmenovanými, v praxi těžko navzájem oddělitelnými složkami.

V Almaatské deklaraci z 21. prosince 1991 se jedenáct nástupnických států Sovětského svazu mj. shodlo, že „bude zachováno sjednocené velení nad vojenskostrategickými silami a jednotná kontrola nad jadernými zbraněmi“.¹¹² Dohoda o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním, podepsaná téhož dne nejvyššími představiteli čtyř „jaderných“ států, současně obsahovala ustanovení (čl. 4), podle něhož „do úplné likvidace jaderných zbraní na území Republiky Bělorusko a Ukrajiny se rozhodnutí o nutnosti použití těchto zbraní činí prezidentem RSFSR ve shodě s hlavami účastnických států dohody, na základě procedur vypracovaných společně účastnickými státy“.¹¹³ V minské dohodě o stra-

111 K systému velení a řízení strategických jaderných sil v období bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu podrobně viz Alexander A. Pikayev, „Post-Soviet Russia and Ukraine: Who Can Push the Button?“, *The Nonproliferation Review* (jaro/léto 1994): 31–46.

112 Alma-Atinskaja Deklaracija, in *Vnešnjaia politika Rossii*, dok. č. 47, 138 a násl.

113 Soglašenije o sovmeštnych merach v otnošenii jadernogo oružija, *Vnešnjaia politika Rossii*, dok. č. 52, 143 a násl.

tegických silách z 30. prosince 1991 byla příslušná povinnost ruského prezidenta (čl. 4, odst. 1) lehce modifikována, a sice že „do úplné likvidace jaderných zbraní na území Republiky Bělorusko a Ukrajiny se rozhodnutí o použití těchto zbraní činí prezidentem Ruské federace ve shodě s hlavami Republiky Bělorusko, Republiky Kazachstán a Ukrajiny, v konzultaci s hlavami ostatních účastnických států společenství“.¹¹⁴ Konečně tatáž formulace ve vztahu k případnému použití jaderných zbraní byla potvrzena v Dohodě o statusu strategických sil (čl. 4, bod 4) během dalšího minského summitu Společenství nezávislých států 14. února 1992.¹¹⁵

Dohodnutý mechanismus kolektivního výkonu kontroly jistě představoval maximální politický kompromis. Reflektoval výlučný nárok samotného Ruska na dispozici sovětským jaderným arzenálem,¹¹⁶ ale i vycházel vstříc celkem pochopitelnému volání ostatních dotčených států, na jejichž území zůstaly rovněž dislokovány jaderné zbraně, nejhlasitěji Ukrajiny, participovat na výkonu negativní kontroly po dobu, než tyto zbraně opustí území té které republiky, potažmo budou demontovány a zlikvidovány. Teoreticky si tak, v souladu s nakonec potvrzenou procedurou přijímání rozhodnutí, měl ruský prezident k uvažovanému použití jaderných zbraní nejprve vyžádat svolení nejvyšších představitelů Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny, popř. se o celé záležitosti ještě poradit s prezidenty Arménie, Ázerbájdžánu, Kyrgyzstánu, Moldavska, Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánem.

Dohodnutý mechanismus, srozumitelný a snad i funkční v teorii, podstatně méně již představoval nosné, praktické řešení. Dovedeno do důsledků: Asi by se dalo spekulovat, zdali by ruský prezident za situace, že

114 Soglašenije meždú gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv po strategičeskim silam, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 62, 159–161.

115 Soglašenije meždú gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o statuse strategičeskich sil, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 116, 278–283.

116 V praxi byl tento nárok podepřen též Jelcinovým fait accompli. Dne 25. prosince 1991 prezident Ruské federace Jelcin převzal od odstupujícího prezidenta Sovětského svazu Gorbáčova „kuffík“ s první („prezidentskou“) sadou přístupových kódů. Druhou a třetí sadu s autorizačními kódy, rovněž nutnými pro odpálení sovětského jaderného arzenálu, si pravděpodobně ponechali jejich dosavadní držitelé – maršál Šapošnikov (poslední ministr obrany Sovětského svazu a nově též vrchní velitel sjednocených ozbrojených sil společenství) a generál Maksimov (poslední velitel strategických sil odstrašení Sovětského svazu, u příležitosti kyjevského summitu Společenství nezávislých států 20. března 1992 oficiálně jmenovaný do funkce vrchního velitele strategických sil společenství). Blíže k otázce kontroly jaderných zbraní po rozpadu Sovětského svazu, zahalené řadou nejasností, viz již citovanou vynikající studii Alexandra Pikajeva „Post-Soviet Russia and Ukraine“, 31–46, o niž se předchozí pasáž opírá.

by jeho země byla vystavena jadernému útoku třetí strany,¹¹⁷ považoval v kritických chvílích za účelné nadřadit formální proceduru bezprostředním bezpečnostním a vojenskostrategickým zájmům vlasti a v nastalé tísní si našel několik (v lepším případě) minut na to, aby se spojil se svými protějšky v Minsku, Alma-Atě a Kyjevě ve snaze odsouhlasit s nimi navrhované kroky. (Od předpokládané konzultace ostatních sedmi hlav států společenství pro tuto chvíli odhlédněme.) Přesto, v případě že by skutečně uznal za vhodné a stačil svým kolegům zavolat, ovšem vyžadovaný souhlas k nasazení jaderných zbraní Společenství nezávislých států od všech tří hlav států naráz neobdržel (z jakýchkoli důvodů), stále by mohl pocítovat nutkání zvolit uvažované krajní řešení. Tím spíše, když Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina sotva disponovaly nějakými prostředky jak ruskému prezidentovi v eventuálním samostatném počínání, koordinovaném s ústředními vojenskými orgány společenství, zabránit.¹¹⁸

A naopak, pro případ že by např. na Rudém náměstí měla každou chvíli dopadnout atomová bomba původem, dejme tomu, některé asijské velmoci, skutečně těžko si lze představit, že by např. prezident Ukrajiny byl tím prvním, kdo by se domáhal vůči agresorovi okamžité zdrcující odvety za použití strategických jaderných sil celého společenství. Zvláště dokud by přežívala byť jen nepatrná naděje, že by se Ukrajina (oficiálně navíc, stejně jako Bělorusko, v té době neutrální země) mohla případné účasti v nadcházejícím zničujícím jaderném konfliktu v důsledku společného válečného postupu po boku někdejší dlouholeté metropole vyhnout.

Scénáře pro podobné krizové situace byly jistě simulovány a důkladně analyzovány v Moskvě i Kyjevě. Je tedy pochopitelné, že na jedné straně se Ukrajina necítila být příliš uspokojena poskytnutými „politickými zárukami“ (tj. čestným slovem prezidenta Jelcina) a soustavně naléhala, aby několikrát smluvně zakotvený nárok Ukrajiny na negativní kontrolu byl stvrzen i v praxi v podobě konkrétních opatření nejen

117 V těchto spekulacích (a samozřejmě se jedná o čiré spekulace) vycházíme z předpokladu, že Rusko nemělo zájem na rozpoutání jaderné války. To ostatně potvrdil i ruský prezident Jelcin v Alma-Atě 21. prosince 1991 svým podpisem pod již zmiňovanou dohodou o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním. V ní se signatářské státy mj. zavázaly, že nepoužijí jaderné zbraně jako první.

118 Čistě hypoteticky by se dalo spekulovat i o tom, jak by se v případě kolize příkazů (konfliktu loajalít) zachovali nejvyšší vojenští představitelé Společenství nezávislých států. Jakkoli byli „generálové bez armády“, pánové Šapošnikov a Maksimov, ve svých nových funkcích nominálně podřízeni mezistátnímu kolektivnímu orgánu, problematicky legitimní a ještě více problematicky konsenzusochopné Radě hlav států SNS, zároveň byli oba dva občany Ruské federace. Svoji osobní loajalitu vůči ruskému prezidentu Jelcinovi přitom jasně prokázali mj. ještě za existence Sovětského svazu v osudných převratových dnech v srpnu 1991.

procedurálního, ale primárně technického charakteru.¹¹⁹ Na druhé straně Rusko, jehož vláda považovala dané záruky „samy o sobě“ za „zcela dostatečné“,¹²⁰ ostatně stejně jako ústřední vojenské orgány společenství, mohlo mít sotva nějaký zájem na tom, aby jím nárokováná operační kontrola jaderných zbraní (a v rozhodující míře tím i hodnověrnost vlastního jaderného odstrašení) byla zpochybněna případnou instalací efektivního blokačního mechanismu, který by dalším aktérům zaručoval výkon práva spolurozhodovat o použití či nepoužití jaderných zbraní. Jakým způsobem by ve světle takto stěží slučitelných stanovisek Ruska a Ukrajiny v této z hlediska vitálních bezpečnostních zájmů toho kterého státu velice citlivé otázce mělo být dojednané jednotné velení a řízení strategických jaderných sil společenství ustaveno v praxi, zůstávalo dlouhou dobu záhadou. Snahy každého z obou států o realizaci dílčích aspektů dohodnutého mechanismu kontroly navíc zákonitě vedly k některým střetům.

Výrazný krok na cestě k vytvoření vlastního systému velení a řízení jaderných sil, rozmístěných na území Ukrajiny, formálně i fakticky autonomního na strukturách Společenství nezávislých států, potažmo Ruské federace, učinila Ukrajina 5. dubna 1992 zveřejněním prezidentského výnosu O neodkladných opatřeních ve vztahu k budování ozbrojených sil Ukrajiny.¹²¹ „V souvislosti s vměšováním vedení Ruské federace a vrchního velení sjednocených ozbrojených sil států Společenství ve vnitřní záležitosti Ukrajiny [podněcováním separatismu na Krymu ze strany velení Černomořského loďstva]“ prezident Kravčuk s okamžitou účinností podřizoval ministerstvu obrany Ukrajiny všechny vojenské formace dislokované na území Ukrajiny a nejmenované v článku I výnosu prezidenta Ukrajiny z 12. prosince 1991 O ozbrojených silách Ukrajiny.¹²²

119 Viz např. rozsáhlé Kravčukovo interview, které bezprostředně po návratu z almaatského summitu společenství, kde na téma způsobu výkonu kontroly jaderných zbraní bývalého Sovětského svazu proběhla první ostrá výměna názorů, ukrajinský prezident poskytl korespondentovi deníku *Izvestija*, 25. prosince 1991. Z dalších Kravčukových prohlášení – jako z vyjádření před delegací amerických kongresmanů z počátku ledna 1992 – vyplývá, že instalace podobného mechanismu byla ukrajinské straně snad i přislíbena (Umbach, *Das nukleare Erbe*, Teil II, 39). Každopádně se jej, až na „horkou linku“ do Kremlu, vrchnímu velení sjednocených ozbrojených sil společenství nikdy instalovat nepodařilo, ať již z důvodů technických nebo jiných.

120 Zajavlenije Pravitel'stva Rossijskoj Federacii, *Rossijsko-ukrainskije otnošenija*, 188–190.

121 Ukaz Prezidenta Ukrajiny Pro nevidkladni zachody po budivnyctvu Zbrojnych syl Ukrainy, *Verchovna Rada Ukrainy*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=209/92&print=1>. Odtud i následující citace.

122 Uvedeným výnosem z prosince 1991 ukrajinský prezident původně nařizoval vytvořit ozbrojené síly Ukrajiny na základě vojsk kyjevského, oděského a karpatského vojenského okruhu, sil Černomořského loďstva a ostatních vojenských formací dislokovaných na území Ukrajiny.

Ministerstvo obrany Ukrajiny bylo konkrétně pověřeno, aby od tohoto momentu organizovalo bezprostřední řízení všech vojsk dislokovaných na území Ukrajiny. Zvláštní ustanovení bylo určeno pro strategické jaderné síly dislokované na území Ukrajiny na dobu do jejich úplné demontáže. Ty se, „za účelem zajištění jednotné kontroly nad jadernými zbraněmi“, předávaly pod operační podřízení veliteli strategických sil států společenství. Pravomoc ministerstva obrany Ukrajiny ve vztahu k strategickým jaderným silám byla omezena na výkon toho, co Ukrajina nazývala „administrativním řízením“.

Uvedené administrativní řízení v Kravčukově dekretu definováno nebylo. V praxi se však ministerstvo obrany Ukrajiny řídilo doporučeními obsaženými mj. v již zmiňované parlamentní rezoluci z 9. dubna 1992 o dodatečných opatřeních ve vztahu k zajištění nejaderného statusu. V průběhu následujících týdnů a měsíců tak ministerstvo obrany postupně přebralo pod svoji jurisdikci jednotky raketových vojsk a strategického letectva dislokované na území Ukrajiny, čímž byly tyto jednotky efektivně začleněny do svazu ozbrojených sil Ukrajiny. Přirozeně pouze těm důstojníkům, kteří složili ukrajinskou přísahu, bylo umožněno, aby i nadále sloužili v strategických jaderných silách na Ukrajině. V rámci ministerstva obrany bylo pak k tomu účelu zřízeno zvláštní velitelské ústředí, centrum administrativního velení a řízení jednotek strategických jaderných sil. Doplněvány měly být jednotky strategických sil na Ukrajině od tohoto momentu rovněž výlučně občany Ukrajiny.¹²³ Vyhlášení administrativní kontroly tudíž zajišťovalo ukrajinskému ministerstvu obrany pravomoci prakticky nad všemi aspekty velení a řízení strategických jaderných sil na Ukrajině (personálem, logistikou, financováním, zásobováním), s důležitou výjimkou samotného předání příkazů k odpálení jaderných zbraní. Tato pravomoc byla, zdánlivě nedotčena, nadále ponechána, či přesněji již dříve postoupena vrchnímu velení sjednocených ozbrojených sil společenství v Moskvě.¹²⁴

Snad proto, že zveřejnění výnosu bylo zastíněno momentálně nepřehlednou situací kolem samotného Černomořského loďstva, k její eskalaci

ny, kromě vojsk, jež tvoří součást strategických sil odstrašení. Tímto aktem, spolu s výnosem O převzetí pravomocí vrchního velitele ozbrojených sil Ukrajiny, zákonem O ozbrojených silách Ukrajiny a zákonem O obraně Ukrajiny, zveřejněnými či schválenými rovněž druhý týden v prosinci 1991, byl dán právní rámec pro předpokládaný přechod státu na vlastní armádu.

123 *Nezavisimaja gazeta*, 28. května 1992; *Izvestija*, 10. června 1992.

124 Souhrnně k vyhlášení administrativní kontroly ukrajinského ministerstva obrany nad strategickými silami na Ukrajině viz Lepingwell, „Ukraine, Russia, and the Control“, zejména str. 10–14.

také bezprostředně přispělo,¹²⁵ byly veškeré implikace tohoto kroku rozpoznány s určitým zpožděním. Dne 10. června 1992 přinesl moskevský deník *Izvestija* rozsáhlé vyjádření velitele strategických sil Společenství nezávislých států gen. Jurije Maksimova. Vysoký armádní představitel SNS v rozhovoru shrnoval oficiální pohled na poslední vývoj událostí z druhé strany. Gen. Maksimov v uvedeném prohlášení především přirovnal zmiňovaná opatření ukrajinského vedení ve vztahu k strategickým jaderným silám na Ukrajině k ustavení duálního systému velení a řízení jaderných sil, což podle něho činí Ukrajinu jadernou velmocí de facto, a protirečí tak nejen příslušným minským dohodám o strategických silách nebo lisabonskému protokolu k smlouvě START, ale pochopitelně též nejadernému statusu Ukrajiny ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Ústřední vojenské orgány společenství, jak vysvětloval Maksimov, byly v důsledku vyhlášení administrativního řízení ukrajinského ministerstva obrany nad strategickými jadernými silami na Ukrajině prakticky odříznuty od možnosti nadále ovlivňovat složení armádních jednotek a jejich doplňování, výběr a jmenování armádních velitelů, tudíž např. i od zodpovědnosti za výcvik, potažmo za stav bojové pohotovosti jmenovaných vojsk. Ukrajinská strana sice postoupila vrchnímu velení sjednocených ozbrojených sil společenství operační kontrolu jaderných zbraní, pokračoval Maksimov. Ale jak výkon takové funkce zajistit, když

125 Citovaným výnosem ukrajinský prezident dále nařizoval „zformovat válečné námořnictvo Ukrajiny na základě sil Černomořského loďstva dislokovaných na území Ukrajiny“, na což ruský prezident Jelcin následujícího dne reagoval tím, že „v souvislosti s neurčitostí statusu loďstva“ podřídil loďstvo své osobě a předal je maršálu Šapošnikovovi. Ani poslední Jelcinův krok přirozeně nemohl zůstat na Ukrajině bez odezvy. Ministr zahraničních věcí Ukrajiny, Anatolij Zlenko, se 11. dubna 1992 obrátil na generálního tajemníka Organizace spojených národů Butruse Butrus-Ghálího s osobním dopisem, v němž si všiml skutečnosti, že „někteří vůdci Ruské federace se uchýlili ke krokům, které je možno nahlížet jako nezodpovědné a nezákonné vměšování do vnitřních záležitostí Ukrajiny“. Nejvyšší rada Ukrajiny, snad aby zdůraznila pocítovanou absurditu jakýchkoli nároků Ruska na Černomořské loďstvo dislokované na území Ukrajiny, již den předtím ve zvláštním prohlášení začala pro Ukrajinu zvažovat případné nároky na sovětské Tichooceánské loďstvo. (Dělení Tichooceánského loďstva, ostatně stejně jako Severního loďstva nebo Baltského loďstva, mezi příslušný nástupnický stát, na jehož území byly armádní složky rozmístěny, a některý z jeho sousedů pochopitelně nepřipadalo v úvahu.) Určitěmu zklidnění situace napomohla až telefonická dohoda obou prezidentů, že platnost svých dekretů či příslušných statí suspendují. Viz *Izvestija*, 7. dubna 1992; *Izvestija*, 8. dubna 1992; *Izvestija*, 10. dubna 1992; *Izvestija*, 21. dubna 1992; Zajava Verchovnoji Rady Ukrajiny z pryvodu zahostrennja vidnosyn miž Ukrajinou ta Rosijeju v pytanni rozdlilu Čornomors'koho flotu, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.kiev.ua/cgi-bin/putfile.cgi>. Souhrnně k „válece dekretů“ viz Martin Malek, „Die Schwarzmeerflotte zwischen Einheit und Teilung“, *Osteuropa*, č. 5, 1993, 441–451; a John W. R. Lepingwell, „The Black Sea Fleet Agreement: Progress or Empty Promises?“, *RFE/RL Research Report* 3, č. 28 (9. července 1993), zejména str. 50–51.

vojáci v strategických silách na Ukrajině přísahali lojalitu ukrajinskému státu? „Jestli to takhle půjde dál,“ varoval generál, „spor o Černomořské loďstvo, kterého jsme se tolik naposlouchali, se ukáže být pouhou dětskou hrou v porovnání s dosud neznámým bojem o dispozici strategických jaderných sil na Ukrajině.“ A navrhl, ať pokud Ukrajina hodlá trvat na vlastním administrativním řízení, převezme rovnou také operační kontrolu jaderných zbraní a oficiálně se prohlásí za jadernou velmoc. „Pak veškerá odpovědnost za porušení mezinárodních závazků, stav strategických sil a jadernou bezpečnost bude spočívat jen na Ukrajině.“¹²⁶

Odmítavé stanovisko ukrajinských zástupců k prosazovanému zrušení administrativního řízení, jakož i k navrhované deaktivaci raketových komplexů a následnému zahájení odsunu příslušných bojových hlavic a střel do Ruska, o čemž se představitelé Ruské federace, potažmo ústředních vojenských orgánů mohli přesvědčit během poměrně zjitřených zasedání Rady ministrů obrany společenství v květnu a červenci 1992,¹²⁷ nakonec přimělo ruské vedení k tomu, aby i ve vojensko-politických otázkách zaujalo více flexibilní postoj. Během setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Moskvě 6. července 1992 tak ruská delegace dokázala navázat na konstruktivní působení z předchozího summitu společenství v Taškentu (kde Rusko definitivně uznalo výlučnou svrchovanost jednotlivých států nad nestrategickými armádními složkami dislokovanými na území té které republiky) a upustila od poněkud extenzivního výkladu složení vojsk pod sjednoceným velením, jež zastávala až dosud. Dle nově uzavřené dohody osmi účastnických států společenství o organizaci činnosti vrchního velení sjednocených ozbrojených sil SNS na přechodné období se od tohoto momentu měly pod velením velitele strategických sil nacházet již pouze jednotky strategických raketových vojsk, strategického jaderného letectva, strategického jaderného námořnictva, vesmírné protiraketové obrany a úřadu pro kosmické prostředky, jakož i 12. oddělení (jaderné technické prostředky) a strategická

126 *Izvestija*, 10. června 1992. Ukrajina samozřejmě mohla převzít operační kontrolu jaderných zbraní jen s krajními obtížemi. Odhlédneme-li od nesporných komplikací vojensko-technického charakteru takového kroku, jakýmkoli takovým pokusem by se totiž vystavovala akutnímu riziku vážné konfrontace s Ruskem. Technickou diskuzi k možnostem Ukrajiny vybudovat na základě sovětského arzenálu strategických útočných zbraní vlastní obranný štít viz Martin J. DeWing, *The Ukrainian Nuclear Arsenal: Problems of Command, Control and Maintenance* (Monterey Institute of International Studies, October 1993) (Program for Nonproliferation Studies. Working Paper No. 3).

127 *Izvestija*, 27. května 1992; *Nezavisimaja gazeta*, 28. května 1992; *Nezavisimaja gazeta*, 7. července 1992. Blíže k jednotlivým ruským návrhům viz Lepingwell, „Ukraine, Russia, and the Control“, 13–15.

rozvědka.¹²⁸ Jmenovaná dohoda, specifikující mj. organizační strukturu vrchního velení sjednocených ozbrojených sil, současně v zájmu zefektivnění činnosti ústředních vojenských struktur předpokládala výraznou reorganizaci instituce, celkově její zeštíhlení.¹²⁹

Zmiňovaná reorganizace zahrnovala, kromě dalšího, ovšem i stěhování vrchního velení sjednocených ozbrojených sil společenství ze sídla svazového ministerstva obrany ve Vozdvizence do nově přidělené budovy někdejší Varšavské smlouvy na Leningradském prospektu. A zdali se spolu se štábem strategických sil podařilo přemístit také veškeré příslušné velitelské zázemí, včetně „jaderného tlačítka“, bohužel již nelze říci. Vykližená budova, spolu s převážnou částí jejího dosavadního osazenstva, vzápětí totiž kompletně přešla pod ruské ministerstvo obrany, i pro potřeby zřizovaných národních strategických sil odstrašení. A jakkoli byly nově utvořené ruské strategické síly odstrašení nominálně operačně podřízeny vrchnímu velení strategických sil společenství (operační pravomoci mělo ruské ministerstvo obrany převzít od ústředních orgánů společenství až poté, co budou jaderné zbraně odsunuty z území ostatních postsovětských republik), ruské ministerstvo obrany tím převzalo velení a řízení nad všemi jednotkami strategických sil na území Ruské federace. Přinejmenším tak ustavilo vlastní administrativní kontrolu strategických sil podle ukrajinského vzoru.¹³⁰

Ve světle vytvoření ruských strategických sil odstrašení navíc pomalu vyvstávala otázka, zdali si centrální vojenské orgány společenství vů-

128 Soglašenije ob organizacii dejatel'nosti Glavnogo komandovanija Ob"jedinennyh Vooružennych Sil Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv na perechodnyj period, *Verchovna Rada Ukrainy*, http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=997_349&print=1. Dohodu nepodepsaly Ázerbájdžán, Moldavsko a Ukrajina.

129 Ibid. Viz také *Nezavisimaja gazeta*, 7. července 1992; *Izvestija*, 9. července 1992; Zagorski, Egorov, *Die militärisch-politische Zusammenarbeit* 10.

130 Ještě téměř o rok později, v polovině června 1993, sotva bylo vrchní velení sjednocených ozbrojených sil Společenství nezávislých států, navzdory povinným protestům Ukrajiny proti spatřovanému porušení minských dohod o strategických silách, definitivně rozpuštěno (velení samotných strategických sil společenství tou dobou již neexistovalo více než osm měsíců) a sám Šapošnikov nově zaujal post tajemníka Bezpečnostní rady při prezidentu Ruské federace Jelcinovi, přesvědčoval maršál novináře: „Jaderné tlačítko zůstává u mne.“ Šapošnikovova prohlášení nicméně narážela minimálně na dvě slabiny. Za prvé, jeho výroky nebyl schopen nikdo potvrdit. A za druhé, není úplně jasno, z jakého titulu by si měl „tlačítko“ nadále podržet. (Z titulu soukromé osoby?) Viz interview s maršálem Šapošnikovem v deníku *Izvestija*, 17. června 1993. K rozpuštění vrchního velení sjednocených ozbrojených sil společenství a bezprostředním důsledkům tohoto opatření pro ruskou bezpečnostní politiku blíže viz Stephen Foye, „End of CIS Command: Heralds New Russian Defense Policy?“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 27 (2. července 1993): 45–49. K předpokládanému putování „jaderného tlačítka“ blíže Pikayev, „Who Can Push the Button“, 36 a násl.

bec zachovaly ještě nějaké užitečné funkce, popř. zdali by přece neměly být nahrazeny strukturami podřízenými ruskému ministerstvu obrany po vzoru, jak na takovou změnu postavení strategických sil mezitím přistoupilo Bělorusko. S kategorickým požadavkem na přechod jurisdikce a kontroly strategických sil společenství na území všech republik přesto Rusko, v součinnosti s vrchním velením sjednocených ozbrojených sil, otevřeně vystoupilo až v předvečer zasedání Rady ministrů obrany, po tažmo Rady hlav států u příležitosti nadcházejícího setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni v Biškeku ve dnech 8. až 10. října 1992.¹³¹ Ukrajina, nemohouc z principiálních důvodů (neutralita) souhlasit s tím, aby se na jejím území nacházela cizozemská vojska (k čemuž by prohlášení ruské jurisdikce nad strategickými jadernými silami rozmístěnými na ukrajinském území přímo vedlo), veškeré návrhy v tomto smyslu odmítla. Navzdory Gračovovu hodnocení schůzky jako neúspěšné prosadila v Biškeku ruská delegace další podstatné změny velitelských struktur.¹³² V rámci pokračující reorganizace ústředních vojenských orgánů byl gen. Maksimov odvolán (na vlastní žádost) z funkce velitele strategických sil společenství, jeho funkce zrušena (přesněji řečeno, již zůstala neobsazena) a dosavadní pravomoci rozděleny mezi vrchního velitele sjednocených ozbrojených sil společenství, maršála Šapošnikova a Šapošnikovova nového zástupce, velitele ruských strategických sil odstrašení gen. Igora Sergejeva.¹³³ V rámci dvojstranných konzultací mezi prezidenty Jelcinem a Kravčukem pak bylo dohodnuto přenést řešení otázky statusu zbývajících jednotek strategických sil společenství, včetně jaderných zbraní na Ukrajině, na úroveň bilaterálních jednání mezi zainteresovanými státy.¹³⁴

Pravidelné rozhovory stálých delegací Ruska a Ukrajiny se však nepodařilo navázat dříve, než na otázce nárokovaného převodu jurisdikce a kontroly strategických jaderných sil na Ukrajině ztroskotala zasedání vojensko-politických grémíí u příležitosti dalšího setkání Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni ve dnech 21. a 22. ledna 1993 v Minsku.¹³⁵

131 Šapošnikovův komentář a spíše „praktické“ zdůvodnění, proč by jaderné síly měly mít „vlastní [tj. ruskou] suverenitu“, viz v deníku *Nezavisimaja gazeta*, 8. října 1992. Kravčukovu repliku, že ho stávající status strategických sil na Ukrajině (tj. operační kontrola společenství, administrativní kontrola Ukrajiny) „uspokojuje“, viz v deníku *Izvestija*, 9. října 1992.

132 Rozsáhlý Gračovův komentář k výsledkům biškeckého summitu společenství v deníku *Izvestija*, 14. října 1992.

133 Protokol'noje rešenije o strategičeskich silach, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.kiev.ua/cgi-bin/putfile.cgi>.

134 *Izvestija*, 8. října 1992; Zagorski, Egorov, *Die militärisch-politische Zusammenarbeit*, 34.

135 *Nezavisimaja gazeta*, 23. ledna 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 24. ledna 1993; *Izvestija*, 26. ledna 1993.

Nejvyšší rada definuje podmínky

Dne 31. srpna 1992 nechal Bílý dům distribuovat prohlášení, podle něhož se Ruská federace a Spojené státy americké v právě parafovaném rámcovém dokumentu dohodly, že v průběhu následujícího roku vypracují opatření k zajištění nešíření, fyzické celosti, evidence, dohledu, jakož i dodržování ekologických norem ve vztahu k zbraňovému štěpnému materiálu v zemích bývalého Sovětského svazu. Avizovaný kontrakt mezi ruským ministerstvem pro atomovou energii a tzv. Enrichment Corporation, společností ovládanou americkým státem prostřednictvím Department of Energy (ministerstva energetiky), předpokládal, že v průběhu dvaceti let americká strana postupně v Rusku vykoupí pět set tun vysoce obohaceného uranu za celkovou garantovanou cenu přesahující pět miliard amerických dolarů. Vysoce obohacený uran, pocházející z likvidovaných bojových hlavic, měl být v Rusku nejprve izotopicky rozředěn na nízkoobohacený uran, aby posléze mohl být ve Spojených státech konvertován v palivo pro civilní atomové reaktory a dále nabídnut k prodeji na světových trzích.¹³⁶

Jakkoli mohly být obě strany vedeny především ekonomickými pohnutkami (Rusko, i s ohledem na vlastní technologické kapacity, by se mohlo při efektivním zhodnocování nepřeborného kvanta extrahovaného uranu střetnout s určitými obtížemi, zatímco Spojené státy vyjádřily ochotu zprostředkovat, za konkurenčních podmínek, pro zpřístupňovaný materiál možnost spolehlivého odbytu, realizovaného v tvrdé valutě), zdálo se, že zamýšlený projekt bude odpovídat také vitálním bezpečnostním zájmům prakticky celého civilizovaného světa. Nástupnické státy Sovětského svazu, či, přesněji řečeno, Rusko, jím mohly získat mocný finanční stimul k tomu, aby i nadále pokračovaly v nastoupeném, příznivém trendu snižování stavů zbraní hromadného ničení. A co víc, uskuteč-

136 *Izvestija*, 1. září 1992. Ruští zástupci se zjevně předvedli jako mimořádně zdatní vyjednavací. V únoru 1993, kdy byl avizovaný kontrakt uzavřen, a v lednu 1994, kdy byly dodatečně specifikovány podmínky, za nichž se na výnosech z obchodu se štěpným materiálem budou moci podílet též ostatní dotčené postsovětské republiky, se přiznaná hodnota prodávaného uranu vyšplhala až do celkové výše 11,9 mld. USD. Text dohody viz Soglašenije meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Sojedinennyh Štatov Ameriki ob ispol'zovanii vysokoobogaščennogo urana, izvlečennogo iz jadernogo oružija, *Dviženije za jadernuju bezopasnost'*, <http://www.nuclearpolicy.ru/pravo/international/18feb1993.shtml>. K počátkům uvedeného obchodu a k potížím s jeho realizací na americké straně viz Richard A. Falkenrath, „The HEU Deal and the U.S. Enrichment Corporation“, *The Nonproliferation Review* (zima 1996): 62–66. Viz také A. Pika-jev, „Inostrannaja finansovo-techničeskaja pomošč v interesach razoruženija“, in *Razoruženije i bezopasnost'. 1997–1998: Rossija i meždunarodnaja sistema kontrolja nad vooruženijami: razvitije ili raspad*, A. G. Arbatov, O. N. Bykov, A. N. Kaljanin i dr. (Moskva: Izd-vo Nauka, 1997), 270–287.

nění projektu slibovalo rovněž výraznou měrou napomoci k odčerpání ohromných zásob sovětského štěpného materiálu využitelného k jiným než mírovým účelům, představujících nepodceňovaná proliferační rizika, i v souvislosti s dezintegrací centrální správy kontroly nad nakládáním s jadernými materiály v důsledku ne zcela uspořádaného rozpadu státu.

Pokus uvést tuto nesporně inteligentní myšlenku v život, navzdory tomu že postsovětské republiky skutečně zainteresovala, ovšem oproti původním očekáváním průběh jaderného odzbrojení Ukrajiny nejen neurychlil, ale naopak jej ještě zbrzdil. Uvažovaný kontrakt měl totiž, i z ukrajinského pohledu, některá slabší místa. Za prvé, co se příjmové stránky obchodu týče, kromě Ruska se v něm, alespoň v původní verzi projektu, s ostatními nástupnickými státy Sovětského svazu vůbec nepočítalo. A za druhé, kontrakt byl parafován jen krátce poté, co území Ukrajiny opustily veškeré taktické jaderné zbraně, aniž by bylo dosud přistoupeno k likvidaci strategických zbraní. A když ani Rusko samo nevyvíjelo přehnanou iniciativu, aby se s bratrskými republikami, odkud jen nedávno odsunuté jaderné zbraně rovněž přibýly na ruské území, mohlo o přislíbené miliardy dobrovolně podělit, zvláště když, jak ruští diplomaté správně poznamenávali, pro jakékoli eventuální nároky ostatních nástupnických států nebylo možno nalézt sebemenší oporu v žádné z doposud uzavíraných dohod ve vztahu k jaderným zbraním, na Ukrajině převládly obavy, že republika vyjde z lukrativního obchodu naprázdno. Zatímco kdyby ještě před několika měsíci nebyla s obnovením odsunu taktických zbraní tolik pospíchala, sotva by teď mohla být ze strany velmocí tak prostě ignorována. Pochopitelně neměli na Ukrajině v úmyslu dopustit, aby se tatáž situace opakovala i v případě téměř dvou tisíc jaderných hlavic ze sovětského arzenálu strategických útočných zbraní, jež byly dosud rozmístěny na ukrajinském území.

Zhoršující se hospodářská situace v zemi, umocněná nanejvýš diskutabilní schopností dosavadního kabinetu ministrů nastartovat koherentní program ekonomických reforem, vyústila koncem září 1992 ve vynucenou rezignaci málo populárního premiéra Fokina a s ním i celé vlády. Pod tlakem vlivné průmyslové lobby v Nejvyšší radě pak po chvilce váhání pověřil prezident Kravčuk sestavením nové vlády raketového inženýra Leonida Kučmu. Jmenování Kučmova kabinetu, v jehož řadách se objevilo též několik tváří známých svým spíše shovívavým pohledem na dosud praktikovanou nejadernou politiku Ukrajiny, osobu premiéra nevyjímaje,¹³⁷ bylo

137 Sám Kučma patřil za existence Sovětského svazu ke klíčovým figurám vojenskoprůmyslového komplexu. Do svého nástupu do funkce předsedy rady ministrů Ukrajiny působil jako ředitel pravděpodobně největší raketové továrny na světě Južmaš (ukrajinsky Pivdenmaš)

dokladem oslabování domácích pozic prezidenta republiky jednak ve prospěch zákonodárního sboru, jednak ve prospěch vládního kabinetu.¹³⁸ Vedle toho odráželo také rostoucí labilitu a nestálost vnitropolitických poměrů, která se měla záhy promítnout i v politice Ukrajiny ve vztahu k zahraničí. Nakolik se nálady nejen ve společnosti, ale i v parlamentu za necelý rok existence nezávislé republiky proměnily, demonstrovali ukrajinští zákonodárci hned následujícího dne po představení nového kabinetu. Předložený projekt vojenské doktríny, opakující víceméně jen vyhlášené nejaderné principy, o něž se opírala doposud nevyprovězená oficiální zahraničněpolitická linie státu, byl 28. října 1992 vcelku nevybíravým způsobem vrácen předkladatelům k dopracování.¹³⁹

Posun v rozložení sil na domácí politické scéně časově spadal v jedno s narůstající netrpělivostí zúčastněných jaderných velmocí, deklarujících odhodlání neprodleně přistoupit k realizaci dojednaných odzbrojovacích dohod. Nejvyšší sovět Ruské federace, poté co tak již 1. října 1992 učinil Senát Spojených států amerických, ratifikoval 4. listopadu 1992 smlouvu START.¹⁴⁰ Ruský parlament současně, v duchu intencí, které ministr zahraničních věcí Kozyrev nastínil u příležitosti podpisu lisabonského protokolu, připojil k ratifikačnímu usnesení k smlouvě START dvě výhrady. Za první: „Jakékoli odstoupení signatářů smlouvy od příslušných právních a politických závazků bývalého Svazu sovětských socialistických republik a Spojených států amerických, které jsou obsaženy v jednotlivých dohodách, právně závazných dopisech, politicky závazných prohlášeních, společných prohlášeních a jiných prohlášeních o odpovídajících otázkách souvisejících se smlouvou, je neslučitelné se smlou-

nedaleko Dněpropetrovska, v níž byly mj. vyvinuty obávané mezikontinentální balistické střely typu SS-24.

138 Vzápětí po vyslovení důvěry si Kučmův kabinet nechal odhlasovat mimořádné moci stávající sílu vládních výnosů v hospodářské sféře nad sílu prezidentských výnosů a zákonů přijatých parlamentem. Viz *Izvestija*, 19. listopadu 1992.

139 *Izvestija*, 29. října 1992. K vývoji domácí debaty na téma jaderné zbraně v letech 1991–1992 souhrnně viz Bohdan Nahaylo, „The Shaping of Ukrainian Attitudes toward Nuclear Arms“, *RFE/RL Research Report 2*, č. 8 (19. února 1993): 21–45. K poklesu prezidentské moci na Ukrajině v letech 1992–1993 blíže viz Ihor Markov, „The Role of the President in the Ukrainian Political System“, *RFE/RL Research Report 2*, č. 48 (3. prosince 1993): 31–35.

140 Dunbar Lockwood, „Senate Ratifies START Agreement; Sets Groundwork for Deeper Cuts“, *Arms Control Today 22*, č. 8 (říjen 1992): 30, 38. Nejvyšší sovět Republiky Kazachstán ratifikoval smlouvu START již 2. července 1992. Nejvyšší sovět Republiky Bělorusko pak smlouvu schválil 4. února 1993, spolu s přistoupením země ke Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, jakož i s příslušnými bilaterálními dohodami s Ruskou federací o předání jaderných zbraní dislokovaných na běloruském území pod ruskou jurisdikci a kontrolu a o pořádku odsunu jaderných zbraní z běloruského území.

vou.“ A za druhé: „Výměnu ratifikačních listin k smlouvě provede Ruská federace po přistoupení Republiky Bělorusko, Republiky Kazachstán a Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968, jakož i po uzavření dohod mezi Republikou Bělorusko, Republikou Kazachstán, Ruskou federací a Ukrajinou o pořádku vyplnění [ustanovení] smlouvy.“¹⁴¹

Období „strategické euforie“ pak vyvrcholilo, když 3. ledna 1993, během rusko-amerického setkání na nejvyšší úrovni, uspořádaného doslova na poslední chvíli před očekávaným odchodem prezidenta Bushe z úřadu, byla hlavami obou států podepsána v Moskvě smlouva START II, ukládající původně každé straně redukovat do roku 2003 její rozvinutý arzenál strategických útočných zbraní téměř o polovinu oproti předpokládané úrovni, jíž měly obě strany teprve na přelomu tisíciletí dosáhnout díky případné úspěšné realizaci smlouvy START I. Ruská strana, evidentně ve spěchu, snad ve snaze využít příležitosti, že v Bílém domě dosud sedí muž, který dokázal s vůdci v Kremlu nacházet společnou řeč častěji než kterýkoli z jeho předchůdců, nakonec souhlasila s dramatickým oslabením pozemního pilíře vlastní strategické triády v podobě absolutního zákazu celé kategorie nejvíce labilních zbraní, mezikontinentálních balistických střel vyzbrojených samostatně naváděnými bojovými hlavicemi. (Na Ukrajině a v Kazachstánu byly rozmístěny právě tyto.) Jelikož smlouva START II měla organicky navazovat na smlouvu START I (její realizace byla zase z ruské strany podmiňována přistoupením Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderné strany), Rusko se tím fakticky pojistilo, že se Spojené státy od politiky preference jediného jaderného partnera v prostoru bývalého Sovětského svazu neodchýlí.¹⁴²

141 Postanoveníje Verchovnogo Soveta Rossijskoj Federacii o ratifikacii Dogovora meždu Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščeenii i ograničeenii strategičeskich nastupatel'nych vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 255, 553–555. (Nepravá větná vazba již v ruském originále.) Souhrnně k tomu viz Dunbar Lockwood, „Russia Ratifies START; Ukraine Reaffirms Conditions for Approval“, *Arms Control Today* 22, č. 9 (prosinec 1992): 26, 31–32.

142 Tomu, že rapidní uzavření smlouvy START II, v mnoha ohledech více výhodné pro Spojené státy než pro Rusko, je nutno, jak přiznávají i vyjednavací na ruské straně, sledovat právě v kontextu ruských snah o dosažení kompletního jaderného odzbrojení Ukrajiny, mohly navštědčovat i problémy ruského parlamentu s následnou ratifikací smlouvy. Blíže k tomu viz Nikolai N. Sokov, *Russia's Approach to Deep Reductions of Nuclear Weapons: Opportunities and Problems*. Second Edition (Washington, DC, The Henry L. Stimson Center, September 1997) (Occasional Paper No. 27), 20. K osudu smlouvy START II v ruském parlamentu viz Alexander Pikaev, *The Rise and Fall of the START II: The Russian View* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, September 1999) (Non-Proliferation Project, Global Policy

Ačkoli Ukrajina stála v probíhajících rusko-amerických odzbrojovacích rozhovorech stranou (přesněji řečeno, nebyla k nim přizvána), její role v globálním procesu kontroly zbrojení a odzbrojení podpisem nejnovějšího rusko-amerického dokumentu paradoxně dále stoupla. Ukrajinský prezident Kravčuk tak zprávu o uzavření smlouvy okamžitě přivítal jako „důležitý politický akt, který svědčí o důslednosti kroků [jaderných mocností] na cestě k [úplnému] jadernému odzbrojení“, a vyjádřil přesvědčení, že smlouva „bude odpovídat zájmům všeho lidstva“. Ovšem ani Kravčukovo volání, že smlouva START II, jakožto ryze bilaterální ujednání mezi Ruskou federací a Spojenými státy americkými, „neklade na Ukrajinu žádné závazky a její působnost [tj. působnost smlouvy] se nevztahuje na její [tj. na ukrajinské] území“,¹⁴³ nemohlo Ukrajinu zbavit nové image vyděrače. V zahraničí se totiž, a ne nutně jen oprávněně, začala na Ukrajinu soustřeďovat negativní pozornost jako na toho, kdo pocitovaným nedostatkem kooperace (zejména tedy poměrně vlažným přístupem k ratifikaci smlouvy START I a nově, na základě shora citovaného ratifikačního usnesení Nejvyššího sovětu Ruské federace, též k schválení zákona o přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní) drží Spojené státy a Rusko, jež se po desetiletích závodů ve zbrojení konečně dovedly shodnout na konkrétních opatřeních ve prospěch snížení globálního napětí, jako rukojmí.

Prezident Kravčuk pod silícím mezinárodním tlakem předložil parlamentu smlouvu START k ratifikaci počátkem listopadu 1992. Ovšem projednávání smlouvy, k značné nelibosti zejména na straně Spojených států, nebylo zahájeno dříve než druhý týden v prosinci. „Poslanci potřebují čas na její prostudování,“ odůvodňoval pocitované prodlení v činnosti ukrajinského parlamentu předseda Nejvyšší rady Ivan Pljušč, dávaje najevo, že pro smlouvu, která byla původně dojednána mezi Washingtonem a Moskvou, se zákonodárci v Kyjevě nechystají zvedat ruku automaticky.¹⁴⁴ Výhrady vůči Ukrajině, jimiž tou dobou začaly být

Program Working Papers, Number 6); A. Arbatov, A. Pikajev, „Debaty v Rossii po voprosam ratifikacii Dogovora SNV-2“, in *Razoruženije i bezopasnost'. 1997–1998: Rossija i meždunarodnaja sistema kontrolja nad vooruženijami: razvitije ili raspad*, A. G. Arbatov, O. N. Bykov, A. N. Kaljanin i dr. (Moskva: Izd-vo Nauka, 1997), 29–40. Státní дума Ruské federace nakonec schválila smlouvu po sedmi letech, 14. dubna 2000, po energické intervenci nového úřadujícího prezidenta republiky Vladimira Putina, přesto s podmínkami, které neumožňují, aby vstoupila v platnost. V češtině k osudu odzbrojovacích smluv v oblasti strategických útočných zbraní ve světle roztržky kolem rozšiřování systému antibalistické ochrany viz Petr Suchý, „Americká protiraketová obrana a ruský pocit nejistoty“, *Obrana a strategie 1* (2007): 29–44.

¹⁴³ *Izvestija*, 5. ledna 1993.

¹⁴⁴ *Izvestija*, 26. listopadu 1992.

zahlceny sdělovací prostředky v samotném Rusku, pak, spolu s prvními ostrými demaršemi, přiměly mimořádného a zplnomocněného velvyslance Ukrajiny v Moskvě Vladimira Križanovského 28. prosince 1992 k uspořádání zvláštní tiskové konference: „V parlamentu probíhá standardní, normální proces zkoumání obou smluv,“ poopravoval ukrajinský velvyslanec podle svého názoru zkreslený dojem zahraničních pozorovatelů z kritizovaného zdržování. „Ruští a američtí experti studovali smlouvu START celý rok, připravovali ji celých devět let. Proč se tedy dnes mnozí domnívají, že by [právě] parlament Ukrajiny měl smlouvu ratifikovat okamžitě, zapomenuv přitom na odpovědnost před svým národem?“ Križanovskij nicméně vytkl některé kritické body, které podle jeho názoru znesnadňují ukrajinským zákonodárcům případné kladné a hlavně rychlé projednání smlouvy: „Existuje řada konkrétních problémů technické a finanční povahy, bez jejichž řešení Ukrajina nemůže přistoupit k smlouvě START. K nim ministerstvo zahraničních věcí Ukrajiny řadí především poskytnutí bezpečnostních garancí, jakož i budoucnost jaderných materiálů obsažených v bojových hlavicích. Jedním z nejvýznamnějších je pak finanční zajištění jaderného odzbrojení,“ upřesnil velvyslanec. „Ukrajina se skutečně nachází ve velice složité hospodářské situaci a realizace opatření ve věci jaderného odzbrojení si vyžádá obrovské výdaje. Ukrajina by chtěla mít záruky, že větší část prostředků na tyto cíle bude získána od partnerů v jaderném společenství,“ řekl Križanovskij. „Jsou náznaky toho, že svět rozumí našim potřebám. Americká strana příslibila, že Ukrajině poskytne 175 milionů dolarů na provedení hlavních prací v těchto otázkách,“ přiznal ukrajinský diplomat.¹⁴⁵ „Ovšem naše výpočty ukazují, že konečná cifra bude o mnoho vyšší. [...] Světové společenství by mělo pochopit, že pokud si přeje, aby z území 602 tisíc čtverečních kilometrů zmizely během sedmi osmi let jaderné zbraně, mělo by též přiložit ruku k dílu, a ne nás k tomu jen pobízet slovně.“¹⁴⁶

145 Jedná se o částku, jež byla pro Ukrajinu vyčleněna z rozpočtu ministerstva obrany Spojených států v rámci programu Cooperative Threat Reduction, určeného pro účely eliminace zbraní hromadného ničení v nástupnických státech Sovětského svazu. (Tzv. Nunn-Lugarův fond, nazývaný podle senátorů Sama Nunn a Richarda Lugaru, kteří v říjnu 1991 iniciovali přijetí federálního zákona Threat Reduction Act, na jehož podkladě byl jmenovaný program zřízen.) I proto, že uvolnění vyčleněných prostředků bylo z americké strany vázáno mj. na ratifikaci smlouvy START a na přistoupení Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, nemohla Ukrajina začít čerpat prostředky z Nunn-Lugarova fondu dříve než v roce 1994. K počátkům zmiňovaného asistenčního programu bliže viz Richard A. Falkenrath, „The United States, the Former Soviet Republics, and Nuclear Weapons: Problems and Policies of Denuclearization“, in *Arms Control & Security in the Middle East & the CIS Republics*, ed. T. A. Couloumbis & T. P. Dokos (Athens: ELIAMEP, 1995), 306–312.

146 Přepis vystoupení Križanovského byl publikován v deníku *Izvestija*, 29. prosince 1992.

Vlastní představu o podobě bezpečnostních garancí v souvislosti s očekávaným jaderným odzbrojením mezitím podával prezident Kravčuk bezprostředně po návratu z dvojstranného setkání na nejvyšší úrovni konaného v Moskvě 15. ledna 1993. Původně předložený ruský návrh deklarace, „garantující“ národní bezpečnost Ukrajiny, nevyhovoval totiž „minimálním požadavkům“ ukrajinského ministerstva zahraničí co do zásad dobrého sousedství. Do návrhu dokumentu se nevtěsňal eventuelní závazek Ruska bezpodmínečně uznávat a respektovat teritoriální integritu Ukrajiny.¹⁴⁷ Podle prezidenta Kravčuka přitom Ukrajina spatřuje bezpečnostní garance v tom, že jaderné mocnosti vystoupí jako „garant stability“ po rozpadu největšího impéria současnosti, zaručí nedotknutelnost hranic, jakož i územní celistvost Ukrajiny v jejích stávajících hranicích, stejně jako že přijdou Ukrajině na pomoc, pokud bude vystavena cizí agresi. A to aniž by se zároveň vměšovaly ve vnitřní správy Ukrajiny nebo za to vyžadovaly některé korektury v její zahraniční politice jako přistoupení k vojenským blokům.¹⁴⁸

Ruští diplomaté v dané záležitosti sice argumentovali, že pokud jde o otázku bezpečnostních garancí, „ruské ministerstvo zahraničních věcí nemůže jít dál“, když vše, co mohlo, již nabídlo.¹⁴⁹ Načrtnutá Kravčukova představa příznivých vnějších podmínek, které by usnadnily ukrajinské odzbrojení, byla nicméně na Ukrajině v průběhu jara dále rozvíjena. Vedle již zmiňovaného bezpodmínečného uznání územní celistvosti

147 K posledním rusko-ukrajinským rozhovorům viz Roman Solchanyk, „Ukraine’s Search for Security“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 21 (21. května 1993): 4. Rusko deklarovalo ochotu uznávat a respektovat územní celistvost a neporušitelnost stávajících hranic Ukrajiny „v rámci Společenství nezávislých států“. Oficiální Moskva se tak nadále snažila udržet vazbu mezi uznáním ukrajinských hranic a participací Ukrajiny ve formálním svazku s Ruskem, tak jak tato vazba byla potvrzena mj. v ustavujících dokumentech Společenství nezávislých států. K vývoji otázky uznání ukrajinských hranic ze strany Ruska v prvních letech po rozpadu Sovětského svazu souhrnně viz Sherman W. Garnett, *Keystone in the Arch: Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace. Distributed by Brookings Institution Press, 1997), 57–61. Otázka uznání ukrajinských hranic nabývala opět na aktuálnosti v souvislosti s posledními iniciativami ruského parlamentu. Počátkem prosince 1992 Nejvyšší sověť Ruské federace rozhodl o ustavení zvláštní parlamentní komise pro přezkoumání statusu města Sevastopolu. Viz *Holos Ukrajiny*, 11. prosince 1992.

148 *Nezavisimaja gazeta*, 20. ledna 1993. Poslední bod je pravděpodobně narážka na ruské snahy přivázat Ukrajinu k vojenské alianci vedené Ruskem. Ta roku 1993 skutečně úspěšně expandovala jižním a západním směrem o tři nové státy.

149 Představitel ruského ministerstva zahraničí citován v Solchanyk, „Ukraine’s Search“, 4. K otázce eventuelního uznání ukrajinských hranic ze strany Ruska příznačně viz též interview s vedoucím ruské delegace pro rozhovory s Ukrajinou Jurijem Dubininem v deníku *Izvestija*, 17. dubna 1993.

Ukrajiny a nedotknutelnosti jejích hranic, vysvětloval později náměstek ministra zahraničních věcí Ukrajiny pro otázky kontroly zbrojení a odzbrojení Boris Tarasjuk, k prosazování jaké linie Nejvyšší rada pověřila jeho ministerstvo, by tak velmocenské bezpečnostní garance, poskytnuté nejlépe ještě před samotnou ratifikací smlouvy START a eventuálním přistoupením k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, měly dále obsahovat vyloučení jakékoli (jaderné i konvenční) agrese nebo hrozby silou proti Ukrajině ze strany jaderných mocností, jakož i závazek nepoužití hospodářského nátlaku. Ukrajina by přitom, jak dále upřesnil Tarasjuk, upřednostňovala, aby byly příslušné velmocenské garance poskytnuty, spíše než cestou unilaterálních politických deklarácí, formou mnohostranného, právně závazného dokumentu. Ukrajina by se též ráda seznámila s mechanismem realizace daných garancí.¹⁵⁰

V neposlední řadě poznatky, jichž nabyl za dobu posledních dvou měsíců, během nich, třebaže bez očekávaného výsledku, byla zatím vedena v dané záležitosti na Ukrajině parlamentní rozprava, shrnoval na tiskové konferenci 10. února 1993 předseda Nejvyšší rady Ivan Pljušč. Aniž by naznačil bližší časový harmonogram dalšího postupu, vyjádřil předseda ukrajinského parlamentu naději, že smlouva START nakonec ratifikována přece bude. A sice „až Nejvyšší rada a národ Ukrajiny budou přesvědčeny, že je garantována bezpečnost [ukrajinského] státu“. A také až bude zřejmé, že se samotný proces likvidace jaderných zbraní obejde bez dodatečných „materiálních ztrát“ na ukrajinské straně. „Pro nás není problém termín, [zda bude ratifikována] v únoru, v březnu nebo v dubnu,“ řekl Pljušč. „Pro nás je hlavní uklidnit lid.“ Jak ale záhy dodal, pokrok v této oblasti nezáleží jen na Ukrajině samé, ale též na rozvázném, odpovědném přístupu těch, kteří jsou „tak nedočkaví“ vidět v Ukrajině nejadernou zemi.¹⁵¹ Pljuščova slova o tom, že hlasování o dané smlouvě, ve světle neutěšené hospodářské situace, „není prioritou“, se materializovala ještě 18. února 1993, když Nejvyšší rada Ukrajiny oficiálně pozastavila projednávání ratifikace smlouvy START a vrátila smlouvu příslušnému parlamentnímu výboru k dalšímu prostudování.¹⁵²

Zatímco právě započaté bilaterální rozhovory zvláštních komisí Ruské federace a Ukrajiny o otázkách jaderného odzbrojení spíše než ke kýženému sblížení stanovisek obou stran vedly k dalšímu vyhocení vzájemných rozporů (zejména ve věci statusu, jurisdikce a kontroly strategických jaderných komplexů na Ukrajině, nově též ve věci samotného

150 *Nezavisimaja gazeta*, 29. května 1993.

151 *Nezavisimaja gazeta*, 12. února 1993.

152 *Ibid.*; *Izvestija*, 19. února 1993.

vlastnictví ukrajinských jaderných zbraní),¹⁵³ do hry pomalu vstupoval nový faktor, který se měl přibližně na další rok stát neodmyslitelnou součástí rusko-ukrajinského „folkloru“. Dne 16. února 1993 otiskl moskevský vládní deník *Izvestija* první ze série varovných statí, poukazujících na údajně alarmující stav ekologické bezpečnosti jaderných zbraní na Ukrajině, příznačně nazvanou „Na ukrajinských raketových šachtách nazrává druhý Černobyl“. Podle zmiňovaného článku, odvolávajícího se na výsledky šetření poslední mise inspekčního týmu ruských vojenských expertů, u nezanedbatelné části raketových nosičů a příslušných bojových hlavic rozmístěných na území Ukrajiny údajně již vypršela garanční lhůta stanovená producenty těchto komplexů pro provádění

153 Koncem roku 1992 začali ukrajinští diplomaté opatrně podepírat své nároky na odškodnění za odsun jaderných zbraní z Ukrajiny argumentem, že zbraně jsou ukrajinským vlastnictvím. Rusko (poté co Spojené státy oznámily, že s Ruskem nepodepíší již parafovaný kontrakt o prodeji vysoce obohaceného uranu, dokud nebude dosaženo shody mezi dotýčenými čtyřmi nástupnickými státy Sovětského svazu o spravedlivém vyrovnání výnosů z prodeje uranu) vyjádřilo ochotu o rozsahu a formách kompenzace s Ukrajinou jednat. Jakékoli vlastnické nároky Ukrajiny na jaderné komponenty zbraní ovšem, obdobně jako Spojené státy, ostře odmítalo, spatřujíc ve vlastnictví jaderných zbraní jeden z atributů jaderného státu. Upozorňovalo přitom na údajný rozpor: nejaderný stát (Ukrajina) chce vlastnit jaderné zbraně. Oproti tomu Ukrajina začala přísně odlišovat vlastnictví jaderných zbraní od samotné dispozice těchto zbraní (jejímž znakem je jejich operační kontrola, o kterou nikdy oficiálně neusilovala). Poukazovala přitom na skutečnost, že jaderných zbraní nabyla v souladu s obecně uznávanými normami mezinárodního práva, aniž by přijala od některého druhého státu nepovolený transfer jaderných zbraní nebo kontroly nad takovými zbraněmi, jak je to definováno v Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968. Jakkoli obě strany vyzdvihovaly, že se jim jedná ryze o „principiální záležitost“, ve hře zůstávaly některé praktické momenty. Odhlédneme-li od špatně zřetelné hranice mezi držením a vlastněním jaderných zbraní, mohlo přiznání vlastnických práv na jaderné zbraně Ukrajině napomoci k podpoře vlastních nároků na hmotné odškodnění též za taktické zbraně, které již byly fyzicky odsunuty do Ruska v roce 1992 (což mohlo výši požadované kompenzace třeba i zdvojnásobit). Naopak Rusko by se přiznáním podobného precedentu vystavovalo riziku, že by analogické nároky na odškodnění mohly vznášet i ostatní republiky bývalého Sovětského svazu. Stručně k evoluci vlastnických nároků Ukrajiny na jaderné zbraně viz Lepingwell, „Ukraine, Russia, and the Control“, 14–15. Viz také John W. R. Lepingwell, „Beyond START: Ukrainian-Russian Negotiations“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 8 (19. února 1993): 46–58. Dle našeho názoru nemusel ukrajinský nárok na vlastnictví jaderných zbraní skutečně odporovat literě Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (ta institut vlastnictví jaderných zbraní nijak nepostihuje), duchu smlouvy (tedy pokud se Ukrajina opravdu mínila stát nejaderným státem) zřejmě ano. Z této skutečnosti se však neodvažujeme ještě vyvozovat, že by jaderné zbraně na Ukrajině měly automaticky připadnout některému jinému státu, např. Rusku. Jakékoli snahy o nestrannou interpretaci tohoto sporu samozřejmě komplikuje absence historického precedentu. Blíže k samotným rusko-ukrajinským rozhovorům z ruské strany viz memoárově pojatý článek někdejšího hlavního vyjednavče za Ruskou federaci Jurije Dubinina „Peregovory o prisjoedinenii Ukrainy k Dogovoru o nerasprostranienii jadernogo oružija v 1993–1994 godach“, *Novaja i novejšaja istorija*, č. 6 (2005): 92–113.

pravidelné technické údržby, včetně nezbytné záměny jaderných komponent zbraní. V blízkosti raketových šachet na Ukrajině tak již byla údajně naměřena zvýšená úroveň radiace, která hrozí v nejbližších měsících přerůst v nebezpečí pro samotné vojenské posádky provádějící obsluhu rozmístěných systémů. Stejně tak, upozorňovaly dále *Izvestija*, např. koncentrace odhátých leteckých střel s plochou drahou letu, přechovávaných na ukrajinských základnách, neodborně a v rozporu s elementárními bezpečnostními předpisy, údajně několikanásobně překračuje maximální přípustnou normu, v důsledku čehož nebezpečně stoupá teplota uvnitř skladů s odhátými hlavicemi. V této souvislosti dokonce, pokud ministerstvo obrany Ukrajiny neprodleně nezruší administrativní řízení strategických jaderných sil na území Ukrajiny a v plném rozsahu neumožní příslušným ruským složkám, způsobilým vykonávat potřebné práce na odpovídající úrovni, přístup ke kritickým komplexům, nelze údajně vyloučit ani nesankcionovanou detonaci některých zbraní a následné zamoření životního prostředí radioaktivním spadem, srovnatelné co do rozsahu ekologické katastrofy s havárií černobylské atomové elektrárny.¹⁵⁴ K nadcházející osvětové (podle ukrajinské strany spíše propagandisticko-dezinformační) kampani, kterou vyjádření Gračovova resortu rozpoutala, se záhy připojily prakticky všechny zainteresované osoby a instituce v Rusku, ministerstvem zahraničních věcí počínaje a generálním štábem konče. Co víc, provázely ji spekulace, že příslušné vývojářské a produkční závody na Ukrajině pracují na přepsání autorizačních kódů nutných k odpálení jaderných zbraní, čímž by Ukrajina získala nejen kýženou technickou negativní kontrolu, ale automaticky též pozitivní kontrolu jaderných zbraní na ukrajinském území.¹⁵⁵

Na vyslovované obavy tohoto druhu reagoval oficiální Kyjev obdobně otevřeným způsobem. „Jako výsměch,“ pravilo se mj. v prohlášení ministerstva zahraničních věcí Ukrajiny z konce března 1993, „zní zastrašování tím, že by se na Ukrajině mohla opakovat černobylská tragédie, právě odtud, odkud tato tragédie sešla na naši zemi.“¹⁵⁶ Jakékoli technické obtíže související s údajně nedostatečným zajištěním bezpečnosti jaderných zbraní byly patřičnými místy na ukrajinské straně, alespoň

154 *Izvestija*, 16. února 1993. Metafora opisující „druhý Černobyl“ si v Rusku získala určitou popularitu, soudě alespoň podle toho, že našla s větší či menší měrou vkusu uplatnění třeba i v některých z oficiálních prohlášení ruského ministerstva zahraničních věcí.

155 K prvnímu kolu dohadů okolo stavu ekologické bezpečnosti jaderných zbraní na Ukrajině viz dále *Izvestija*, 19. února 1993; *Izvestija*, 25. února 1993; *Izvestija*, 2. dubna 1993; *Izvestija*, 7. dubna 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 21. dubna 1993.

156 *Izvestija*, 2. dubna 1993.

z počátku, důrazně popírány. Náměstek ministra zahraničních věcí pro otázky kontroly zbrojení a odzbrojení Boris Tarasjuk v této souvislosti charakterizoval technický stav jaderných zbraní na Ukrajině slovy „stejný jako v Rusku“, leda že by ruští specialisté mohli na obsluhovaných objektech způsobit některé problémy záměrně.¹⁵⁷ A s názorem, že „Rusko uměle vyvolává těžkosti se zajištěním jaderné a ekologické bezpečnosti strategických jaderných sil rozmístěných na území Ukrajiny“, přímo vystoupil náměstek ministra obrany Ukrajiny Ivan Bižan.¹⁵⁸ Ministr životního prostředí Ukrajiny Jurij Kostenko, který v té době dosud stál v čele ukrajinské delegace pro rozhovory s Ruskou federací,¹⁵⁹ spatřoval za „cíleně“ uplatňovanou linií „nátlaku“ Ruska za pomoci sdělovacích prostředků domnělé snahy ruské delegace „vydobýt na Ukrajině jednostranné ústupky“, konkrétně „donutit Ukrajinu, aby uznala strategické jaderné síly na jejím území za ruské a také aby přiznala vlastnická práva Ruska na jaderné zbraně v Ukrajině, se všemi negativními důsledky pro Ukrajinu, zvláště pak ekonomickými“.¹⁶⁰ Obdobně kabinet ministrů Ukrajiny, zatímco dosavadní rusko-ukrajinské rozhovory, pořádané v takovémto ovzduší, vytrvale končily krachem, vyzval ruskou stranu, aby zaujala „více konstruktivní a realistickou“ pozici. „Jazyk ultimát a nátlaku,“ stálo mj. v odpovědi vlády Ukrajiny z 7. dubna 1993, „není přijatelnou formou mezistátních styků.“¹⁶¹ Opakované návrhy ukrajinské delegace, aby v zájmu odstranění spekulací na téma ekologické bezpeč-

157 Ibid.

158 *Izvestija*, 17. dubna 1993. Z těchto i jiných prohlášení ukrajinských i ruských činitelů nicméně vyplývá, že určitá míra podílu Ruska na údržbě jaderných komplexů na Ukrajině byla zachována i po vyhlášení administrativního řízení ukrajinského ministerstva obrany nad strategickými jadernými silami na území této východoevropské republiky.

159 Poté, co v souvislosti s prezentací poslanecké iniciativy za jaderný status Ukrajiny dne 23. dubna 1993 (viz níže) Kostenko, jeden z iniciátorů celé akce, vyslovil názor, že Ukrajina již je jaderným státem de iure (s odkazem na zmiňovaný čl. IX Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a na status Ukrajiny coby rovnoprávného a plnoprávného nástupnického státu bývalého Sovětského svazu, explicitně zakotvený např. v lisabonském protokolu k smlouvě START), se bylo ministerstvo zahraničních věcí Ukrajiny nuceno od ministra „soukromého názoru“, zveřejněného „v některých sdělovacích prostředcích“, oficiálně distancovat. Další rozhovory s ruskou delegací byly pak přeneseny na úroveň místopředsedů vlád. Viz Zajavlenije Press-centra MID Ukrainy, *Golos Ukrainy*, 29. dubna 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 27. dubna 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 30. dubna 1993. Kostenkovy stati a interview na téma jaderných zbraní z této doby jsou k dispozici také na jeho osobní stránce <http://kostenko.rukh-unr.org/articles/nuclear.htm>.

160 *Urjadovjy kur'jer*, 13. března 1993. Soobščeniye press-centra MID Ukrainy, *Rossijsko-ukrajinskije otnošenija*, 186–187.

161 *Izvestija*, 8. dubna 1993; Zajavlenije press-služby Kabineta ministrův Ukrainy, *Golos Ukrainy*, 7. dubna 1993.

nosti byl technický stav jaderných zbraní na Ukrajině prošetřen komisí autoritativních zahraničních expertů, sice předcházely patrnému, třebaže jen chvilkovému zmírnění rétoriky na obou stranách. Rozhovory to však dopředu výrazně nepopohnalo.

Počátkem března 1993 zahájil činnost příslušný výbor ukrajinského parlamentu pro zkoumání smlouvy START. A hned první veřejná slyšení, která v dané věci uspořádal, předznamenala, jakým směrem se asi bude nadcházející kolo parlamentní debaty na toto téma ubírat. První z přizvaných hostů, expert na mezinárodní právo prof. Martinenko, ve svém vystoupení mj. upozornil, že současná soustava mezinárodního práva nezná jedinou obecnou normu přímé účinnosti, která by kterémukoli státu na světě ať již zakazovala držet jaderné zbraně, nebo přikazovala těchto zbraní se zbavit. Otázka snižování nebo likvidace jaderných zbraní na Ukrajině by tedy spíše než obecným mezinárodním právem měla být regulována speciálními smlouvami. Ovšem takové smlouvy buď dosud uzavřeny nebyly, potažmo k nim Ukrajina nepřistoupila, nebo, jako lisabonský protokol k smlouvě START, dosud nenabýly účinnosti. Spolu s tím Martinenko připomněl, že v souladu s obecně uznávanými normami mezinárodního práva, zafixovanými mj. ve vídeňských konvencích o právním nástupnictví států, je Ukrajina právoplatným vlastníkem jaderných zbraní Sovětského svazu, které v důsledku rozpadu státu zdědila. A jelikož ani Deklarace státní suverenity (v ní Nejvyšší rada prohlásila záměr Ukrajiny držet se v budoucnosti tří nejaderných principů) nepředstavuje normu práva, nýbrž jen politickou deklaraci o konečném cíli rozvoje státu, z právního hlediska údajně nic nebrání tomu, aby již nyní mohla být Ukrajina nahlížena jako stát s jaderným statutem. V případě snižování nebo likvidace jaderných zbraní na Ukrajině tudíž nemůže být řeč o jejich šíření nebo nešíření, ale nanejvýš o jaderném odzbrojení.¹⁶²

Smlouva START nakonec nebyla ratifikována ani v dubnu, třebaže se ukrajinští zákonodárci otázkou ukrajinských jaderných zbraní intenzivně zabývali. Dne 23. dubna 1993, den poté co Nejvyšší rada již v prvním čtení smetla se stolu revidovaný, znovu příliš „pacifistický“ projekt vojenské doktríny,¹⁶³ 162 (z celkového počtu 450) poslanců ze všech frakcí a sku-

162 *Nezavisimaja gazeta*, 10. března 1993; *Holos Ukrajiny*, 10. března 1993.

163 Projednávání doktríny probíhalo za zavřenými dveřmi. Podrobnosti z jednání nebyly zveřejněny. Dle dostupných zpráv se na hlavu ministra obrany Morozova sesypala lavina kritiky pro příliš „jednorozměrný“ přístup Ukrajiny k jadernému odzbrojení. V této souvislosti poslanci údajně doporučovali ministrovi především uklidit z návrhu doktríny pasáž týkající se směřování Ukrajiny k nejadernému statusu a nahradit ji formulací, která by více refletovala „dočasný“ charakter dislokace jaderných zbraní na ukrajinském území. Viz *Nezavisimaja gazeta*, 23. dubna 1993; *Ukrinform*, 23. dubna 1993; viz také Olga Alexandrova, *Perzeptionen der auswär-*

pin zastoupených v ukrajinském parlamentu zveřejnilo otevřený dopis adresovaný prezidentu Kravčukovi a předsedovi Nejvyšší rady Pljuščovi. V dopise ukrajínští zákonodárci mj. podtrhovali status Ukrajiny jakožto plnoprávného a rovnoprávného nástupnického státu Sovětského svazu, včetně práva Ukrajiny stát se jadernou velmocí. Současně jako „nepřípustné z hlediska mezinárodního práva“ odsuzovali „snahy některých států tlačit Ukrajinu k tomu, aby okamžitě ratifikovala smlouvu START, Smlouvu o nešíření jaderných zbraní a lisabonský protokol a aby se vzdala statusu mocnosti, která je, de facto i de iure, vlastníkem jaderných zbraní“. [...] „Dříve než bude možno přistoupit k ratifikaci smlouvy START,“ uvádělo se dále v poslaneckém prohlášení, „je třeba vyřešit celý komplex problémů. Týká se to zvláště otázky odškodnění za jaderný materiál získaný z bojových hlavic taktických jaderných zbraní, které byly vyvezeny z Ukrajiny do Ruska na jaře 1992, garancí, že tyto zbraně jsou v Rusku ničeny, jakož i ohromných finančních výdajů na redukci jaderného potenciálu. [...] Zároveň by bylo chybou souhlasit s přísliby nevýznamného finančního odškodnění výměnou za okamžité jaderné odzbrojení. Státní nezávislost, národní bezpečnost a teritoriální integrita se nesmějí stát předmětem smlouvání ani finančního odškodňování.“¹⁶⁴

Ratifikací smlouvy START, lisabonského protokolu, jakož i přistoupením Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní se Nejvyšší rada nestačila zabývat ani během příštího plenárního zasedání v termínu stanoveném na 20. a 21. května 1993. Zabránily jí v tom události spojené s hledáním východiska z vládní krize v zemi (projednávání navržené demise Kučmova kabinetu, potažmo prodloužení jeho mimořádných mocí na dalších šest měsíců, jakož i otázky vypsaní referenda o důvěře v prezidenta republiky).¹⁶⁵ Na pořad jednání parlamentu se odzbrojovací dohody dostaly až 3. června 1993. Ovšem kritické hlasování se opět nekonalo.¹⁶⁶ Ještě větší mezinárodní blamáži v důsledku případného výslovného zamítnutí dohod se ukrajínští zákonodárci vyhnuli tím, že dohody znovu vrátili příslušnému parlamentnímu výboru k prostudování. V této souvislosti dokonce zaznamenaný výrok předsedy vlády Kučmy

tigen Sicherheit in der Ukraine (Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1993) (Berichte des BIOst, Nr. 40/1993), 35–36.

164 *Holos Ukrajiny*, 27. dubna 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 27. dubna 1993. Viz také Solchanyk, „Ukraine’s Search“, 1–6.

165 Tarasjukovo oficiální zdůvodnění odkladu projednávání odzbrojovacích smluv bylo rozvedeno v deníku *Nezavisimaja gazeta*, 29. května 1993. Stejně tak dobře ovšem mohli ukrajínští poslanci vyčkávat, jakým směrem se vyvine značně se vyhrocující konstituční spor v Rusku.

166 K zmiňovanému parlamentnímu zasedání včetně přetisku důvodové zprávy ministra zahraničních věcí Zlenka ve věci ratifikace smlouvy viz *Holos Ukrajiny*, 5. června 1993.

ve prospěch toho, aby se Ukrajina prohlásila za jadernou velmoc, byť jen s „přechodným statutem“, s odůvodněním, že od mezinárodního společenství momentálně nelze očekávat výraznější bezpečnostní garance ani finanční asistenci, a tudíž nelze ani zahájit samotné odzbrojení, nevracel zrovna prosakující domněnky o postupující radikalizaci v řadách ukrajinské exekutivy.¹⁶⁷

O ukrajinských jaderných zbraních bylo v republikovém parlamentu hlasováno až následující měsíc, třebaže v poněkud odlišném kontextu, v souvislosti s projednáváním zahraničněpolitické koncepce státu. Tzv. hlavní směry zahraniční politiky Ukrajiny, schválené nakonec 2. července 1993 výraznou většinou hlasů (266:15:2),¹⁶⁸ silně relativizovaly dosud nedotknutelné principy zahraničněpolitické linie, jak byly zakotveny mj. v ustavujících aktech země, zvláště vybranou formulací, podle níž „záměr [Ukrajiny] stát se v budoucnosti neutrálním a neblokovým státem má být přizpůsoben novým podmínkám a nesmí být považován za překážku její plnohodnotné účasti v celoevropských bezpečnostních strukturách“. Rozruch na mezinárodní scéně vyvolávala ale nejvíc ta pasáž dokumentu, v níž se Ukrajina oficiálně prohlašovala za „vlastníka jaderných zbraní, které zdědila po bývalém SSSR“. Méně zasvěcené ruské sdělovací prostředky, snad pod dojmem tradičně příkrých protestů nejvyšších míst v Moskvě, interpretovaly dokument poněkud zjednodušeně jako další krok Ukrajiny na cestě k tomu, aby se prohlásila za jadernou velmoc, nebo jej s takovou deklarácí přímo ztotožňovaly. Momentálně se však jednalo spíše o stvrzení právního nástupnictví Ukrajiny v oblasti práv na jednu z kategorií majetku nacházejícího se na ukrajinském území, nesměle diskutované a vznášené ukrajinskými představiteli od konce roku 1992, dávající Ukrajině oporu pro nároky na tolik potřebné hmotné odškodnění za již odstoupené, jakož i eventuálně dále odstupované jmění.

V jmenovaném dokumentu Ukrajina dále oznamovala, že „nikdy nesankcionuje použití jaderných zbraní“ a že „vylučuje hrozbu použití jaderných zbraní z arzenálu své zahraniční politiky“. Současně i potvrdila svůj perspektivní „záměr stát se v budoucnosti nejaderným státem“. O několik rádků níže ale prohlašovala, že dříve než bude moci přistoupit

167 *Nezavisimaja gazeta*, 10. června 1993. Souhrnně k poslednímu vývoji domácí debaty viz John Dunn, „The Ukrainian Nuclear Weapons Debate“, *Jane's Intelligence Review* 5, č. 8 (srpen 1993): 342.

168 Postanova Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro Osnovni naprjamy zovniš'n'oji polityky Ukrainy, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=3360-12&print=1>. Odtud i následující citace. K okolnostem viz také *Izvestija*, 7. července 1993.

k snížení a likvidaci jaderných zbraní rozmístěných na jejím území, požaduje poskytnutí „spolehlivých garancí“ pro národní bezpečnost ze strany jaderných mocností a ze strany světového společenství. Koncepce přitom příznačně obsahovala zmínku ne o likvidaci jaderných zbraní samotné, nýbrž o jejich „snížení a likvidaci“. To mohlo naznačovat, že Ukrajina nemusí usilovat o okamžité dosažení proklamovaného budoucího cíle, ale že k němu teprve hodlá směřovat, postupně a po blíže neurčených etapách. Požadované udělení bezpečnostních garancí „ze strany světového společenství“ zase mohlo nasvědčovat ochotě Ukrajiny, ne-li přímo přání, zainteresovat ve věci dalšího osudu jaderných zbraní na Ukrajině mezinárodní veřejnost, ještě více tak celou záležitost internacionalizovat.

Takovou interpretaci zahraničněpolitické koncepce státu se ostatně zdály potvrzovat i nejbližší praktické kroky ukrajinského vedení sledující redukci jaderného potenciálu. Dne 28. července 1993, u příležitosti vystoupení na půdě Atlantické rady během oficiální návštěvy Washingtonu, měl ukrajinský ministr obrany Morozov tu čest sdělit západním partnerům, že ukrajinská exekutiva již v polovině měsíce dala příkaz k deaktivaci deseti mezikontinentálních balistických střel typu SS-19, ukryvaných v raketových šachtách na základně v Pervomajsku (celkem vyzbrojených šedesáti samostatně naváděnými bojovými hlavicemi). Termín předpokládaného ukončení prací na deaktivaci prvního regimentu raket odhadoval Morozov na konec září 1993, kdy by podle jeho názoru též mohly být zahájeny práce na deaktivaci druhého regimentu raket téhož typu.¹⁶⁹ V souvislosti s tím, že deaktivované komplexy včetně odstraňovaných hlavic nebyly určeny k okamžité expedici do Ruska, nýbrž že měly až do konečného rozhodnutí Nejvyšší rady o ratifikaci smlouvy START zůstat přechovávány na území Ukrajiny, vyslovil ministr podporu ukrajinské vlády myšlenke tajemníka Spojených států pro obranu Lese Aspina. Ten během své červnové návštěvy Kyjeva vyjádřil srozumění Washingtonu s tím, že by demontované jaderné zbraně mohly být až do upravení otázky odsunu hlavic do Ruska skladovány na území Ukrajiny, pod efektivním mezinárodním dohledem, případně i za účasti inspektorů ze Spojených států.¹⁷⁰

169 K Morozovovu vystoupení blíže viz Sergej Galaka, „Modifications in the Ukrainian Position on Nuclear Arms: A Survey of Official Views“, *The Nonproliferation Review* (podzim 1993): 1–2.

170 Ibid. K Aspinově návrhům na mezinárodní monitoring deaktivovaných jaderných komplexů na Ukrajině, stejně jako k reakci ze strany ruského ministra obrany Gračova viz *Izvestija*, 9. června 1993; *Izvestija*, 29. června 1993. Oficiální reakce ruského ministerstva zahraničí na tento návrh viz Zajavlenije MID Rossijskoj Federacii 17. června, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 13–14 (červen 1993): 36–37. Zmiňovaná Aspinova iniciativa, poté co počátkem května 1993 ukrajinskou metropoli s nabídkou prostředkování Spojených států při „normalizaci vztahů“

Morozovovo gesto dobré vůle bylo vzápětí uvedeno do širších souvislostí šokujícím prohlášením ukrajinského prezidenta Kravčuka, nicméně plně korespondujícím s právě prováděnými kroky, podle něhož pod omezení smlouvy START nespádají všechny strategické jaderné komplexy rozmístěné na ukrajinském území, zejména zbývajících 46 mezikontinentálních balistických střel typu SS-24 s příslušnými bojovými hlavicemi. O budoucím osudu těchto zbraní, navrhoval ukrajinský prezident, by mohlo být rozhodnuto dodatečně formou zvláštní smlouvy mezi Ukrajinou, Ruskem a Spojenými státy.¹⁷¹ Přehodnocení odzbrojovacích závazků vyplývajících pro Ukrajinu ze smlouvy START, tak jak je nastínil prezident Kravčuk, bylo zanedlouho potvrzeno v oficiálním prohlášení tiskového odboru kabinetu ministrů Ukrajiny: „Rozhodnutí o dalším osudu strategického jaderného arzenálu rozmístěného v Ukrajině přijme Nejvyšší rada Ukrajiny, která právě zkoumá otázku ratifikace smlouvy START. Ale již nyní jsou v Ukrajině prováděny přípravné práce k vyplnění smlouvy START a lisabonského protokolu, jakmile [tyto dokumenty] vstoupí v platnost. Jmenovitě je Ukrajina připravena k vyplnění článku 2 lisabonského protokolu, který předpokládá, že Bělorusko, Kazachstán, Rusko a Ukrajina mezi sebou uzavřou dohody o konkrétním rozdělení limitů a omezení určených pro SSSR. Ukrajina přitom vychází z toho, že po vstupu smlouvy v platnost bude redukovat strategické nosiče, zděděné po SSSR, v souladu s úrovní redukce stanovenou smlouvou pro bývalý SSSR, tj. přibližně o 36 %.“ Přirozeně, stálo v prohlášení ukrajinské vlády z 18. srpna 1993, „v prvé řadě budou redukovány nejstarší rakety [typu] SS-19, které představují největší hrozbu jaderné a ekologické bezpečnosti Ukrajiny“.¹⁷²

mezi Ukrajinou a Ruskem navštívil osobní emisar amerického prezidenta Williama Clintona Strobe Talbott, byla dalším náznakem opatrného přehodnocování dosavadní zahraničněpolitické linie Spojených států vůči nově nezávislým státům po nástupu demokratické administrativy do Bílého domu v lednu téhož roku. K avizované nové politice Spojených států vůči Ukrajině, založené na „partnerství“, viz *Nezavisimaja gazeta*, 12. května 1993; *Izvestija*, 13. května 1993; Dunbar Lockwood, „United States Modifies Approach To Broaden Relations With Ukraine“, *Arms Control Today* 23, č. 5 (červen 1993): 19–20. Souhrnně viz též Garnett, *Keystone in the Arch*, 115–119. Vnitřně konzistentní kritiku linie Spojených států vůči zemím postsovětského prostoru, „mylné ve svých předpokladech, zaměřené na chybné strategické cíle a nebezpečné ve svých pravděpodobných geopolitických důsledcích“, tak jak byla Russia first policy praktikována po dobu setrvávání prezidenta Bushe v úřadě a ještě v prvních měsících po nástupu Clintonovy administrativy, uveřejnil ve svém esejí Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

171 *RFE/RL Daily Report*, 2. srpna 1993.

172 Zajavlenije press-sekretarja Kabinetu ministrov Ukrainy, in *Rossijsko-ukraïnskije otnošenija*, 195–196.

Dohody z Massandry

Dne 3. září 1993 se v přímořském letovisku Massandra ve Velké Jaltě uskutečnilo setkání nejvyšších představitelů Ruska a Ukrajiny. Rozsáhlou agendu summitu, poznamenaného výbušnou vnitropolitickou situací v obou státech, měly tvořit nejzávažnější z otázek, které momentálně zatěžovaly jejich vzájemné vztahy, jako problematika jaderných zbraní, dělení Černomořského loďstva, neshody v přístupu k integračnímu procesu v rámci Společenství nezávislých států, jakož i široké spektrum možností spolupráce v hospodářské oblasti. V Rusku se tou dobou již neodvratně schylovalo k tragickému vyvrcholení ústavního konfliktu hlavy státu s odbojným zákonodárným sborem. Prezident Jelcin si od případného zahraničněpolitického úspěchu v Jaltě snad mohl slibovat, že domácím vyzyvatelům vezme vítr z plachet. Právě oni, třebaže pouze v rétorické rovině, se přece jen zdáli být důraznějšími zastánci ruských „národních zájmů“ na mezinárodní scéně.¹⁷³ Oproti tomu ukrajinský prezident, čelící

173 Patrně nejvýraznější zahraničněpolitickou aktivitu ruského parlamentu za dobu, než byl 3. října 1993 definitivně rozštěpen, představovalo usnesení Nejvyššího sovětu Ruské federace O statusu města Sevastopolu z 9. července 1993. V tomto pozoruhodném dokumentu se ruský parlament solidní většinou hlasů (166:0:1) usnášel „potvrdit ruský [rossijskij] federální status města Sevastopolu v administrativně-teritoriálních hranicích městského obvodu na základě stavu k prosinci roku 1991“. Usnesení dále předepisovalo vládě Ruské federace, aby v nejbližší době vypracovala státní program na zajištění statusu města Sevastopolu a aby provedla jednání s vládou Ukrajiny „o městu Sevastopolu jako o hlavní základně jednotného Černomořského loďstva“. Ruské centrální bance bylo poručeno, aby zabezpečila financování příslušných státních městského rozpočtu. Příslušný výbor ruského parlamentu byl pak úkolován, aby připravil „projekt zákona o zakotvení federálního statusu města Sevastopolu v ústavě Ruské federace“. V posledním bodě rezoluce, „v zájmu nedopuštění [eskalace] politického napětí“, doporučoval Nejvyšší sovět Ruské federace „požádat vládu Ukrajiny, aby z okruhu města Sevastopolu odvolala nadměrně dislokované policejní jednotky“. (Vláda Ukrajiny mohla z okruhu města stáhnout skutečně nanejvýš jednotky ministerstva vnitra, když prakticky veškeré armádní objekty na Krymu byly tou dobou okupovány vojsky Černomořského loďstva.) Na urgentní žádost ministerstva zahraničních věcí Ukrajiny, které danou rezoluci klasifikovalo jako ohrožení míru, se celou záležitostí následně zabývala i Rada bezpečnosti Organizace spojených národů. Text usnesení viz Postanovenije Verchovnogo Soveta Rossijskoj Federacii O statusu goroda Sevastopolja. № 5350, in *Černomorskij Flot, gorod Sevastopol i nekotoryje problemy rossijsko-ukrainskich otnošenij. Chronika, dokumenty, analiz, mnenija. 1991–1997 gg.* (Moskva: Izd-vo Nezavisimaja gazeta, 1997), 28–29. K jednotlivým fázím incidentu viz *Nezavisimaja gazeta*, 13. července 1993; *Izvestija*, 21. července 1993; *Izvestija*, 22. července 1993. Souhrnně k vzniklé krizi viz Suzanne Crow, „Russian Parliament Asserts Control over Sevastopol“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 31 (30. července 1993): 37–41. V této souvislosti stojí za zmínku, že Kozyrevo ministerstvo zahraničních věcí se jednoznačně distancovalo od uvedeného aktu (kterýžto „se rozchází s linií prezidenta a vlády RF ve věci realizace zájmů Ruska v otázkách Černomořského loďstva a dislokace válečného námořního loďstva Ruské federace na území Ukrajiny, na Krymu a v Sevastopolu“), v žádném případě však již od „právního“

v té době možnosti vyhlášení referenda o důvěře v jeho vedení, přijížděl na Krym s cílem výrazně skromnějším. Totiž zajistit pro ukrajinské národní hospodářství, ochromené letní vlnou stávek v průmyslových regionech země a stojící momentálně na pokraji zhroutilí, nepřetržitý přísun dodávek palivo-energetických zdrojů z Ruska, na kterých je Ukrajina, v rozhodující míře a bez vidiny životaschopných alternativ, závislá.¹⁷⁴

Prodlení Ukrajiny ve splátkách za dodávky energetických surovin a tím daný prudký nárůst zadluženosti se staly v Massandře hlavním argumentem ruských vyjednávačů ve prospěch nakonec dosaženého kompromisu. Podle prvních zpráv přicházejících z Massandry souhlasila ukrajinská delegace výměnou za odpis dluhů s návrhem na odstoupení části Černomořského loďstva, která měla ve smyslu ustanovení předchozích dohod připadnout Ukrajině, včetně veškeré příslušné infrastruktury na Krymu. Z posledního navíc bylo možno usuzovat na srozumění ukrajinského vedení s dlouhodobou přítomností ruské armády na území této nové východoevropské republiky. Z pohledu Ukrajiny, hodnotil výsledky dopoledních rozhovorů, a nechtěně možná i jejich průběh, ruský prezident Jelcin, je to „vynucený, ale nevyhnutelný krok, když není s to splácet své dluhy“.¹⁷⁵

Ruské vedení nicméně zjevně přecenilo sílu a možnosti ukrajinské exekutivy přijmout navrhovaný obchod a následně jej také prosadit doma. Přestože byly zveřejněné výsledky schůzky pomalu ukrajinskou exekutivou více či méně přesvědčivě uváděny na pravou míru a v mnoha případech též dementovány,¹⁷⁶ proti „vyprodávání symbolů státnosti“ se

názoru obsaženého v parlamentním usnesení. Faksimile oficiálních stanovisek obou vlád, jež byla předložena k projednání v Radě bezpečnosti OSN, jakož i závěrečného vyjádření předsedajícího Rady bezpečnosti, viz ve sborníku *Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects*, ed. Maria Drohobycky (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1995), 217–225 (přílohy č. 4–7).

174 Od počátku roku 1993 Ruská federace při vývozu do zemí „blízkého zahraničí“ postupně přecházela na světové ceny, účtované ve volně směnitelné měně, na což Ukrajina nedokázala nalézt jinou odpověď než vyhlášení platební neschopnosti. Úměrně tomu narůstal i ukrajinský státní dluh vůči Rusku. Když se v polovině srpna 1993 vyšplhal do úctyhodné výše 730 miliard tehdejších rublů, sáhlo vedení ruského státního energetického gigantu Gazprom, po několikaletých upomínkách a varováních, poprvé k jednorázovému omezení dodávek zemního plynu. Koncem měsíce, když ani poté, navzdory příslibům ukrajinské vlády, neobdrželo nevyřízené platby, příliš se nerozpakovalo toto opatření zopakovat. K problematice energetické závislosti Ukrajiny na Rusku a důsledkům tohoto vztahu pro bezpečnostněpolitickou situaci Ukrajiny v této době blíže viz Ustina Markus, „Debt and Desperation“, *Transition* 1, č. 5 (14. dubna 1995): 14–19.

175 *Izvestija*, 7. září 1993.

176 K mediálnímu pozadí summitu v Massandře a bezprostředním ohlasům na něj souhrnně viz Bohdan Nahaylo, „The Massandra Summit and Ukraine“, *RFE/RL Research Report* 2, č. 37 (17. září 1993): 1–6.

na Ukrajině mezitím zvedla bouře nevole. Nevyhlášený vůdce národnědemokratické opozice Vjačeslav Čornovil se vyslovil pro okamžité svolání parlamentu za účelem zahájení procedury vedoucí k sesazení „kapitulantského“ prezidenta. V kolébce ukrajinského nacionalismu, ve Lvově, proběhla protestní shromáždění a padaly návrhy na zorganizování generální stávky.¹⁷⁷ Obdobně dosud jeden z nejvíce loajálních členů Kravčukova týmu, ministr obrany Morozov, který v Massandře prosazoval bezpodmínečné a okamžité zahájení kompletního odchodu všech neukrajinských vojsk z Krymu, zase odmítl pro případ, že by uvažovaná dohoda o Černomořském loďstvu měla být realizována, nést zodpovědnost za obranyschopnost jižního křídla země a podal demisi. Otevřený rozkol uvnitř ukrajinské exekutivy, který setkání na nejvyšší úrovni v Massandře jen odhalilo, se v následujících dnech podepsal svým dílem na pádu Kučmova vládního kabinetu.¹⁷⁸

Ve stínu nalezeného řešení problematiky Černomořského loďstva tak na Ukrajině zůstaly massanderské dohody o jaderných zbraních. Přitom právě jaderné dohody, na rozdíl od nešťastného principu „inventář plus práva na pobyt výměnou za umořování státního dluhu“ (ten se od schůzky v Massandře stal nedílnou součástí všech rusko-ukrajinských rozhovorů ve věci Černomořského loďstva až do května 1997, kdy byl pobyt pětadvacetitisícového ruského kontingentu na Ukrajině původně na dobu dalších dvaceti let legalizován), nelze z ukrajinského pohledu hodnotit jako vyložený neúspěch. Ruská strana v nich, jakkoli nadále odmítala uznat ukrajinský nárok na vlastnictví jaderných komponent ukrajinských zbraní *de iure*, mj. přistoupila na to, že Ukrajině bude *de facto* poskytnuta požadovaná „mírová dividenda“ za odsun jaderných bojových hlavic. Nadále ovšem přetrvávaly rozpory ohledně interpretace dohod v tom, bude-li se uvažovaná kompenzace vztahovat též na taktické zbraně, které byly vyvezeny již v první polovině roku 1992. Ve srovnání s dříve uzavíranými dohodami, které Ukrajině výraznou oporu pro později vznášené nároky na odškodnění za její rozhodnutí dobrovolně se jaderných zbraní zřici nedávaly, tak je možno konstatovat dílčí ústupek Ruska ve prospěch Ukrajiny.

177 *Reuter*, 4. září 1993; *Izvestija*, 7. září 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 9. září 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 10. září 1993.

178 *Nezavisimaja gazeta*, 10. září 1993, 22. září 1993 a 23. září 1993. Massandra nicméně představovala spíše příslovečnou poslední kapku. Hlavní příčiny Kučmova pádu je přirozeně třeba hledat jinde, zejména v katastrofální hospodářské situaci země, s níž se Kučmův kabinet, navzdory plným mocím, který mu byly k tomu účelu uděleny, za celý rok dokázal vypořádat jen velice nepřesvědčivě.

V podepsaném dokumentu, nazvaném Základní principy využitkování jaderných bojových hlavic strategických jaderných sil dislokovaných na Ukrajině, jakož i v příslušné mezivládní dohodě, která specifikovala některé podmínky pro konverzi jaderného materiálu rozvedené v Základních principech,¹⁷⁹ bylo v hrubých rysech vystiženo schéma jaderného odzbrojení Ukrajiny a hmotné kompenzace, jež našlo uplatnění při definitivním vyřešení této otázky o několik měsíců později. Ruská strana se v jmenovaných dohodách zavazovala, že zajistí využitování (tj. transport, skladování a zpracování) jaderných bojových hlavic z Ukrajiny. Podle dohody mělo kompletní zpracování hlavic probíhat v příslušných průmyslových závodech na území Ruské federace. Vysoce obohacený uran, extrahovaný při zpracování demontovaných hlavic, měl být izotopicky rozředen na nízkoobohacený uran a dále využit k mírovým účelům, k výrobě paliva pro civilní atomové reaktory. Za vyvážené hlavice byla Ukrajině přislíbena plná kompenzace ve formě palivových článků pro ukrajinské atomové elektrárny, při vzájemném vyúčtování nákladů a výdajů spojených se samotným využitkováním materiálu vedeném ve světových cenách. Kompenzaci za každou jednotlivou odsunutou hlavici se Rusko zavazovalo poskytnout ve lhůtě ne delší než rok od momentu, kdy daná hlavice překročí státní hranici mezi oběma zeměmi. Pro případ, že bude nízkoobohacený uran získán při zpracování jaderného materiálu z ukrajinských hlavic realizován na světových trzích, předpokládaly principy dále odpovídající odškodnění ve prospěch Ukrajiny, potažmo podíl Ukrajiny na zisku. Uskutečňování samotných dodávek jaderného paliva z Ruska do ukrajinských elektráren nicméně bylo podmíněno tím, že Ukrajina postaví svůj jaderný program pod dozor Mezinárodní agentury pro atomovou energii.¹⁸⁰

Okamžitý praktický význam měla především Dohoda mezi Ukrajinou a Ruskou federací o pořádku garančního servisu a údržby strategických raketových komplexů strategických sil na jejich území.¹⁸¹ V dokumentu byly konkretizovány podmínky, za kterých bude producentům a vývojarům raketových systémů umožněno provádět garanční servis a údržbu

179 Soglašeniye meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Ukrainy ob utilizacii jadernych bojezarjadov, in *Rossijsko-ukrainskije otnošenija*, 197–198; Osnovnyje principy utilizacii jadernych bojezarjadov strategičeskich jadernych sil, dislocirovannyh v Ukraine, in *Rossija – Ukraina. 1990–2000: Dokumenty i materialy: V 2 kn.* Kn. 1: 1990–1995 (Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii; Ministerstvo inostrannyh del Ukrainy) (Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2001), 255–256.

180 Ibid.

181 Soglašeniye meždu Rossijskoj Federacijej i Ukrajinoj o porjadke osušestvlenija garantijnogo i avtorskogo nadzora za ekspluatacijej strategičeskich raketnyh kompleksov strategičeskich sil, raspoložennyh na ich territorijach, in *Rossija–Ukrajina. 1990–2000*, 257–259.

rozvinutých systémů, které se nacházejí na území druhé strany. Jmenovaná dohoda, jako jediný z dokumentů uzavřených v Massandře, vstoupila v platnost v moment podpisu.¹⁸²

Nezbytný předpoklad pro zahájení výše naznačeného procesu ovšem musela nejprve tvořit nějaká dohoda, v níž by se Ukrajina zavazovala vůbec k samotnému odsunu diskutovaných hlavic. Takové ujednání bylo obsaženo v Protokolu o odsunu všech jaderných bojových hlavic strategických jaderných sil rozmístěných na Ukrajině do Ruské federace.¹⁸³ Ze skutečnosti, že text natolik zásadního dokumentu nebyl bezprostředně po schůzce publikován a že ani nikdo ze zúčastněných aktérů ve svých vyjádřeních pro sdělovací prostředky na existenci protokolu zvláště neupozorňoval, je možno usuzovat, že měl být držen v tajnosti.¹⁸⁴ Přesto text dokumentu, či spíše ta z jeho verzí, která zohledňovala změny vnesené do předtištěného textu ručně (bližší ukrajinskému stanovisku), záhy pronikl vinou indiskrece ukrajinské strany na veřejnost, což nepřispělo k utišení mezitím mezi Moskvou a Kyjevem zahájených slovních přestřelek ve věci výkladu avizovaných dohod (zatím rovněž nepublikovaných) o Černomořském loďstvu.

Kritická pasáž ukrajinské verze protokolu jmenovitě uváděla, že „po ratifikaci smlouvy START I v Nejvyšší radě Ukrajiny vláda Ukrajiny zajistí ve lhůtě ne delší než 24 měsíců od data ratifikace transfer jaderných bojových hlavic strategických jaderných sil rozmístěných na území Ukrajiny, které podléhají smlouvě, do Ruské federace za účelem demontáže a likvidace těchto hlavic“. Ruské ministerstvo zahraničních věcí, s dvou-týdenním zpožděním, ovšem platnost protokolu anulovalo, neboť byl poté, co jej podepsal předseda ruské vlády Viktor Černomyrdin, údajně změněn.¹⁸⁵ Původní text protokolu Rusko nezveřejnilo. V oficiálních

182 Ani tato dohoda, na jejímž základě Ruská federace fakticky přebírala odpovědnost za technický stav ukrajinských jaderných zbraní, nezabránila tomu, aby o několik dní později, sotva dohody z Massandry zkrachovaly, bylo zahájeno druhé kolo známých dohadů ohledně ekologické bezpečnosti jaderných zbraní na Ukrajině. K incidentu s údajně naměřenou zvýšenou teplotou ve skladech s odňatými leteckými střelami v Pervomajsku viz *Izvestija*, 15. září 1993; *Izvestija*, 16. září 1993. Oficiální stanovisko ruského ministerstva zahraničí viz Zajavlenije predstavitelja MID Rossijskoj Federacii 5 oktjabrja, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 21–22 (listopad 1993): 38.

183 Protocol on the Withdrawal of All Nuclear Warheads of Strategic Nuclear Forces Deployed in Ukraine to the Russian Federation, *RFE/RL Research Report* 3, č. 4 (28. ledna 1994): 6. Odtud i následující citace. (Kurzivou dále vyznačeny rozdíly mezi jednotlivými verzemi dokumentu.) Příslušné oficiální edice dokumentů připravené ruským ministerstvem zahraničních věcí kritický protokol z Massandry neobsahují.

184 V oficiálním zápisu ze schůzky není o protokolu ani zmínky. Viz Sovmestnoje rossijsko-ukrainskoje kommjunike, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 19–20 (říjen 1993): 44.

185 Briefing 21 sentjabrja. Briefing provodil direktor Departamenta informacii i pečati MID RF G. B. Karasin, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 19–20 (říjen 1993): 72–73.

prohlášeních však jako jeden z výsledků massanderské schůzky začalo prezentovat dohodu obou stran, podle které „po ratifikaci smlouvy START I v Nejvyšší radě Ukrajiny vláda Ukrajiny zajistí ve lhůtě ne delší než 24 měsíců od data ratifikace transfer *všech* jaderných bojových hlavic strategických jaderných sil rozmístěných na území Ukrajiny do Ruské federace za účelem demontáže a likvidace těchto hlavic“.¹⁸⁶ Následující vyjádření ukrajinského ministerstva zahraničí zase ruský výklad událostí popřelo s tím, že uvedené změny byly provedeny ještě v přípravné etapě, za přítomnosti zástupců ruské strany a s jejich vědomím.¹⁸⁷

Do jaké míry odpovídá vysvětlení jedné nebo druhé strany skutečnosti, se v tomto kontextu jeví jako druhořadé. Již jen obviňování z dodatečného upravování dokumentů a následné vyvracení takovýchto obvinění prostřednictvím sdělovacích prostředků neposilovala vzájemnou důvěru. Spíše naopak. Znovu dosvědčovala, že třenice ve vztazích mezi oběma státy mají hlubší kořeny a že daleko přesahují problematiku jaderných zbraní. Za této situace ukrajinský prezident realisticky odhadl, jakou by měly dohody v převládající atmosféře šanci na schválení, a ani je nepředložil parlamentu k ratifikaci. Veřejné projednávání dohod by bylo pravděpodobně vedlo pouze k další diskreditaci jeho osoby. Vládní krizi se však v Kyjevě po několika dnech vzrušených parlamentních debat podařilo utlumit kompromisním jmenováním nového, přechodného vládního kabinetu v čele s úřadujícím premiérem Jefimem Zvjagilským a spolu s tím také vyhlášením předčasných parlamentních i prezidentských voleb na březen a duben, resp. červen příštího roku.

V Moskvě se oproti tomu rozřešení do určité míry analogického sporu mezi jednotlivými větvemi státní moci neobešlo bez asistence ozbrojených složek.

186 *RFE/RL News Briefs*, 20. září 1993; Zajavlenije predstavitelja MID Rossii, in *Rossijsko-ukrajinskije otnošenija*, 199. Tento posun přirozeně zásadně mění význam dohod, jelikož dle interpretace odzbrojovacích závazků Ukrajiny vyplývajících ze smlouvy START, jaká se v posledních měsících začala na Ukrajině prosazovat, nespádaly pod působnost smlouvy všechny jaderné zbraně rozmístěné na území republiky, nýbrž jen jejich poměrná část.

187 Spekulace ohledně okolností podpisu protokolu viz John W. R. Lepingwel, „Negotiations over Nuclear Weapons: The Past as Prologue?“, *RFE/RL Research Report* 3, č. 4 (28. ledna 1994), zejména str. 6–8.

Vojenská doktrína Ukrajiny

Během neveřejného zasedání 19. října 1993 Nejvyšší rada Ukrajiny bez větších diskuzí schválila vojenskou doktrínu státu,¹⁸⁸ jejíž návrh stačil ministr obrany Morozov předložit parlamentu ještě před podanou rezignací. Doktrína byla výrazem radikalizace bezpečnostní politiky Ukrajiny za dva roky existence nezávislého státu a do rusko-ukrajinských vztahů vnášela nemalý konfrontační náboj. Oproti oběma dříve projednávaným návrhům, vráceným v říjnu 1992 a v dubnu 1993 k přepracování, obsahovala dvě podstatné změny.

Do textu dokumentu nakonec byla zabudována definice tzv. „potenciálního nepřítele“. Zněla: „Za svého potenciálního nepřítele bude Ukrajina považovat stát, jehož soustavná politika představuje pro Ukrajinu vojenské nebezpečí, vede k vměšování do vnitřních záležitostí Ukrajiny, k útokům proti její územní celistvosti a národním zájmům.“ Citovaná pasáž nápadně připomínala nejedno oficiální prohlášení nejvyšších ukrajinských činitelů, jimiž již dříve komentovali některé kroky ruské strany. A nepochybně i analytická oddělení silových struktur v Ruské federaci dokázala dešifrovat, který reálně existující stát dokonale naplňuje výše stanovená formální kritéria.

Co se však neomezovalo na úroveň ryze dvojstranných rusko-ukrajinských vztahů a vzbuzovalo pozornost širšího publika, zejména členů tzv. jaderného klubu, byla poměrně výrazná část doktríny věnovaná postoji státu k jaderným zbraním. Ukrajina zde, „uvědomujíc si katastrofální důsledky jaderné války pro celé lidstvo“, vyjadřovala, že „považuje použití jaderných zbraní za nepřípustné“ a že „ve své zahraničněpolitické činnosti aktivně vystupuje za všeobecné jaderné odzbrojení“. Čteme dále: „Stavši se silou historických okolností vlastníkem jaderných zbraní, které zdědila po bývalém SSSR, Ukrajina nikdy nesankcionuje jejich použití a vylučuje hrozbu použití jaderných zbraní z arzenálu své zahraniční politiky.“ V obecné rovině tu rovněž, ve vrcholném oficiálním dokumentu již po několikáté, zopakovala svůj perspektivní „záměr stát se v budoucnosti nejaderným státem“. Ovšem praktické naplnění tohoto záměru nebylo prohlášeno bezpodmínečným: „Ukrajina spojuje snížení a likvidaci jaderných zbraní rozmístěných na jejím území s adekvátními kroky ostatních jaderných států a s poskytnutím spolehlivých garancí pro její bezpečnost ze strany těchto států a světového společenství.“ Ani

188 Postanovia Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro Vojennu doktrynu Ukrajiny, *Holos Ukrajiny*, 29. října 1993. Odtud i následující citace. K okolnostem viz také *Nezavisimaja gazeta*, 21. října 1993.

poslední formulace se přitom nedostávala do rozporu s interpretací, jaká se začala na Ukrajině prosazovat v posledních měsících, ohledně rozsahu odzbrojovacích závazků vyplývajících pro Ukrajinu z podpisu lisabonského protokolu k smlouvě START, potažmo ze samotné smlouvy.¹⁸⁹

Sázky se zvyšují

Vyjasnění postoje politického vedení Ukrajiny ve věci jaderného odzbrojení, poté co Nejvyšší rada přijala vojenskou doktrínu, v níž byla tato otázka podle některých názorů upravena nejednoznačně, se pak stalo i hlavním cílem oficiální návštěvy amerického státního tajemníka Warrena Christophera v ukrajinské metropoli poslední týden v říjnu 1993. Do Kyjeva Christopher dorazil z Alma-Aty, kde se mu dostalo osobního ujištění kazašského vůdce, že jeho země do konce roku přistoupí k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderná strana.¹⁹⁰ A když i všechny ostatní zúčastněné strany tak již učinily, zůstávala Ukrajina poslední zemí, která s podobným krokem dosud otálela. Přitom právě zdárnou ratifikací smlouvy START a schválením Smlouvy o nešíření jaderných zbraní ze strany všech dotčených států podmiňovaly Rusko i Spojené státy plnění některých podepsaných odzbrojovacích dohod, potažmo pokračování procesu globálního jaderného odzbrojení.

Christopher během rozhovorů s nejvyššími představiteli dal ukrajinské straně vyhlídku na finanční asistenci ze strany Spojených států. Konkrétně tlumočil nabídku již rok avizovaných 175 milionů dolarů jako příspěvek na pokrytí samotného jaderného odzbrojení Ukrajiny, vyčleněných v rámci tzv. Nunn-Lugarova fondu, stejně jako dodatečných 155 milionů dolarů formou přímé finanční pomoci k překonání hospodářské krize a k zahájení tržních reforem. Příslušné prostředky měly být podle příslibu americké strany uvolněny okamžitě, jakmile ukrajinský parlament schválí přistoupení země k oběma smlouvám.

189 Zahrnutí citovaných pasáží, prakticky identických s formulacemi z již rozebírané červencové zahraničněpolitické koncepce, do výsledné podoby dokumentu samozřejmě nemění nic na tom, že vojenská doktrína Ukrajiny, na rozdíl od některých jiných států regionu, měla ryze defenzivní charakter. Rozbor vybraných ustanovení ukrajinské vojenské doktríny viz Charles Dick, „The Military Doctrine of Ukraine“, *Jane's Intelligence Review* 6, č. 3 (březen 1994): 117–119.

190 *Nezavisimaja gazeta*, 26. října 1993. Nejvyšší sověť Republiky Kazachstán nakonec schválil přistoupení země k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní dne 13. prosince 1993 u příležitosti oficiální návštěvy viceprezidenta Spojených států Alberta Gorea v této středoasijské republice. Téhož dne, po Goreově odchodu ze sálu, předčasně ukončil svoji činnost. Viz *Nezavisimaja gazeta*, 9. prosince 1993 a 10. prosince 1993; *Izvestija*, 15. prosince 1993.

Ukrajiništi představitelé naproti tomu upřednostňovali myšlenku dřívějšího uzavření závazného mezinárodněprávního dokumentu, nejlépe trojstranné dohody mezi Ruskem, Spojenými státy a Ukrajinou, v němž by byly ošetřeny otázky širší bezpečnostní a hospodářské agendy. Taková dohoda by pak, podle názoru ukrajinské vlády, mohla vytvořit vhodný základ pro následné definitivní jaderné odzbrojení. „Čím rychleji bude problém [bezpečnostních] garancí a finanční pomoci vyřešen,“ vysvětloval ukrajinský ministr zahraničí Zlenko, „tím rychleji Ukrajina vyplní své závazky.“¹⁹¹

Pořadí uvažovaných kroků, jak byly navrhovány ukrajinskou exekutivou, podpořil v rozhovoru se zástupcem americké administrativy rovněž předseda Nejvyšší rady Ivan Pljušč. Jak ten zdůvodňoval svůj názor, „až poté se podaří přesvědčit většinu poslaneckého sboru, aby ratifikovala dokumenty“. V rozhovoru s americkým státním tajemníkem předseda ukrajinského parlamentu také zmínil předpokládanou výši nákladů na samotné odzbrojení, pro které Ukrajina momentálně není s to sama alokovat potřebné zdroje. Odhadl ji na pět miliard amerických dolarů.¹⁹²

Jediným hmatatelným výsledkem Christopherovy návštěvy tak zůstal Kravčukův příslib, že ještě v průběhu listopadu znovu předloží Nejvyšší radě obě smlouvy k projednání.

Americký zástupce přesto dal před svým odletem z Kyjeva ukrajinským hostitelům celkem zřetelně na srozuměnou, co může následovat, pokud se Nejvyšší radě nezdaří v brzké době ratifikovat obě smlouvy: „Lpění na jaderných zbraních oslabí, a ne že posílí, vaši bezpečnost. Zkomplikuje a, dost možná, ohrozí proces integrace [Ukrajiny] v světové společenství demokratických národů, která představuje jedinou reálnou garanci bezpečnosti Ukrajiny.“¹⁹³

Vojenská doktrína Ruské federace

Demokratické státy, ve snaze aby na mezinárodní scéně, třeba v očích svých sousedů, působily věrohodně, obvykle zveřejňují svoji vojenskou

191 *Izvestija*, 27. října 1993.

192 *Nezavisimaja gazeta*, 27. října 1993. Ministr zahraničních věcí Zlenko se během rozhovorů s americkým státním tajemníkem přidržoval nižšího odhadu celkových nákladů na samotné odzbrojení Ukrajiny, s nímž ukrajinská exekutiva operovala již dříve (2,8 miliardy USD). Jakákoli interpretace uváděných částek je však problematická, pokud není známo, zda je jimi myšlena hrubá nebo čistá hodnota, co všechno je v nich započteno, atp. Podobné odhady se podle dostupných informací neopíraly o žádný publikovaný rozbor.

193 *Izvestija*, 27. října 1993.

doktrínu. V ní mj. nastiňují svoji představu o tom, jakou podobu soužití s jinými členy mezinárodního společenství upřednostňují, a do určité míry i předjímají, jaké kroky v bezpečnostní oblasti od nich ostatní mohou očekávat. Jako takové tudíž přijetí podobného vrcholného programového dokumentu představuje politický akt, jehož význam přesahuje hranice toho kterého státu. Skutečnost, že Ruská federace nepublikovala plný text doktríny, ale jen její „hlavní zásady“,¹⁹⁴ nejspíš nezvyšovala důvěryhodnost Ruska v zahraničí. Načasování tohoto kroku, vedle výsledné podoby doktríny, jejího znění, napovídá, do jaké míry se mohlo jednat o vynucený ústupek prezidenta Jelcina vůči konzervativním armádním špičkám, jimž byl zavázán za loajalitu, kterou k němu zachovaly při mimoústavním, násilném rozehnutí parlamentu v prvních říjnových dnech roku 1993.¹⁹⁵

Obsah dokumentu z 2. listopadu 1993 odrážel nálady a myšlení, které zrovna převažovaly v ruských nejvyšších vojenských a politických kruzích. A obdobně jako koncepce zahraniční politiky Ruské federace, schválená na jaře téhož roku,¹⁹⁶ doktrína jen dodatečně podtrhovala potvrzení linie Ruské federace vůči ostatním postsovětským republikám, jehož praktické projevy (mj. posilování institucionálního rámce Společenství nezávislých států ve všech oblastech činnosti organizace, tlak na vlády ostatních nástupnických států, tak aby byly přijaty změny právního řádu toho kterého státu dovolující zavedení institutu dvojího občanství, nebo diplomatická ofenziva v OSN a v KBSE za účelem získání mezinárodního mandátu legitimujícího již probíhající, jakož i perspektivní „mírotvorné“ operace ruské armády v zemích společenství) byly patrný přinejmenším od prvních měsíců roku 1993.¹⁹⁷ Doktrína např. mezi

194 Osnovnyje položeniija Vojennoj doktriny Rossijskoj Federacii, *Izvestija*, 18. listopadu 1993. Odtud i následující citace. Skutečnost, že publikované „zásady“ ve většině ohledů splňují obvyklé náležitosti dokumentu takové povahy, nám dovoluje, abychom o nich přesto hovořili jako o vojenské doktríně.

195 James F. Holcomb, „The Implications of Russia's Military Doctrine“, in *Russia's New Doctrine: Two Views*, James F. Holcomb, Michael M. Boll (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1994), 6 (stránky nečíslovány); Charles Dick, „The Military Doctrine of the Russian Federation“, *Jane's Intelligence Review*, Special Report, č. 1 (leden 1994): 1.

196 Výtah koncepce zahraniční politiky Ruské federace v deníku *Nezavisimaja gazeta*, 29. dubna 1993. K praktickým implikacím koncepce blíže viz Bohuslav Litera, „Kozyrevova doktrína – ruská varianta Monroeovy doktríny“, *Mezinárodní vztahy*, č. 4 (1994): 65–71.

197 K možné periodizaci zahraniční politiky Ruské federace vůči zemím postsovětského prostoru po rozpadu státu a k stručné charakteristice vyčleněných etap viz Bohuslav Litera, „Problémy spolupráce a integrace zemí postsovětského prostoru“, in *Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik*. Bohuslav Litera, Luboš Švec, Jan Wanner, Bohdan Zilynskyj (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998), 7–31. K novým tendencím v ruské zahraniční politice vůči zemím postsovětského prostoru od roku 1993 blíže viz Suzanne Crow, „Russia Asserts Its Strategic

zdroji vnějšího vojenského ohrožení státu jmenovala „potlačování práv, svobod a oprávněných zájmů občanů Ruské federace v jiných státech“. Ruské vedení si tím de facto vyhrazovalo „právo“ na intervenci ve státech „blízkého zahraničí“, pro případ že by se jejich vývoj rozcházel s bezpečnostními zájmy Kremlu. Podobný nárok, nyní již zakotvený v oficiálním dokumentu takové povahy, logicky nabádal představitele v sousedních metropolích k zvýšené ostražitosti a znovu nastoloval bolestivou otázku, nakolik je Moskva vůbec ochotna akceptovat nezávislost druhých bývalých sovětských republik.¹⁹⁸

Patrně nejvíce ovšem stála za povšimnutí zvláštní část dokumentu zabývající se politikou státu v oblasti jaderných zbraní. Ruská federace se zde totiž zavazovala, že „nepoužije své jaderné zbraně proti žádnému státu, který přistoupil k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968 jako stát, který nedisponuje jadernými zbraněmi, kromě těchto případů:

a) ozbrojeného útoku takového státu, který je vázán spojeneckou smlouvou se státem disponujícím jadernými zbraněmi, na Ruskou federaci, její území, ozbrojené síly a ostatní vojska nebo na její spojence;

b) společných akcí takového státu a státu disponujícího jadernými zbraněmi při uskutečnění nebo podpoře vpádu nebo ozbrojeného útoku na Ruskou federaci, její území, ozbrojené síly a ostatní vojska nebo na její spojence“.

Citovaná pasáž znamenala dramatický odklon Moskvy od doktríny odmítající první jaderný úder (non-first-use policy), proklamované sovětskými vůdci od počátku osmdesátých let. Tento posun, snad reflektující tehdejší všeobecně známý stav bojové pohotovosti a akceschopnosti ruských konvenčních sil v souvislosti s dezintegrací Sovětského svazu, ukázal, jak důležitý význam začal být ruskými elitami připisován jadernému arzenálu v rámci strategie odstrašení cizí agrese.¹⁹⁹ Kromě jiného však

Agenda“, *RFE/RL Research Report 2*, č. 50 (17. prosince 1993): 1–8. K „mírotvorným“ aktivitám ruské armády v postsovětském prostoru uceleně viz Roy Allison, *Peacekeeping in the Soviet Successor States* (Paris: Institute for Security Studies, Western European Union, November 1994) (Chaillot Papers, 18).

198 Zmírnění dikce daného bodu oproti odpovídající formulaci z dřívějšího návrhu doktríny, předloženého ruskou generalitou v květnu 1992, ve kterém se dokonce hovořilo o zájmech občanů Ruska a „těch, kteří se etnicky a kulturně identifikují s Ruskem“, mohlo na nepříznivé odezvě ze zahraničí málo co změnit. Viz John Lough, „The Place of the ‚Near Abroad‘ in Russian Foreign Policy“, *RFE/RL Research Report 2*, č. 11 (12. března 1993): 27.

199 K pocítované škodlivosti dalšího oslabování jaderných komponentů ruského odstrašení viz i dobové analytické materiály vydávané vlivnou Radou pro zahraniční a obrannou politiku, např. *Strategija dlja Rossii – 2*. Tezisy Soveta po vnešnej i oboronnoj politike, *Nezavisimaja gazeta*, 24. května 1994.

uvedenou formulací zřejmě ruská strana zamýšlela také přimět Ukrajinu, stát, který se dosud nestal signatářem Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a na jehož území se nacházel značný jaderný arzenál, nárokováný Ruskem, aby tak co nejdříve učinila, a znovu ji odradit od eventuálního pokusu převzít jaderné zbraně dislokované na jejím území pod vlastní operační kontrolu. I pro takový případ doktrína implikovala možnost preemptivního jaderného úderu.²⁰⁰

Podmínečná ratifikace smlouvy START

Prezident Kravčuk, jak o tom naposledy ujistil americké představitele, skutečně předložil příslušnému parlamentnímu výboru obě smlouvy k projednání. Ten bez většího prodlení vyslechl vládu s důvodovou zprávou, na základě toho znovu přezkoumal smlouvu START a s připomínkami ji doporučil Nejvyšší radě ke schválení. „Nesetkavše se s adekvátní reakcí světového společenství na žádost o poskytnutí spolehlivých garancí pro [národní] bezpečnost, nedostavše odpovídající finanční asistenci ani kompenzaci za jaderné bojové hlavice,“ objasňoval vzápětí ruské odborné veřejnosti ministr zahraničních věcí Ukrajiny Zlenko postup svého parlamentu, „poslanci neshledali za tohoto stavu možným řešit otázku přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní.“²⁰¹ Usnesení Nejvyšší rady Ukrajiny o ratifikaci smlouvy START bylo přijato na uzavřeném zasedání ukrajinského parlamentu 18. listopadu 1993, když prošlo slušnou

200 Právě takovou interpretaci poslední citované pasáže doktríny podávají např. někteří přední ruští analytici z kruhu prezidentových bezpečnostních poradců. Viz Sergei Karaganov, „Evolution of the Russian Defence and Nuclear Policy“, in *Arms Control & Security in the Middle East & the CIS Republics*, ed. T. A. Couloumbis & T. P. Dokos (Athens: ELIAMEP 1995), 222; Vladimir Orlov, „Russia’s Nuclear Concept“, *Ibid.*, 228–230. Vzhledem k tomu, že si Rusko v dokumentu vyhrazovalo právo prvního jaderného úderu nejen proti Ukrajině (bezpodmínečně proti všem jaderným mocnostem a nesignatářským zemím Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a za určitých, s ohledem na faktickou dislokaci ozbrojených sil Ruské federace ve státech „blízkého“ i „vzdáleného“ zahraničí poměrně pružných podmínek také proti zbytku světa), ovšem nemusíme roli Ukrajiny v ruských obranných konceptech přeceňovat. Skutečnost, že stávající okolnosti nedovolovaly Rusku nadále se spoléhat na vlastní schopnost druhého (odvetného) úderu, zároveň mohla nasvědčovat tomu, že ani strategické síly odstrašení někdejšího Sovětského svazu nezůstaly v souvislosti s dezintegrací státu ušetřeny některých otřesů. Podobně viz např. John W. R. Lepingwell, „Is START Stalling?“, in *The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia*, ed. George Quester (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1995) (The International Politics of Eurasia, 6), zejména str. 104–109.

201 Anatolij Zlenko, „Vnešnjaja politika Ukrainy: principy formirovanija i problemy realizacii“, *Meždunarodnaja žizn’*, č. 12 (1993): 8.

většinou 254 hlasů, proti devíti nesouhlasným, při třiceti abstencích.²⁰² Počet poslanců, kteří při rozhodujícím čtení smlouvu nepodpořili, se tedy ani zdaleka nepřiblížil počtu těch, kteří již dříve veřejně projevovali vážné výhrady k smlouvě. Teprve bližší rozbor toho, co konkrétně a jakým způsobem bylo odsouhlaseno, může osvětlit zdánlivě překvapivou řeč čísel.

V prvním bodě usnesení Nejvyšší rada zdůrazňovala vlastnická práva Ukrajiny na „veškeren majetek strategických a taktických jaderných sil rozmístěných na území Ukrajiny, včetně jejich jaderných bojových hlavic“. Právní základ pro tento nárok, bez kterého by bylo možno těžko vznášet požadavky na případné finanční nebo jiné odškodnění za pocitovanou újmu způsobenou Ukrajině v souvislosti s tím, že se hodlá jaderného arzenálu zřici, vyvozovali ukrajinští zástupci z ustanovení Vídeňské úmluvy o sukcesi států ve vztahu k státnímu majetku, státním archivům a státním dluhům, jakož i z řady vnitrostátních právních aktů Ukrajiny.

Klíčová pasáž dokumentu, bod č. 2, zněla stručně: „Ukrajina se necítí být vázána článkem V lisabonského protokolu.“ Ukrajinští poslanci tímto explicitně popírali sílu jediného přijatého mezinárodněprávního závazku, z kterého snad bylo možno implicitně dovozovat, že již v okamžiku podpisu protokolu byla Ukrajina nejaderným státem ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, a který zavazoval Ukrajinu stvrdit tento status formou přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako stát, který nedisponuje jadernými zbraněmi, v nejkratší možné době.²⁰³ To zároveň umožňovalo Ukrajině přehodnotit rozsah odzbrojovacích závazků vyplývajících pro Ukrajinu ze samotné smlouvy START.²⁰⁴

V dalších odstavcích Ukrajina z osobovaného titulu vlastníka uvedených zbrojních systémů nejprve opětovně potvrzovala převzetí administrativního řízení nad strategickými jadernými silami dislokanými na jejím území. Stejně tak ujišťovala národy světa o vědomí své „vysoké zodpovědnosti“, s níž nedopustí, aby tyto zbraně byly použity.

202 Postanova Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro ratyfikaciju Dohovoru miž Sojuzom Radjans'kich Socialistyčnych Respublik i Spolučenymy Štatamy Ameryky pro skoročennja i обмеžennja stratehičnych nastupal'nych ozbrojen', pidpysano u Moskvi 31 lypnja 1991 roku, i Protokolu do n'oho, pidpysano u Lisaboni vid imeni Ukrajiny 23 travnja 1992 roku, *Verhovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=3624-12&print=1>. Odtud i následující citace. K okolnostem viz také *Nezavisimaja gazeta*, 20. listopadu 1993.

203 Právě vyvázání Ukrajiny z ustanovení kritického článku lisabonského protokolu vyvolalo, více než cokoli jiného, v zahraničí vážné pochybnosti o upřímnosti ukrajinských aspirací stát se nejadernou zemí.

204 Viz níže bod č. 6 usnesení.

Následovala řada poměrně tvrdých podmínek, na jejichž vyplnění Nejvyšší rada Ukrajiny vážala provedení výměny ratifikačních listin k smlouvě START, a tedy i vstup smlouvy v platnost:

„5. Ukrajina, jsouc státem vlastním jaderné zbraně, bude směřovat k nejadernému statusu a postupně se zbavovat jaderných zbraní rozmístěných na jejím území, při předpokladu že obdrží spolehlivé garance pro svoji národní bezpečnost, v kterých se jaderné státy zaváží, že nikdy nepoužijí proti Ukrajině jaderné zbraně, nenasadí proti ní konvenční ozbrojené síly ani se neuchýlí k hrozbě silou, budou respektovat územní celistvost, jakož i nedotknutelnost hranic Ukrajiny, a zdrží se [vykonávání] hospodářského nátlaku pro účely vyřešení jakýchkoli sporných otázek.

6. Snížení a následná likvidace strategických útočných zbraní rozmístěných na území Ukrajiny budou uskutečňovány v souladu se Smlouvou o snížení a omezení strategických útočných zbraní z 31. července 1991 a článkem II lisabonského protokolu v tom smyslu, že likvidaci podléhá 36 procent nosičů a 42 procent bojových hlavic. To nevyklučuje možnost likvidace dalších nosičů a bojových hlavic podle procedur, jaké mohou být stanoveny Ukrajinou.²⁰⁵

7. Ukrajina plní své závazky vyplývající ze smlouvy [START] ve lhůtách předpokládaných smlouvou, vycházejíc z právních, technických, finančních, organizačních a jiných možností, při patřičném zajištění jaderné a ekologické bezpečnosti. S ohledem na nynější krizový stav ekonomiky Ukrajiny je vyplnění těchto závazků možné jen za předpokladu poskytnutí dostatečné mezinárodní finanční a technické pomoci.

8. [...].

9. Jelikož demontáž a likvidace jaderných bojových hlavic rozmístěných na území Ukrajiny jsou vykonávány za jejími hranicemi, bude Ukrajina provádět bezprostřední dohled nad těmito procesy s cílem zajistit, že jaderné komponenty těchto bojových hlavic nebudou využity při opětovné výrobě jaderných zbraní.

10. Podmínky a pořádek předání jaderných bojových hlavic za účelem jejich demontáže a likvidace se určí zvláštní dohodou nebo doho-

205 Vyjádřený procentuální podíl ukrajinská strana stanovila na základě vágního ustanovení čl. II lisabonského protokolu, předpokládajícího (blíže nespecifikované) rozdělení odzbrojovacích závazků bývalého SSSR daných smlouvou mezi dotyčné čtyři nástupnické státy. Nejvyšší ukrajinský představitel se přitom již v minulosti nechali při různé příležitosti slyšet, že jako první budou, s ohledem na ekologická rizika spjatá s udržováním přesluhujících zbraňových systémů v bojové pohotovosti, eliminovány starší rakety s příslušnými hlavicemi, tj. rakety typu SS-19, shodou okolností vyráběné v Rusku.

dami, které budou předpokládat navrácení komponent jaderných zbraní Ukrajině za účelem jejich využití k mírovým účelům nebo kompenzaci jejich hodnoty. Podmínky ohledně kompenzace se vztahují i na taktické jaderné zbraně, které byly vyvezeny z území Ukrajiny do Ruska v roce 1992.

11. Vycházejíc z toho, že se Ukrajina bezprostředně neúčastnila rozhovorů o vypracování smlouvy, [Nejvyšší rada se usnáší] doporučit prezidentu Ukrajiny a vládě Ukrajiny provést rozhovory s příslušnými státy a mezinárodními organizacemi:

- 1) o mezinárodních garancích pro národní bezpečnost Ukrajiny;
- 2) o podmínkách hospodářské, finanční a vědecko-technické pomoci pro vykonání závazků vyplývajících ze smlouvy;
- 3) o garanční a autorské obsluze jaderných bojových hlavic a bojových raketových komplexů;
- 4) o přezkoumání podmínek financování inspekční činnosti, jak je to předpokládáno smlouvou;
- 5) o možnostech využití šachetních odpalovacích zařízení k mírovým účelům pod spolehlivým dohledem;²⁰⁶
- 6) o podmínkách využití zbrojních štěpných materiálů vyloučených v důsledku likvidace jaderných zbraní;
- 7) o garancích kompenzace za materiální bohatství komponent jaderných zbraní.

12. [...].

13. [...].“

Také poslední věta usnesení, znovu relativizující junktim mezi oběma smlouvami, naznačovala, že ani případnou zdárnou ratifikací smlouvy START se otázka jaderných zbraní na Ukrajině nevyčerpává: „Vstup smlouvy v platnost a realizace smlouvy otevře Nejvyšší radě Ukrajiny cestu k vyřešení otázky o přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z 1. července 1968.“ Jinými slovy, projednávání Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, a tím i eventuální konečné rozhodnutí o budoucím, nejaderném statusu země a mezinárodněprávní zakotvení takového statusu bylo odsunuto na neurčito. A jelikož Rusko vázalo výměnu ratifikačních listin k smlouvě START mj. právě na přistoupení Ukraji-

206 Smlouva START pro to, aby daný nosič s příslušnými hlavicemi mohl být pokládán pro účely smlouvy za zničený, vyžaduje v případě mezikontinentálních balistických střel destrukci silou. Ukrajinská strana odůvodňovala svůj požadavek na výjimku z tohoto ustanovení údajně neúnosným zvýšením nákladů na samotné odzbrojení, stejně jako obavami z negativních dopadů předpokládané demolice šachet na životní prostředí. Avšak ani Rusko ani Spojené státy nebyly připraveny diskutovat s Ukrajinou o znovuošetření jednotlivých ustanovení smlouvy.

ny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, byla tím realizace smlouvy START, jakož i dalších, na ni navazujících odzbrojovacích dohod, prakticky zablokována.²⁰⁷

Podobná ratifikace smlouvy START přirozeně nemohla být dotčenými stranami akceptována, a to již jen z toho důvodu, že některé výhrady obsažené v doprovodné rezoluci se asi skutečně neslučovaly s cíli lisabonského protokolu. V ostře laděném prohlášení ruské vlády, vydaném následující týden, se dokonce, třebaže ne zcela přesně, hovořilo o „hrubém porušení mezinárodních závazků“ ze strany Ukrajiny.²⁰⁸ Nepřímo označujíc Ukrajinu za proliferátora, ruská exekutiva oznamovala, že spolu se solidárními členy jaderného klubu bude iniciovat v dané záležitosti rozsáhlou diplomatickou aktivitu na mezinárodní scéně. „Jednostranné kroky Ukrajiny, které se dotýkají zájmů všech států, mohou vyžadovat, aby mezinárodní společenství přijalo opatření, včetně těch v rámci Rady bezpečnosti OSN, s cílem nedopustit podkopání procesu jaderného odzbrojení, strategické stability a režimu nešíření jaderných zbraní,“ pravilo se mj. v prohlášení rady ministrů vlády Ruské federace z 25. listopadu 1993.²⁰⁹ Zhruba ve stejnou dobu, s nadcházející zimou přede dveřmi, přinesly některé sdělovací prostředky s odvoláním na vysoké činitele ruského ministerstva zahraničních věcí zprávu o tom, že jako možná odvěta za hlasování Nejvyšší rady Ukrajiny je vůdci v Kremle zvažováno uvalení hospodářských sankcí na Ukrajinu v podobě omezení dodávek zemního plynu.²¹⁰ O další dva týdny později vystoupil šéf ruské diplomacie Kozyrev osobně s varováním, že Rusko „nedovolí“, aby se na jeho hranicích vynořila nová jaderná velmoc.²¹¹

Tlak na Ukrajinu nicméně stupňovaly i státy Západu. Sotva stačili ukrajinští diplomaté vstřebat všechny dotazy, jimž byli pro postoj Nejvyšší rady vystaveni během římského zasedání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, stal se nejnovější vývoj událostí na Ukra-

207 Souhrnně k celé akci viz Dunbar Lockwood, „Ukrainian Rada Ratifies START I, But Adds 13 Conditions for Approval“, *Arms Control Today* 23, č. 10 (prosinec 1993): 17, 26.

208 Citovaný názor je poněkud zavádějící, když se více než o smluvní, mezinárodněprávní závazky Ukrajiny opírá o osobní ujišťování vrcholných ukrajinských představitelů nebo o parlamentní deklarace záměru, jakkoli časté. Vzhledem k tomu, že Ukrajina příslušné smlouvy řádně neratifikovala, a ty tedy ve vztahu k Ukrajině dosud nenabýly účinnosti, celkem logicky je, alespoň podle našeho názoru, nemohla ani porušit. Důvěryhodnost takto vystupujícího státu je samozřejmě věc druhá.

209 Zajavlenije Soveta ministrov Pravitel'stva Rossijskoj Federacii 25 nojabrja 1993 goda, in *Rossijsko-ukrainskije otnošenija*, 202–203.

210 *Izvestija*, 23. listopadu 1993.

211 *RFE/RL Daily Report*, 8. prosince 1993.

jině také jedním z hlavních témat probíraných na bruselské schůzce ministrů zahraničních věcí členských států NATO. Představitelé aliance zde rozhodně odsoudili poslední rezoluci ukrajinského parlamentu. Trvali na rychlém a bezpodmínečném jaderném odzbrojení Ukrajiny, vznesené požadavky na poskytnutí mezinárodních bezpečnostních garancí a finanční kompenzace odmítli jako neopodstatněné.²¹² Šéf německé diplomacie Klaus Kinkel při této příležitosti nazval Ukrajinu „zlobivým dítětem Evropy“. Kultivovaný ministr zahraničí Spojeného království Douglas Hurd se zase nechal citovat, že Kyjev svým jednáním „zpochybnil své členství v Severoatlantické radě pro spolupráci“, aniž by tím vyvracel kolující spekulace o tom, že Ukrajina případně nemusí být zařazena do připravovaného programu aliance Partnerství pro mír. Ojedinele v Bruselu padla slova o možnosti mezinárodní izolace Ukrajiny.²¹³

Na Ukrajině nemuselo projít bez povšimnutí ani to, že Kyjev, na rozdíl třeba od Moskvy nebo Minsku, chyběl na uveřejněném seznamu plánovaných zastávek amerického prezidenta Clintona na jeho oficiálním turné po východoevropských metropolích.²¹⁴ Za zavřenými dveřmi nicméně pokračovalo intenzivní vyjednávání.

Trojstranné prohlášení

Rýsující se hrozba mezinárodní izolace, daná v rozhodující míře slabým pokrokem Ukrajiny při praktickém naplňování prohlašovaných nejaderných aspirací, nutila nejvyšší ukrajinské představitele ještě s větší naléhavostí k zintenzivnění vynakládaného úsilí. Tento úkol, nejenom z titulu ústavní funkce, připadal především na administraci prezidenta republiky. Právě na jeho hlavu byla ze zahraničí směřována převážná část kritiky za to, že Ukrajina, slovy ruského prezidenta Jelcina, „obehlává celý svět“.²¹⁵ Vhodný výchozí rámec a určitý manévrovací prostor pro činnost v tomto směru hlavě ukrajinské exekutivy paradoxně dávalo

212 Press Communiqué M-NAC-2(93)70. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council. Brussels, 2 Dec. 1993, *NATO*, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c931202a.htm>; *Nezavisimaja gazeta*, 4. prosince 1993.

213 *Izvestija*, 4. prosince 1993; *Nezavisimaja gazeta*, 4. prosince 1993.

214 *Izvestija*, 1. prosince 1993.

215 Ruský prezident Jelcin v rozhovoru s viceprezidentem Spojených států Albertem Gorem v narážce na ukrajinského prezidenta Kravčuka, jak byl citován v deníku *Nezavisimaja gazeta*, 16. prosince 1993. Oficiální reakci tiskového mluvčího ukrajinského prezidenta na Jelcinův výrok viz *Izvestija*, 17. prosince 1993.

výše citované kontroverzní doprovodné usnesení Nejvyšší rady Ukrajiny k ratifikaci smlouvy START z 18. listopadu 1993. Přestože některé body rezoluce, jmenovitě ty, které se očividně neslučovaly s očekávaným nejaderným statusem Ukrajiny, byly v Rusku a v Spojených státech považovány za zcela nepřijatelné, ostatní podmínky obsažené v dokumentu bylo možno vykládat též jako formální návrh pro další vyjednávání. K zahájení takových rozhovorů zmiňované usnesení ukrajinskou exekutivu přitom výslovně zmocňovalo.

V takovém smyslu poslední rezoluci Nejvyšší rady alespoň podával ukrajinský prezident svému americkému protějšku týden po kritickém hlasování. V telefonickém rozhovoru prezident Kravčuk ubezpečil prezidenta Clintona o tom, že hodlá smlouvu START, v balíku společně se Smlouvou o nešíření jaderných zbraní, předložit k projednání novému parlamentu, jehož volby a ustavující schůze jsou plánovány na konec března a první polovinu dubna následujícího roku. Při téže příležitosti pak prezident Kravčuk informoval prezidenta Clintona o záměru své vlády zahájit v nejbližší době deaktivaci některých raketových komplexů rozmístěných na ukrajinském území.²¹⁶ Daný příslib byl v příštích týdnech následován konkrétními činy. Dne 20. prosince 1993 ukrajinská exekutiva, ústy místopředsedy vlády Valerije Šmarova, oznamovala, že Ukrajina přistoupila k deaktivaci sedmnácti kusů mezikontinentálních balistických střel typu SS-24. Přičemž celkový počet raket vysazovaných z bojové pohotovosti by, informoval dále Šmarov, mohl být ke konci roku rozšířen na dvacet kusů.²¹⁷ Jednostranná iniciativa ukrajinské exekutivy sice vyvolala na domácí politické scéně určité zmatení, když někteří ústavní činitelé nezastírali, že se o posledních opatřeních vlády dozvěděli až ze sdělovacích prostředků.²¹⁸ V zahraničí nicméně byla přivítána jako projev toho, že Ukrajina má zájem na nalezení přijatelného řešení ve věci jaderného odzbrojení a že v tomto smyslu též začala v dobré víře konat.

Měsíc trvající tajná rusko-ukrajinská jednání, poprvé probíhající za přímého amerického zprostředkování, nakonec stála u zrodu Trojstranného prohlášení prezidentů Ruska, Spojených států a Ukrajiny.²¹⁹ Dohoda byla podepsána hlavami států Jelcinem, Clintonem a Kravču-

²¹⁶ *Izvestija*, 1. prosince 1993.

²¹⁷ *Nezavisimaja gazeta*, 22. prosince 1993.

²¹⁸ *Ibid.*; *Izvestija*, 23. prosince 1993.

²¹⁹ Text dokumentu, včetně dodatku k prohlášení, viz „The Trilateral Agreement on Ukrainian Nuclear Weapons“, *RFE/RL Research Report* 3, č. 4 (28. ledna 1994): 14–15. Odtud i následující citace.

kem 14. ledna 1994, během plánovaného rusko-amerického setkání na nejvyšší úrovni v Moskvě, k němuž na poslední chvíli a výhradně k tomuto účelu přicestoval též prezident Ukrajiny. Důvody, proč byla u dokumentu takové povahy zvolena z hlediska diplomatické praxe velice nestandardní forma prohlášení,²²⁰ a ne třeba forma mezinárodní smlouvy, lze spatřovat mj. v obavách zúčastněných stran z toho, že by dokument mohl při případném projednávání v Nejvyšší radě Ukrajiny narazit na obdobné obtíže jako smlouva START nedlouho předtím. Předkládané prohlášení jako takové, podle názoru ukrajinské exekutivy, totiž nevyžadovalo formální ratifikaci,²²¹ implementace dohody tudíž mohla být zahájena ihned, i přes případný nesouhlas příslušného zákonodárského sboru.

Závazky, které registrujeme na ukrajinské straně, lze všechny svést k jednomu společnému jmenovateli. Ukrajina v prohlášení výslovně a nedvojsmyslně souhlasila s kompletním jaderným odzbrojením. Ukrajinský prezident při této příležitosti zopakoval svůj dřívější závazek z Washingtonu, vtělený do lisabonských ujednání, že „Ukrajina přistoupí v nejkratší možné době k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako stát, který nedisponuje jadernými zbraněmi“, tedy tentýž závazek, proti kterému se Nejvyšší rada jen nedávno předtím výslovně ohradila. Současně prezident Kravčuk přislíbil, že Nejvyšší radě znovu předloží k ratifikaci smlouvu START.

Co za to Rusko a Spojené státy Ukrajině nabídlý?

Za prvé. „Tři prezidenti potvrdili, že budou spolu jednat jako s plnoprávními a rovnoprávními partnery a že vztahy mezi jejich zeměmi budou utvářeny na základě respektu k nezávislosti, suverenitě a územní celistvosti každého státu.“ Citovaná formulace mohla mít nějaký význam především pro Ukrajinu, když právě na Ukrajině se dosud bylo možno setkávat s názorem, že s jejich zemí není zejména ze strany některých velmocí vždy zacházeno jako rovný s rovným.

Za druhé. „Prezidenti si jsou vědomi významu kompenzace pro Ukrajinu, Kazachstán a Bělorusko za vysoce obohacený uran [obsažený] v jaderných bojových hlavicích rozmístěných na jejich území. Byly vypracovány příslušné dohody, aby Ukrajině, Kazachstánu a Bělorusku byla poskytnuta spravedlivá a včasná kompenzace, jakmile budou jaderné bojové hlavice z jejich území odsunuty do Ruska za účelem demontáže těchto hlavic.“ Pokud jde o způsob kompenzace, ve vztahu k Ukrajině

220 *Anglicky statement, rusky zjavlenije, ukrajinsky zajava.*

221 *Nezavisimaja gazeta*, 26. ledna 1994.

nicméně prohlášení nepředvíдалo jiný druh hmotného odškodnění, např. finanční kompenzaci, než odškodňování formou dodávek paliva pro atomové elektrárny.

Za třetí. Prezident Clinton v prohlášení potvrdil „závazek Spojených států poskytnout technickou a finanční pomoc k bezpečné a spolehlivé demontáži jaderných sil a skladování štěpných materiálů. Spojené státy souhlasily s tím, že poskytnou Bělorusku, Kazachstánu, Rusku a Ukrajině takovou pomoc v rámci Nunn-Lugarova programu ve výši téměř 800 milionů dolarů USA, z toho minimálně 175 milionů dolarů USA pro Ukrajinu.“ Finanční asistence ze strany Spojených států měla být nad to dále navýšena, poté co americký Kongres schválil vyčlenění dodatečných prostředků pro účely Nunn-Lugarova fondu na tento program. Samotná výše nově uvolňovaných prostředků, ani podmínky, za kterých se jednotlivé strany budou moci o přidělované prostředky ucházet, nicméně nebyly v dokumentu specifikovány.

Náznak dílčího časového harmonogramu samotného odzbrojení Ukrajiny a s tím souvisejícího materiálního odškodnění byl obsažen v dodatku k trojstrannému prohlášení. Zúčastněné strany se v něm mj. shodly, že „Rusko v rámci zahájení procesu kompenzace pro Ukrajinu dodá během deseti měsíců pro atomové elektrárny na Ukrajině palivové články obsahující 100 tun nízkoobohaceného uranu. Během téže lhůty bude nejméně 200 jaderných bojových hlavic z raket [typu] RS-18 (SS-19) a RS-22 (SS-24) odsunuto z Ukrajiny do Ruska za účelem demontáže. Představitelé Ukrajiny budou provádět dohled nad demontáží těchto bojových hlavic,“ pravilo se v odsouhlaseném dodatku. „Spojené státy [pro účely pokrytí počátečních výdajů na převoz hlavic, jejich demontáž, zpracování a na výrobu palivových článků] vyplatí Rusku zálohu 60 milionů dolarů, která bude odečtena z plateb určených Rusku v rámci kontraktu o vysoce obohaceném uranu,“ hovořilo se dále v dokumentu.²²²

²²² Celkem se v rámci rusko-amerického kontraktu o prodeji vysoce obohaceného uranu počítalo pro Ukrajinu s kompenzací odpovídající výši zhruba jedné miliardy amerických dolarů. Viz John W. R. Lepingwell „The Trilateral Agreement on Nuclear Weapons“, *RFE/RL Research Report* 3, č. 4 (28. ledna 1994): 13–16. Za taktické zbraně, které byly vyvezeny z Ukrajiny do Ruska v roce 1992, byla po dalších více než třech letech vyjednávání na bilaterální úrovni nakonec přiznána Ukrajině finanční kompenzace ve výši 450 milionů amerických dolarů, z toho 250 milionů mělo být splaceno formou odpisu státního dluhu Ukrajiny vůči Ruské federaci za neuhrazené dodávky palivo-energetických zdrojů z roku 1993. Viz James Sherr, „Russia-Ukraine Rapprochement? The Black Sea Fleet Accords“, *Survival* 39, č. 3 (podzim 1997): 43–44. Průlom v této otázce (tj. ochoty Ruska odespat část ukrajinského dluhu jako kompenzaci za již odsunuté taktické zbraně) však bylo dosaženo právě v prosinci 1993 během trojstranných rozhovorů předcházejících uzavření moskevského prohlášení prezidentů Ruska, Spojených států a Ukrajiny. Viz William C. Potter, *The Politics of Nuclear Renunciation: The Cases of Belarus,*

„Všechny jaderné bojové hlavice budou v nejkratší možné době odsunuty z území Ukrajiny do Ruska za účelem jejich následné demontáže. Rusko bude během téhož období poskytovat Ukrajině kompenzaci ve formě dodávek palivových článků pro potřeby ukrajinského elektrárenského průmyslu,“ stálo v dodatku k trojstrannému prohlášení.

„Ukrajina zajistí likvidaci všech jaderných zbraní rozmístěných na [svém] území, včetně strategických útočných zbraní, v souladu s příslušnými dohodami a ve lhůtě sedmi let, jak je to předvídáno smlouvou START I, a v kontextu Prohlášení Nejvyšší rady o nejaderném statusu Ukrajiny. Všechny rakety SS-24 na území Ukrajiny budou během deseti měsíců deaktivovány formou odnětí bojových hlavic. V souladu s dohodami, jichž bylo mezi Ruskem a Ukrajinou dosaženo v roce 1993 [v Massandře], bude Rusko zajišťovat technickou obsluhu a ochranu jaderných bojových hlavic, přičemž Ukrajina bude spolupracovat tak, že vytvoří Rusku pro provádění těchto operací podmínky,“ hovořilo se dále v dokumentu.

„Rusko a Spojené státy podpoří v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii (IAEA) vypracování a schválení dohody, která podřídí veškeré jaderné aktivity Ukrajiny bezpečnostním předpisům IAEA, což umožní plynulý export palivových článků z Ruska na Ukrajinu pro ukrajinské atomové elektrárny.“

Významná část trojstranného prohlášení byla věnována diskutované otázce velmocenských garancí pro národní bezpečnost Ukrajiny. Maximální formulace, pod kterou byli prezidentí Ruska a Spojených států ochotni přiložit svůj podpis, měla toto znění:

„Prezidenti Clinton a Jelcin informovali prezidenta Kravčuka o tom, že Rusko a Spojené státy jsou připraveny poskytnout Ukrajině bezpečnostní garance.²²³ Jakmile smlouva START I vstoupí v platnost a Ukrajina se stane nejadernou stranou Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (NPT), Rusko a Spojené státy jmenovitě:

- potvrdí v souladu s principy Závěrečného aktu KBSE ve vztahu k Ukrajině svůj závazek, že budou respektovat nezávislost a suverenitu, jakož i stávající hranice členských států KBSE, a uznávat, že změny hranic mohou být provedeny pouze mírovým způsobem

Kazakhstan, and Ukraine (Washington, DC, The Henry L. Stimson Center, April 1995) (Occasional Paper No. 22), 25.

²²³ Anglicky *security assurances*, ruský *garantii bezopasnosti*, ukrajinsky *harantiji bezpeky*. V angličtině *assurances* samozřejmě neoznačuje totéž co *guarantees*, třebaže se vyjednávací zúčastněných stran nakonec shodli, že výrazy použité v jednotlivých jazykových verzích dokumentu jsou pro účely prohlášení ekvivalentní.

a po vzájemné shodě;²²⁴ a potvrdí svůj závazek, že se zdrží hrozby silou nebo použitím síly proti územní celistvosti nebo politické nezávislosti každého státu a že nikdy nepoužijí své zbraně, leda v případě sebeobranu nebo jiným způsobem v souladu s Chartou Organizace spojených národů;

- potvrdí v souladu s principy Závěrečného aktu KBSE ve vztahu k Ukrajině svůj závazek, že se zdrží vykonávání ekonomického nátlaku zaměřeného na to podřídit svým zájmům práva kteréhokoli členského státu KBSE příslušející jeho suverenitě a zajistit takovým způsobem pro sebe výhody jakéhokoli druhu;
- potvrdí svůj závazek, že se budou neprodleně domáhat akcí Rady bezpečnosti OSN na poskytnutí pomoci Ukrajině jakožto nejaderné straně Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, stane-li se Ukrajina obětí aktu agrese nebo objektem hrozby agrese za použití jaderných zbraní;
- potvrdí ve vztahu k Ukrajině svůj závazek, že nepoužijí proti žádné nejaderné straně NPT jaderné zbraně, leda v případě útoku na ně, na jejich území nebo závislá území, na jejich ozbrojené síly nebo na jejich spojence ze strany tohoto státu jednajícího ve shodě se státem disponujícím jadernými zbraněmi nebo vázaného s ním spojeckou smlouvou.

Prezidenti Clinton a Jelcin informovali prezidenta Kravčuka o tom, že proběhly konzultace s Velkou Británií, třetím depozitářem NPT, a že Velká Británie je připravena nabídnout Ukrajině tytéž bezpečnostní garance, jakmile se Ukrajina stane nejadernou stranou NPT,“ hovořilo se v prohlášení.

Trojstranné prohlášení představovalo nakonec zlom, neboť zasazovalo problematiku jaderného odzbrojení Ukrajiny do širšího rámce bezpečnostní a hospodářské agendy, čímž Nejvyšší rada podmiňovala svůj souhlas s realizací dříve uzavřených odzbrojovacích dohod. Otázkou, která nadále rozdělovala ukrajinskou politickou scénu, zůstávalo, zdali učiněné kroky vycházejí požadavkům vznášeným na ukrajinské straně vstříc v dostatečné míře. Administraci ukrajinského prezidenta, spolu se silovými ministerstvy, nicméně bylo moskevské prohlášení podáváno v tom smyslu, že vyhovuje podmínkám definovaným v ratifikačním usnesení Nejvyšší rady k smlouvě START z listopadu předchozího roku.²²⁵

²²⁴ Přislíbeno tedy bylo potvrzení zásady neporušitelnosti hranic, a ne uznání zásady nedotknutelnosti hranic, jak ukrajínští vyjednavací, jsou si vědomi toho, že zmiňovaná shoda může mít v praxi více modalit, prosazovali. (Zásada nedotknutelnosti hranic nepřipouští žádné hraniční úpravy.)

²²⁵ Stejným argumentem se současně předvídal Kravčuk snažil čelit ne právě ojedinělým obviněním, že v Moskvě překročil své pravomoci. K průběhu parlamentní debaty souhrnně viz

Hned 24. ledna 1994 proto prezident Kravčuk předstoupil před parlament s návrhem rezoluce, jež sestávala ze tří bodů: 1) odstraňovala rezervace Ukrajiny k článku 5 lisabonského protokolu; 2) zmocňovala vládu Ukrajiny k uskutečnění výměny ratifikačních listin k smlouvě START; a konečně 3) schvalovala přistoupení Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako stát, který nedisponuje jadernými zbraněmi, byť s některými výhradami.²²⁶ Dne 3. února 1994, „vycházejíc z výsledků schůzky prezidentů Ukrajiny, Spojených států amerických a Ruské federace v Moskvě 14. ledna 1994, trojstranného prohlášení a dodatku k němu, které podepsali“, Nejvyšší rada vyhověla prvním dvěma bodům návrhu.²²⁷

Nezdar ukrajinského parlamentu schválit vedle dokončení ratifikace smlouvy START také přistoupení republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní tedy ani nadále nedovoloval, aby smlouva START vstoupila v platnost. Bezpodmínečná ratifikace smlouvy, včetně lisabonského protokolu, přesto dávala naději, že denuklearizace Ukrajiny bude konečně také zahájena v praxi, třeba v trilaterálním rámci, dojednaném 14. ledna 1994 v Moskvě. Tak, již 4. března 1994 mohl ukrajinský prezident Kravčuk informovat své hostitele ve Washingtonu o tom, že z Ukrajiny byla mezitím vypravena do Ruska první vlaková souprava s nákladem šedesáti bojových hlavic.²²⁸ Zásilka šedesáti ukrajinských hlavic do Ruska byla během několika dní následována druhou.²²⁹ Dne 5. dubna 1994,

Lepingwell, *Ukrainian Parliament Removes*, 37–42; Taras Kuzio, „From Pariah to Partner. Ukraine and Nuclear Weapons“, *Jane's Intelligence Review* 6, č. 5 (květen 1994): 204–207.

226 Resolution Submitted to the Ukrainian Parliament by President Kravchuk, *RFE/RL Research Report* 3, č. 8 (25. února 1994): 41.

227 Postanova Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro vykonannja Prezydentom Ukrajiny ta Urjadom Ukrajiny rekomendacij, ščo mistjat'sja v punkti 11 Postanovy Verchovnoji Rady Ukrajiny Pro ratyfikaciju Dohovoru miž Sojuzom Radjans'kych Socialistyčnych Respublik i Spolučenymy Štatamy Ameryky pro skoročennja i obmežennja stratehičnych nastupal'nych ozbrojenj, pidpysanoho u Moskvі 31 lypnja 1991 roku, i Protokolu do n'oho, pidpysanoho u Lisaboni vid imeni Ukrajiny 23 travnja 1992 roku, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=3919-12&print=1>.

228 *RFE Daily Report*, 7. března 1994; *Nezavisimaja gazeta*, 10. března 1994. Z Washingtonu si za to Kravčuk odvázel příslib zdvojnásobení hospodářské pomoci Spojených států, která měla být uvolněna, jakmile Ukrajina stvrdí svůj nejaderný status. Viz Joint Statement on Development of United States-Ukrainian Friendship and Partnership, A/49/113. Odpovídající dohoda o uvolnění dodatečných prostředků (100 milionů amerických dolarů) pro Ukrajinu z Nunn-Lugarova fondu byla pak podepsána ještě během návštěvy tajemníka Spojených států pro obranu Williama Perryho v Kyjevě 21. března 1994. *RFE Daily Report*, 22. března 1994. Spojené státy zároveň, poté co se měl Perry možnost osobně seznámit s průběhem deaktivace raketových komplexů na základně v Pervomajsku, oznámily, že v nejbližší době přestanou zaměřovat své střely na cíle na území Ukrajiny.

229 *RFE Daily Report*, 22. března 1994.

v době vrcholící energetické krize na Ukrajině, mohlo pak ukrajinské ministerstvo zahraničních věcí, ústy náměstka Tarasjuka, oficiálně potvrdit, že Ukrajina obdržela první dodávku palivových článků z Ruska pro atomové elektrárny, což jí umožní připravit k expedici další soupravu s bojovými hlavicemi.²³⁰ První týden v květnu zase mohl velitel strategických raketových vojsk Ruské federace gen. Igor Sergejev oznámit, že u všech 46 raket typu SS-24 rozmístěných na území Ukrajiny, jakož i u nejnanebhanějších raket typu SS-19, mezitím byly odňaty bojové hlavice s tím, že deaktivace zbývajících jednotlivých raket typu SS-19 na Ukrajině se očekává v nejbližších dnech.²³¹ Konečně 16. května 1994 byl předsedy obou vlád Zvjagilským a Černomyrdinem podepsán příslušný protokol, v němž se vláda Ukrajiny zavazovala, že ve lhůtě tří let od podpisu trojstranného prohlášení zajistí odsun všech jaderných bojových hlavic strategických jaderných sil dislokovaných na území Ukrajiny do Ruské federace.²³² Ministr obrany Ukrajiny Vitalij Radeckij téhož dne oznámil, že dosavadní tempo transferu šedesáti bojových hlavic měsíčně bude dodrženo, což umožňovalo uvažovat i o dřívějším termínu dokončení celé operace, a to již k červnu 1996 (tj. zhruba ve lhůtě dohodnuté během rusko-ukrajinského summitu v září 1993 v Massandře).²³³ Ohlášené tempo zůstalo zachováno i v průběhu následujících dvou let.²³⁴

Formální přistoupení Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, zatímco v praktické rovině již byla denuklearizace Ukrajiny v plném proudu, schválila Nejvyšší rada (již v jiném složení a, paradoxně, po urgencích nové hlavy státu, již se stal Leonid Kučma) 16. listopadu 1994.²³⁵ K příslušnému usnesení o přistoupení k smlouvě připojil parlament několik podmínek. V nich Ukrajina mj. vyhrazovala pro sebe právo pře-

230 *RFE Daily Report*, 6. dubna 1994. Viz také Briefing MID RF 14 apréla, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 9–10 (květen 1994): 84.

231 *Izvestija*, 4. května 1994.

232 *Nuclear Successor States*, 14. Zpráva o podpisu protokolu ani dohody, k níž se protokol vztahoval, nebyla bezprostředně zveřejněna. Text dohody (operující s lhůtou dvou let pro odsun jaderných hlavic z Ukrajiny) viz Soglašenije meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Ukrainy po realizacii Trechstoronnich dogovorennostej meždu Prezidentami Rossii, SŠA i Ukrainy ot 14 janvarja 1994 g., in *Rossija–Ukrajina. 1990–2000*, 337–338.

233 *RFE Daily Report*, 17. května 1994.

234 Poslední jaderná bojová hlavice oficiálně opustila území Ukrajiny k 30. dubnu 1996. Viz *OMRI Daily Digest*, 6. června 1996. Souhrnně k tomu viz také Craig Cerniello, „Ukraine Completes Final Transfer Of Nuclear Warheads to Russia“, *Arms Control Today* 26, č. 4 (květen/červen 1996): 22.

235 Zakon Ukrajiny Pro pryjednannja Ukrajiny do Dohovoru pro nerozpovsjudžennja jadernoji zbroji vid 1 lypnja 1968 roku, *Verchovna Rada Ukrajiny*, <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/cgi-bin/show.cgi?nreg=248/94-pp&print=1>. Odtud i následující citace.

hodnotit své rozhodnutí o nejaderném statusu pro případ „výjimečných okolností ohrožujících její zájmy“, definovaných jako „hrozba silou nebo použití síly proti územní celistvosti, nedotknutelnosti hranic nebo politické nezávislosti Ukrajiny, jakož i vykonávání hospodářského nátlaku zaměřeného na to podřídit svým vlastním zájmům práva Ukrajiny, která přísluší její suverenitě, ze strany některého jaderného státu“.²³⁶ Dále zde poslanci potvrzovali vlastnická práva Ukrajiny na jaderné zbraně někdejšího Sovětského svazu, které zdědila, s výhradou: „Po demontáži a zničení těchto zbraní pod dohledem Ukrajiny a podle procedur, které budou vylučovat možnost, že jaderné materiály, které jsou komponentami těchto zbraní, budou opětovně použity k původnímu účelu, hodlá Ukrajina využít výše jmenovaných materiálů výlučně k mírovým cílům.“²³⁷ Konečně Nejvyšší rada vázala vstup zákona o přistoupení Ukrajiny k smlouvě v platnost na předpokládané udělení bezpečnostních garancí ze strany jaderných mocností „formou příslušného mezinárodněprávního dokumentu“.²³⁸

Depozitářům Smlouvy o nešíření jaderných zbraní byly listiny o přístupu Ukrajiny k smlouvě předány dne 5. prosince 1994, u příležitosti budapeštského summitu KBSE. Stalo se tak souběžně s tím, jak Ukrajina obdržela požadované garance pro národní bezpečnost. Odpovídající memorandum o garancích,²³⁹ potvrzující explicitně ve vztahu k Ukrajině velmocenské závazky, jež byly Ukrajině přislíbeny již v Moskvě v lednu téhož roku v trojstranném prohlášení, bylo slavnostně podepsáno nejvyššími představiteli Ruské federace, Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku, Spojených států amerických a Ukrajiny při téže příležitosti. Zbývající legální jaderné mocnosti, Čína a Francie, poskytly Ukrajině analogické bezpečnostní záruky později formou separátních prohlášení.²⁴⁰ V Budapešti dne 5. prosince 1994 byla nejvyššími představiteli Běloruska, Kazachstánu, Ruska, Spojených států a Ukrajiny rov-

236 Pasáž byla záměrně formulována tak, aby bylo vyhověno dikci Smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Ta (čl. X, bod 1) umožňuje každé smluvní straně, při dodržení určitých procedurálních pravidel, odstoupit od smlouvy, pokud dotčená strana usoudí, že mimořádné okolnosti vztahující se k cílům smlouvy ohrožily nejvyšší zájmy státu.

237 Navzdory pečlivě vybrané formulaci byla tato výhrada znovu napadena ministerstvem zahraničních věcí Ruské federace jako „nesrozumitelná“. Rusko požádalo ukrajinskou stranu, aby z usnesení odstranila veškeré „rozpory“. Viz *Izvestija*, 18. listopadu 1994. Viz také Briefing MID RF 17 nojabrja, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 23–24 (prosinec 1994): 62–63.

238 Souhrnně k celé akci viz Dunbar Lockwood, „Ukraine Accedes (Finally) to NPT; Opens Way to START Reductions“, *Arms Control Today* 24, č. 10 (prosinec 1994): 17.

239 Memorandum o garantijach bezopasnosti v svjazi s prisojedinenijem Ukrainy k Dogovoru o nerasprostranenii jadernogo oružija, *Rossijsko-ukrainiskije otnošenija*, 210–211.

240 *Nuclear Successor States*, 6.

než uskutečněna výměna ratifikačních listin k smlouvě START. Smlouva START tímto vstupovala v platnost.²⁴¹

Závěr

Cesta nezávislé Ukrajiny ke konečnému naplnění tolikrát vyslovovaného přání jednou provždy se zbavit nechtěného dědictví imperiální minulosti, které jí Sovětský svaz odkázal v podobě arzenálu jaderných zbraní, se nakonec tedy ukázala složitější, než si mnozí aktéři nebo nezúčastnění pozorovatelé na Ukrajině i mimo ni mohli původně představovat. Pozoruhodný vývoj, jež přitom Ukrajina prodělala, se místy vyznačoval neobyčejnou kombinací rétoriky oslavující hlubokou oddanost Ukrajiny nejaderným principům a praktického jednání, které snad mohlo vzbuzovat i některé pochybnosti o vůli Ukrajiny projít vytyčenou cestu k samému konci. Jistý mezník na této cestě znamenalo výše rozebírané ratifikační usnesení Nejvyšší rady k smlouvě START z 18. listopadu 1993, v němž zvolení zástupci ukrajinského lidu, patrně smíření s myšlenkou, že značná část arzenálu sovětských jaderných zbraní přece jen může zůstat rozmístěna na Ukrajině na dobu delší než sedm let, oficiálně rezignovali na veškeré ambice dosáhnout proklamovaného cíle v nejkratší možné době. Znovu motivovat příslušné ukrajinské činitele k zintenzivnění vynakládaného úsilí v tomto směru si dodatečně vyžádalo rozhodného angažmá na straně mezinárodního společenství. Racionálních vysvětlení ne zcela čitelné politiky Ukrajiny v oblasti jaderných zbraní se nabízí několik.

Proklamované nejaderné aspirace Ukrajiny tak například skutečně mohly (oficiální výklad událostí) být míněny upřímně a vážně, pouze převedení tohoto zasloužení hodného záměru v život naráželo na řadu praktických komplikací nejrůznější povahy (technických, finančních, právních aj.), které bylo v době, kdy byl daný příslib původně vyhlášen, možno jen obtížně předpovídat. Podle interpretace druhé zase Ukrajina dlouhou dobu váhala, zdali se má stát jadernou velmocí, či nikoli, a do doby, než učinila definitivní volbu ve prospěch posledně jmenované možnosti, si prostě nechtěla pro nadcházející rozhodování a priori zužovat manévrovací prostor. Podle podání jiného naopak, navzdory permanentní nejaderné rétorice, Ukrajina dlouhou dobu seriózně zvažovala, že

241 K budapeštskému summitu a domácí debatě, jež předcházela přistoupení Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, souhrnně viz Michael Mihalka, „Ukraine: Salvaging Nuclear Arms Control“, *Transition* 1, č. 7 (12. května 1995): 30–35. Viz také Sherman W. Garnett, „Ukraine’s Decision to Join the NPT“, *Arms Control Today* 25, č. 1 (leden/únor 1995): 7–12.

svou přítomností rozšíří exkluzivní jaderné společenství, pouze zamýšlené zveřejnění drastického zvratu v oficiálně prosazované linii musela odkládat na příhodnější chvíli, když na něj ani na všechny mezinárodní konsekvence takového kroku (sotva odhadnutelné) dosud nebyla náležitě připravena (zdržovací taktika). Obraz Ukrajiny jako málo průhledného a vypočitatelného partnera v zahraničí dále dotvářela určitá nestálost domácích poměrů, charakterizovaná ať již vnitropolitickými půtkami hlavních aktérů či nejasným vymezením kompetencí mezi jednotlivými orgány a složkami státní moci, nebo též nedostatkem zkušeností, s místy dobrodružnou povahou staronové nomenklatury na poli zahraniční politiky, dříve neoraném. Pochopit lze i zakoušenou nechuť Kyjeva pokračovat v odzbrojení tváří v tvář někdejší mocné metropoli na východě, jejíž vlivné kruhy se ani příliš netajily svým skeptickým názorem na možnou životaschopnost nezávislého ukrajinského státu.

Podle vysvětlení posledního, které se nám jeví jako nejvíce plauzibilní, Ukrajina skutečně nemusela usilovat o to vybudovat na základě zděděného arzenálu jaderných zbraní vlastní obranný štít. Nemínila je však odevzdat (tj. zadarmo, jenom proto, že si to třeba ve Washingtonu nebo v Moskvě přáli), spatřujíc v nich cenný nástroj zahraniční politiky, potenciální předmět vyjednávání ve vztahu k zahraničním partnerům o nejrůznějších otázkách, ať již bezpečnostněpolitické nebo hospodářské agendy. Podle takového výkladu dění ukrajinství činitelé záhy po vystřízlivění z opojení čerstvě nabytou samostatností snad i dospěli k ne zrovna povzbuzujícímu zjištění, že postsovětská Ukrajina momentálně nemá, kromě „svých“ jaderných zbraní, k dispozici mnoho jiných pák jak na sebe a své potřeby upoutat v cizině pozornost, a že nebýt skutečně nezávislé jaderné politiky, okolní svět by nebral Ukrajinu dostatečně (v ukrajinských očích) vážně.²⁴² Jaderná diplomacie Ukrajiny tudíž mohla být motivována přirozenou snahou vytěžit ze samotného faktu dočasné dislokace jaderných zbraní na území Ukrajiny maximum, popř. minimalizovat některé takto nesporně vzniklé ztráty, a dojednat pro předpokládané kompletní odzbrojení státu všestranně co možná výhodné podmínky. Nepokrytý zájem mezinárodního společenství o osud ukrajinských jaderných zbraní současně naznačoval, že svět bude mít co do činění s poměrně vysokou cenou za jaderné odzbrojení Ukrajiny.

Aniž bychom se chtěli vyjadřovat k legitimitě či k opodstatněnosti vznášených požadavků, včetně finančních, a nebo zpochybňovat vnitřní

242 Tehdejší, z dnešní perspektivy obtížně pochopitelná fixace západních metropolí na Moskvu prakticky ve všech oblastech, výrazně přesahující problematiku samotného jaderného odzbrojení postsovětských republik, rozhodně neubírala podobným argumentům na síle.

konzistenci argumentů, jimiž ukrajinská diplomacie jmenované nároky podkládala, praktické výsledky, které takřka tříletá jaderná „nezávislost“ Ukrajině vynesla, je nutno hodnotit střídmě. Celkem přiznaná miliarda amerických dolarů hmotného odškodnění za odstupované jmění ve formě dodávek jaderného paliva z Ruska, stejně jako několik set milionů dolarů formou odpisování státního dluhu vůči Rusku jistě představovaly užitečnou injekci pro momentálně zruinované národní hospodářství Ukrajiny, schopnou bezprostředně zažehnat příznaky energetické krize v zemi. Rozložena na dobu dvaceti let, po kterou měla být kompenzace přidělována, nicméně může tvořit jen zlomek celkového domácího produktu země o rozměrech a uvažovaném potenciálu Ukrajiny. Dost možná navíc i přispěje ke konzervaci stávajících závislostních vazeb na Rusku, aniž by to výrazně usnadnilo hledání východiska z neutěšené energetické situace ukrajinského státu jako takové. Výše konečně vyčleněných finančních prostředků ze strany Spojených států pro účely implementace odzbrojovacích závazků Ukrajiny (stejně jako ostatních dotčených nástupnických států Sovětského svazu) sice v průběhu vyjednávání rovněž narostla (řádově se pak pohybovala na úrovni stovek milionů amerických dolarů), jen těžko však lze určit, jakou roli (zda pozitivní, nebo naopak zda kontraproduktivní) při rozhodování amerických kongresmanů o navýšení vyčleňovaných prostředků sehrála právě síla argumentů ukrajinské diplomacie. Samotné uvolnění prostředků původně vyhrazených pro účely asistence pro vlastní vyplnění odzbrojovacích závazků Ukrajiny jaderná diplomacie republiky rozhodně nespíšila.

Neméně střízlivě je třeba hodnotit domnělý úspěch ukrajinské diplomacie v oblasti obdržených garancí pro národní bezpečnost. Jistě, ukrajinští vyjednavací dosáhli toho, že byl vytvořen precedenční případ. Jaderné mocnosti vůbec poprvé ve zvláštním dokumentu cíleně jednomu konkrétnímu nejadernému státu přiznaly některá práva v souvislosti s jeho nejaderným statutem.²⁴³ Ruský prezident byl nucen před zraky světové veřejnosti podepsat se pod ustanovení, že Rusko Ukrajinu nikdy nenapadne ani že jí nebude hrozit agresí, a to ani za použití jaderných ani konvenčních zbraní, dále že bude bezpodmínečně uznávat a respektovat politickou nezávislost, suverenitu a teritoriální integritu Ukrajiny, jakož i neporušitelnost jejích stávajících hranic, nebo že se ve vztahu k Ukrajině zdrží vykonávání ekonomického nátlaku,

243 Tehdejší ministr zahraničních věcí Ukrajiny Gennadij Udoenko v důvodové zprávě k návrhu zákona o přistoupení Ukrajiny k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní. Viz Mihalka, „Ukraine: Salvaging Nuclear Arms Control“, 34.

v kostce že se Rusko nechá ve své zahraničněpolitické činnosti vůči Ukrajině nadále řídit všeobecně uznávanými normami mezinárodního práva civilizovaných národů. (Standardní dikce OSN a KBSE, v otázce uznání ukrajinských hranic dokonce silnější, než na jakou bylo Rusko až do května 1997 ochotno oficiálně přistoupit na dvojstranné úrovni.) Obdobně tak i americký prezident byl nucen svým podpisem pod moskevským prohlášením a budapeštským memorandem doložit rostoucí angažmá Spojených států v otázkách, které by jinak pravděpodobně zůstaly ryze bilaterální záležitostí mezi Ruskem a danou postsovětskou republikou. Legitimizována tím byla mocenská přítomnost Spojených států (jakožto jedné z garančních mocností) ve východoevropském regionu, v prostoru bývalého Sovětského svazu, přítomnost, která se může (pokud v konečném důsledku nepřivede k obnovení konfrontačního charakteru soupeření Západu s Ruskem) projevit na bezpečnostní situaci Ukrajiny spíše příznivě. To vše ale sotva může něco změnit na substantii daných závazků.

Citované velmocenské závazky dovolávající se rámce KBSE byly nanejvýš potvrzením (tj. zopakováním) práv, kterých Ukrajina požívala i dříve, vyplývajících ze samotného členství Ruska, Spojených států a Ukrajiny v KBSE, potažmo z podpisu Závěrečného aktu, a která jsou tudíž automaticky dopřávána všem členským státům konference, resp. signatářům Závěrečného aktu. V trojstranném prohlášení byla tato práva, paradoxně, snad i zpochybněna, když jejich přiznání ze strany velmocí najednou začalo být vázáno na některé další skutečnosti jako na přistoupení Ukrajiny k dvěma mezinárodním smlouvám.²⁴⁴ Ať tak či onak, význam jakýchkoli závazků daných „v souladu s principy Závěrečného aktu KBSE“ nelze, bohužel, nijak přeceňovat. Zvláště když Závěrečný akt KBSE sám o sobě nepředvídá uvalení nijakých sankcí proti straně, která se případně proviní proti principům zakotveným v tomto dokumentu,²⁴⁵ a když prestiž nebo reálná moc organizace vytvořené na základě Závěrečného aktu KBSE je zhruba taková, jaká asi byla vždy.

Obdobně ani ostatní příslibené záruky se nezdají být ničím více než potvrzením analogických závazků, které oficiální jaderné státy standardně berou na sebe ve vztahu ke všem nejaderným stranám Smlouvy

244 Podobně např. Steven E. Miller, „Ukraine’s Flawed Nuclear Diplomacy“, *The Nonproliferation Review* (jaro/léto 1994): 50.

245 Schlussakte der Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa vom 1. August 1975, in *Europa von der Spaltung zur Einigung. Darstellung und Dokumentation 1945–1997*, Curt Gasteyer (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1997) (Schriftenreihe Band 348), 319–339.

o nešíření jaderných zbraní.²⁴⁶ Přitom ani těmto zárukám by nemělo být připisováno širší uplatnění, než jaké lze z příslušných formulací skutečně vyvodit. Tak např. citovaný závazek „neprodleně se domáhat akcí Rady bezpečnosti OSN“ na pomoc Ukrajině se vztahuje pouze na případ vykonané agrese nebo hrozby silou při použití jaderných zbraní. Podle tohoto znění tedy stálí členové Rady bezpečnosti (např. Spojené státy) nejsou povinni činit vůbec žádná opatření, pokud k hrozbě silou nebo přímo k agresi dojde při nasazení konvenčních prostředků (s čímž se, i s ohledem na specifický charakter zbraní hromadného ničení, v praxi zřejmě lidstvo bude setkávat častěji). Navíc, i tehdy pokud Rada bezpečnosti OSN eventuálně přijme argument ohrožovaného nebo napadeného nejaderného státu (v uvažovaném případě Ukrajiny), že jakákoli hrozba silou nebo použití síly ze strany jaderné velmoci (v uvažovaném případě Ruska) představuje skrytou jadernou hrozbu, efektivní akce Rady bezpečnosti mohou být prakticky kdykoli zablokovány právem veta dotčené velmoci z titulu jejího stálého členství v Radě bezpečnosti.²⁴⁷

Euroatlantické společenství přesto, zdá se, již začíná pomalu docenovat naprosto zásadní význam, jež má nezávislost Ukrajiny pro výslednou tvář přeskupujícího se evropského kontinentu. A to jak v tom lepším myslitelném případě – jako *conditio sine qua non* eventuálního hlubšího zakořenění demokratických principů v Rusku samém, zároveň jako nejúčinnější možná záruka, že se prostor bývalého Sovětského svazu nezvrátí v proklamovanou „zónu výlučných geostrategických zájmů Ruské federace“ (nebo silové pole „jednoho z vlivných center multipolárního světa“ atp., nazývejme to jakkoli), potažmo jako „měkká“ východní hranice sjednocující se Evropy. Tak v tom horším – jako dostatečně široký nárazníkový pás proti případnému postupu destabilizačních vlivů z Ruska nebo přímo proti obnovené ruské expanzi (nebo obojímu) směrem

246 K problematice bezpečnostních garancí dávaných nejaderným stranám Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, včetně stručného historického pozadí, blíže viz George Bunn a Roland M. Timberbaev, „Security Assurances to Non-Nuclear-Weapon States“, *The Nonproliferation Review* (podzim 1993): 11–21.

247 Podobná kritika diplomatických možností Ukrajiny, které jí nabízejí ustanovení trojstranného prohlášení (potvrzená v budapeštském memorandu o garancích), pro hypotetický případ obrany proti ruské agresi viz Barry R. Posen (Barry R. Posen), „Koncepce obrany dle Ukrajiny“, in *Ukraina: problémy bezpečnosti*, pod red. I. Kobrinskoj i Š. Garnetta (Moskva: Moskovskij centr Karnegi, 1996), 90–96. Poskytnuté „záruky“ tedy samy o sobě sotva mohou v kritických situacích postačovat na odstrašení vnější agrese. Představa, že by některá třetí strana (např. Spojené státy) měla mít zájem na tom dát nějaké garance některému předtím neexistujícímu útvaru, jehož území se prakticky nepřetržitě po dobu posledních tří století nacházelo pod bezprostřední správou Petrohradu či Moskvy, nesvědčí ani zrovna o skromných ambicích na straně tvůrců zahraniční politiky Ukrajiny.

na západ. Jaké místo si ovšem Ukrajina dokáže v mezinárodní aréně vydobýt, se zdaleka nebude odvíjet jen od vzájemných vztahů vojenských aliancí působících na našem kontinentě či vztahů mezi jejich hegemony. Schopnost státu uplatnit vlastní zájmy na mezinárodní scéně přirozeně poroste s využitím mocenského potenciálu země, v závislosti na příznivé souhře řady vnitřních faktorů primárně nevojenského charakteru; namátkou zmiňme např. vyspělou národní ekonomiku, schopnou obstát na globálních trzích, do nichž je země všestranně integrována, efektivně fungující státní správu nebo stabilní, pokud ne přímo demokratické politické zřízení. Nakolik, popř. zdali Ukrajina nemá v některých ze jmenovaných oblastí přece ještě určité rezervy, si však musejí na Ukrajině zodpovědět sami.